

EASTERN
HUMAN RIGHTS
GROUP

INSTITUTE
FOR STRATEGIC STUDIES
AND SECURITY

KONRAD
ADENAUER
STIFTUNG

Освіта на тимчасово окупованій території України

2025

Аналітичний звіт

Освіта на тимчасово окупованій території України. Політичний аспект

► Серпень 2025

Цей аналітичний звіт підготовлено Східною правозахисною групою та Інститутом стратегічних досліджень та безпеки на основі матеріалів, зібраних у серпні 2025 року

Співробітництво

Видавець

Представництво Фонду Конрада Аденауера в Україні (Київ)

Автор

Павло Лисянський, доктор філософії з політичних наук (PhD), директор ГО «Інститут стратегічних досліджень та безпеки»

Автор

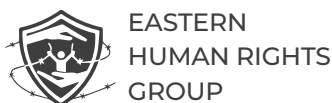
Віра Ястребова, доктор філософії з політичних наук (PhD), директор ГО «Східна правозахисна група»

Усі права захищені. Запити щодо рецензійних примірників та інші звернення стосовно цієї публікації слід надсилати видавцю. Відповідальність за погляди, висновки та рекомендації, висловлені в даній публікації, повністю покладається на автора (авторів), і їх інтерпретації не обов'язково відображають погляди чи політику Фонду Конрада Аденауера.

Публікація підготовлена в рамках досліджень «Освіта на тимчасово окупованій території України. Політичний аспект» та «Мілітаризація промисловості на тимчасово окупованих територіях України: інфраструктурні залишки, репресивні практики та військово-промислові вектори РФ» Східною правозахисною групою за підтримки Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні (Київ).

© 2025 Представництво Фонду Конрада Аденауера в Україні (Київ)
вул. Богомольця Академіка, 5, кв. 1, 01024 Київ, Україна
Тел.: +380444927443
<https://www.kas.de/en/web/ukraine>

© 2025 Східна правозахисна група
вул. Софіївська 30 оф. 4, 65082 Одеса, Україна
Тел.: +380956554395
<http://www.vpg.net.ua>

Зміст

Основні завдання	5	Створення умов для формування «солдата системи» з раннього віку	39
Короткий виклад	6	Мілітаризація навчальних закладів як фізичне і символічне оформлення системи (форма, ритуали, наративи)	40
Резюме	7	Вплив спецслужб РФ на молодь в окупованих територіях	41
Методологія	8	Козачі кадетські корпуси як інструмент ідеологічної інтеграції та мілітаризації молоді	43
Вступ	9	Наслідки мілітарної політики на тимчасово окупованих територіях України	46
Зміст дослідження	10	Діяльність центру «воїн» на територіях України, окупованих рф	52
Аналіз створення мілітаризму у РФ	13	Навчальні програми і форми підготовки	55
Загальна ситуація щодо кількості учнів, що навчаються в школах, на територіях України, окупованих Росією	15	Чисельність залучених дітей та масштаби	58
Короткий опис ситуації на тимчасово окупованих територіях України. Значення освіти як інструмента впливу на свідомість населення, особливо дітей та молоді	17	Зв'язок з армією рф, росгвардією та іншими структурами	59
Ідеологічна трансформація освітнього простору	20	Ідеологічне виховання і православний компонент	62
Примус до вивчення історії, літератури, географії по російським стандартам	22	Керівництво і фінансування на окупованих територіях	64
Репресії проти вчителів в окупації	24	Ідеологічні цілі та інтеграція дітей у силові структури	66
Інтеграція політичної пропаганди в освітній контекст	26	Контроль молоді: інструменти формування лояльності (окуповані території України, 2022–2025). Дитячі військові табори та молодіжні організації	68
Пропаганда через навчальні матеріали (конкретні приклади)	32		
Військово-патріотичне виховання: політика мілітаризації освіти	37		
Обов'язкові військові дисципліни у школах і позашкільних установах			

Зміст

Маніпуляція патріотизмом і ідеологізація шкільного навчання	70	Демократичні цінності як «загрози» для дітей	82
Виховання страхом, контролем і покаранням	72	«Образ ворога» в освітньому процесі	83
Культ армії та ідеологія «великої місії»	74	Вплив на сприйняття та емоціональний розвиток підлітків	85
Перевірки телефонів і переслідування школярів на окупованих територіях (2024–2025)	76	Конкретні приклади	87
Куратори та тиск у школах	77	Фінансування мілітаризації та індоктринація дітей урядом рф	89
Доноси на «нелояльних» і втручання спецслужб	78	Рекомендації урядові України	90
Реакція дітей і батьків	79	Висновок	92
Пропаганда ненависті у школах окупованих територій (2024–2025)	80	Список використаних джерел	93
Ворожість до заходу, НАТО і ЄС через навчання	81	Про авторів	98

Основні завдання

Східна правозахисна група (СПГ) — некомерційна організація юристів та правозахисників зі східних регіонів України. Її мета — захист прав людини та моніторинг ситуації у південно-східних регіонах та на тимчасово окупованих РФ територіях.

Інститут стратегічних досліджень та безпеки (ІСДІБ) — експертне об'єднання, яке вивчає російську агресію проти України та інших країн.

СПГ та ІСДІБ працюють на основі міжнародних норм прав людини та Конституції України.

Спільна група **СПГ та ІСДІБ (СІАГ «СПГ»)** збирає та аналізує дані про порушення, готує звіти та організує інформування, використовуючи відкриті та закриті джерела.

Основні завдання:

- » *Захист прав людини у південно-східних регіонах та на окупованих територіях.*
- » *Збір та аналіз інформації про порушення.*
- » *Інформування влади, міжнародних організацій та суспільства.*
- » *Привернення уваги до проблем порушень.*
- » *Сприяння розвитку механізмів захисту прав та дотримання міжнародного права.*

Короткий виклад

Повномасштабна агресія Російської Федерації супроводжується системним впровадженням ідеологічного та військового контролю за системою освіти на тимчасово окупованих територіях України. Одним із ключових інструментів впливу стала трансформація шкіл у простори мілітаризації та пропаганди, де дітей з раннього віку привчають до лояльності до держави-окупанта, культу армії та сприйняття України та Заходу як ворогів. Аналітики Східної правозахисної групи та Інституту стратегічних

досліджень і безпеки на основі відкритих та закритих джерел, свідочств інформаторів, матеріалів з навчальних закладів та програм виховання зафіксували численні факти примусового воєнізованого виховання, створення кадетських та козацьких корпусів, впровадження релігійного компоненту через структуру РПЦ МП. Мета дослідження — зафіксувати масштаб ідеологічного тиску, порушень прав дитини та підготувати аналітичну базу для правової оцінки цих дій на національному та міжнародному рівні.

Пропаганда війни та мілітаризація дітей починаючи з початкових класів. Створення кадетських корпусів на всіх тимчасово окупованих територіях України.

Резюме

Впровадження уроків воєнної підготовки у всіх навчальних закладах на тимчасово окупованих територіях України

Цей аналітичний звіт спільно підготовлено Східною правозахисною групою та Інститутом стратегічних досліджень і безпеки. У ньому систематизовано інформацію про трансформацію системи освіти на тимчасово окупованих територіях України, починаючи з 2014 року, з акцентом на мілітаризацію, ідеологічний вплив та релігійне обґрунтування окупаційної політики. Дослідження ґрунтується на перевірених відкритих джерелах, навчальних матеріалах, нормативних документах, а також на свідченнях очевидців та інформаторів, які перебувають на тимчасово окупованих територіях. Аналітики зафіксували факти витіснення української ідентичності, впровадження обов'язкових військових дисциплін до шкіл, створення кадетських та козацьких корпусів, а також використання Російської

православної церкви Московського патріархату з метою формування послуху, агресивного мислення та культу насильства серед молоді. Окрема увага у звіті приділена механізму формування образу ворога — України, країн ЄС, США та НАТО як «екзистенційної загрози», з якою «потрібно боротися». Ці ідеї системно впроваджуються через шкільні програми, виховні заходи та позашкільні військово-патріотичні клуби. Метою дослідження є фіксація порушень прав дитини та норм міжнародного гуманітарного права, демонстрація ризиків для майбутньої реінтеграції системи освіти, а також створення доказової бази для притягнення до відповідальності осіб, причетних до ідеологічного та військового впливу на дітей в умовах окупації.

Методологія

Методологічною основою даного аналітичного дослідження є міждисциплінарний підхід, що поєднує інструменти політичної науки, правозахисного аналізу, критичних досліджень освіти та практики верифікації даних в умовах збройного конфлікту.

Аналіз охоплює період з 2014 року до серпня 2025 року та спрямований на вивчення трансформації освітнього простору на тимчасово окупованих територіях України під впливом політичних, ідеологічних та мілітарних практик, ініційованих Російською Федерацією як державо-окупантом.

У роботі використані як відкриті, так і закриті джерела інформації. До відкритих віднесено офіційні документи, навчальні програми, заяви представників окупаційних адміністрацій, публікації у ЗМІ, звіти міжнародних організацій, відеоматеріали та контент освітніх платформ. Закритими джерелами виступили свідчення

викладачів, батьків учнів, випускників кадетських корпусів та інформаторів із тимчасово окупованих територій, особистість яких не розкривається з міркувань безпеки. Особливу увагу приділено контент-аналізу навчальних матеріалів, які застосовуються у «ЛНР», «ДНР», а також у захоплених районах Запорізької та Херсонської областей, включаючи предмети історії, географії, літератури, «Основ безпеки та захисту Батьківщини», а також виховні заходи та дитячу медіа продукцію.

Географія охоплення — всі тимчасово окуповані території України. Оцінка дій окупаційної влади проводиться з опорою на норми міжнародного гуманітарного права, включаючи Конвенцію ООН про права дитини та Четверту Женевську конвенцію. Окремо аналізуються довгострокові ризики для української системи освіти після деокупації, пов'язані з глибокою ідеологічною та мілітарною трансформацією дітей та молоді у період окупації.

Вступ

Мілітаризація дітей та молоді на тимчасово окупованих територіях України розпочалася одразу після захоплення Російською Федерацією частини Донецької та Луганської областей у 2014 році. Вже в перші місяці окупації було створено десятки військово-патріотичних клубів, таких як «Олексіївці», «Оплот», «Пересвіт», «Форпост», «Суворовець-1», «Патріот Донбасу», «Застава 58», «Руський ведмідь», «Меч», «Витязь», «Школа

мужності» тощо. Через ці структури підлітки проходили не лише стрйову та фізичну підготовку, а й освоювали тактичне пересування, штурм будівель, маскування, дії в умовах бою, першу допомогу, поводження зі зброєю та імітаційними засобами поразки. Викладачами виступали учасники бойових дій та представники силових відомств Росії.

Графік складений згідно аналітичних даних східної правозахисної групи з 2014-2025 роки

Особлива увага приділялася створенню кадетських корпусів, у яких діти навчалися в умовах повної дисципліни та підпорядкування. Окремим напрямком стали козацькі кадетські корпуси, де військова підготовка поєднувалася з релігійною обробкою.

З перших днів навчання підлітків залучали до ритуалів, зустрічей з військовими священиками, участі у богослужіннях, освяченнях зброї та прапорів. Російська православна церква Московського патріархату брала активну участь у формуванні образу «православного воїна» — захисника «святої Русі», готового до служіння і самопожертви. У навчальних матеріалах простежується чітка лінія: війна видається як героїчний обов'язок, ворогом називають Україну, країни

ЄС, США та НАТО. Підлітків готують не лише фізично, а й психологічно, формуючи стійку установку на збройне протистояння із «зовнішнім ворогом». Таким чином, система освіти на окупованих територіях використовується як інструмент формування нової, повністю лояльної до російського режиму молоді — фізично підготовленої, ідеологічно запрограмованої та релігійно мотивованої до участі у майбутніх конфліктах.

Зміст дослідження.

Аналіз створення мілітаризму у РФ

Освіта як інструмент мілітаризації: хронологія трансформації Федеральних державних освітніх стандартів (ФДОС) за умов початку переходу на військову диктатуру

Мілітаризація освіти в Російській Федерації не є спонтанним чи ситуативним процесом. Це результат цілеспрямованої державної політики, спрямованої на трансформацію освітньої сфери у механізм формування покірних, ідеологічно мотивованих громадян, які готові до служби державі та до участі у військових конфліктах.

Центральним елементом цієї трансформації стала поетапна зміна Федерального державного освітнього стандарту (ФДОС) з акцентом на мілітарно-патріотичне виховання, посилення ролі релігії та усунення гуманістичного змісту освіти. Нижче наведено хронологію ключових етапів цього процесу.

2010 Прийняття першої версії ФДОС нового покоління [1].

Закладено основи компетентісного підходу, проте вже присутнє формулювання про необхідність «виховання громадянина і патріота». Це створило передумови для майбутніх змін, спрямованих на формування лояльності та готовності до служби державі.

2014 Анексія Криму і початок війни на Донбасі.

Масово впроваджуються «уроки мужності», розширюються військово-патріотичні гуртки та табори. Розпочинається експансія таких практик на окуповані території України. Формується інфраструктура дитячої мілітаризації: військово-патріотичні клуби, козацькі товариства, перші кадетські класи. Зміни у ФДОС поки що не відбуваються, але фактична воєнізація освітнього простору вже розпочалася.

2016 Заснування Всеросійського військово-патріотичного руху «Юнармія».

Міністерство оборони РФ стає активним гравцем у освітній сфері. Школи отримують вказівки щодо створення загонів «Юнарії», участь стає обов'язковою у низці регіонів. Військово-патріотичні заходи інтегруються у позакласну роботу. Це є важливим кроком до інституціоналізації мілітарного виховання.

2018–2019 Оновлення у ФДОС.

З'являються чіткіші формулювання: «формування готовності до захисту Вітчизни», «усвідомлення себе частиною великої держави». На рівні стандартів легалізується патріотична ідеологія, а курс ОБЖ (Основи безпеки життєдіяльності) отримує новий зміст із посиленням акцентом на оборонну підготовку. Ці зміни закладають основу перетворення школи на елемент оборонної системи.

2020 Зміна Закону про освіту.

Формується обов'язкова програма виховної роботи, до якої включаються патріотичні, духовно-моральні та військово-історичні модулі [2]. Наголос робиться на роботу з РПЦ та козацькими організаціями. У школах окупованих територій України ці практики також починають впроваджуватися — з благословення «міністерств освіти» «ЛНР» та «ДНР».

2021 Прийняття нових редакцій ФДОС для всіх рівнів загальної освіти.

У стандартах закріплюються цілі: «виховання любові до Батьківщини», «формування ідентичності на основі традиційних духовно-моральних цінностей», «повага до військової служби та героїзму предків». Релігійний та мілітарний компоненти стають частиною «виховного середовища». Це означає початок офіційної мілітаризації освіти на рівні базових нормативів.

2022 Вторгнення в Україну та запровадження нового предмета.

З початку повномасштабної війни запроваджується курс «Основи безпеки та захисту Батьківщини», що включає тактичну підготовку, елементи стрійової служби, підготовку до поводження зі зброєю, а також героїзацію російської армії. Участь «Юнармії» та козацьких формувань стає масовою. На окупованих територіях України цей предмет впроваджується відразу після встановлення окупаційних адміністрацій.

2023–2025 Повна інституціоналізація освітньої диктатури.

Військове та релігійне виховання стають ключовими елементами освітньої політики. ФДОС доповнюється вказівками щодо реалізації програм духовно-морального виховання з обов'язковою участю представників РПЦ МП. У школах та кадетських корпусах проводяться молебні, освячення прапорів, релігійно-військові ритуали. Шкільна система перетворюється на компонент військової інфраструктури, де навчальний процес обслуговує цілі мобілізації та ідеологічної лояльності. Таким чином, за період з 2010 по 2025 рік Росія послідовно вибудовувала систему освіти, в якій центральне місце посідають мілітаризм, культ служби та ідеологічна покірність. Федеральний освітній стандарт (ФДОС) став інструментом реалізації цієї трансформації. Школа більше не сприймається як простір розвитку особистості, а функціонує як структура мобілізаційної підготовки. На тимчасово окупованих територіях України ця модель застосовується примусово — як інструмент формування нового покоління громадян, позбавлених української ідентичності та вбудованих у систему цінностей «російського світу».

За оцінками аналітиків Східної правозахисної групи та Інституту стратегічних досліджень та безпеки, сучасна система освіти в Російській Федерації розглядається не просто як інструмент

ідеологічного впливу, а як ключовий механізм структурного переведення держави з авторитарного політичного режиму на модель військової диктатури.

Цілеспрямовані зміни у Федеральному державному освітньому стандарті (ФДОС РФ) забезпечили нормативну та методичну базу для [3]:

- *формування у дітей та підлітків уявлення про війну як норму та служіння державі як вищої громадянської чесноти;*
- *інституціоналізації мілітаризованого виховання через розширення мережі кадетських класів, козацьких корпусів, військово-патріотичних клубів, «Юнармії»;*
- *сакралізації насильства та мілітаризму за участю Російської православної церкви Московського патріархату;*
- *вбудовування виховної системи на мобілізаційну вертикаль, де школа перетворюється на перший етап підготовки до військової чи «службової» ролі в державі.*

Розбудова мобілізаційної вертикалі, де школа перетворюється на перший етап підготовки до військової служби

За аналітичними оцінками, така модель дозволяє формувати «солдата держави» — покірного, ідеологічно запрограмованого, позбавленого критичного мислення громадянина, нездатного до демократичного вибору та вільного самовизначення. Ця модель активно експортується на тимчасово окуповані території України, де

реалізується через повне впровадження ФДОС РФ, заміну українських освітніх програм, запровадження військово-патріотичних дисциплін та релігійних елементів. Освіта в цих умовах стає не способом розвитку, а інструментом когнітивної окупації та закріплення влади держави-агресора у свідомості молоді.

Загальна ситуація з кількості учнів, що навчаються на окупованих РФ територіях України

На тимчасово окупованих територіях України Російська Федерація продовжує реалізовувати політику інтеграції системи освіти до єдиної моделі авторитарного контролю. Однак демографічні показники, кадровий дефіцит, нестача ресурсів та загальне скорочення кількості учнів свідчать про глибоку кризу освітньої сфери в умовах окупації.

Окупована частина Луганської області

У 2025 році останній дзвінок прозвучав для понад 17 тисяч випускників, з них понад 11 тисяч — дев'ятикласники, і близько 6 тисяч — одинадцятикласники [4]. Ці цифри нижчі, ніж у попередні роки, що підтверджує тенденцію відтоку населення з регіону.

У 560 школах планується прийом понад 8 000 першокласників у 2025/2026 навчальному році. Однак очікувана кількість заяв також поступається колишнім показникам, що відображає демографічну нестабільність [5].

Так, до прикладу в червні 2016 року окупаційна влада відзначала, що кількість поданих заяв першокласників 10 268 бажаючих [6], що демонструє спад кількості бажаючих навчатись на території окупованих територій в умовах повномасштабної війни.

Окупована частина Донецької області

Останній дзвінок прозвучав для 23 тисяч випускників, включаючи понад 9 тисяч одинадцятикласників, і 14 тисяч дев'ятикласників [7]. Порівняно з минулими роками спостерігається зниження кількості випускників, що вказує на стійкий відтік населення.

Так, до прикладу в 2023 році окупаційні інформаційні джерела відзначали, що «школы Донецкой Народной Республики выпустили 14504 девятиклассников, а 9207 юных ребята официально закончили 11 классов [8].»

У новому навчальному році очікується близько 145 тисяч школярів та 40 тисяч дошкільнят, але при цьому місцеві представники визнають зниження народжуваності, фіксуючи демографічний спад.

**Окупована частина
Запорізької області**

За даними статистики в Запорізьській області у 2021-2022 навчальному році кількість учнів у закладах загальної середньої освіти 166,6 тис. осіб., що свідчить про сильне скорочення учнів у закладах освіти.

У 2025 році випускні документи отримали 7407 школярів — 4528 після 9 класу, 2879 після 11 класу. У 2024 році ці показники становили відповідно 3999 і 2093 [9]. І хоча чисельність злегка зросла, очікується зниження числа першокласників — до 3316 в 2025/2026 році проти 3345 роком раніше [10]. Це підтверджує демографічне виснаження регіону та відтік мешканців.

Окупаційна влада підкреслює відсутність черг до дитсадків, що безпосередньо пов'язано зі скороченням кількості дітей дошкільного віку.

**Окупована частина
Херсонщини**

У 2025 році школу закінчили 3843 випускника, з них 2286 — дев'ятикласники, і 1557 — одинадцятикласники. Ці дані менші порівняно з попередніми роками, що свідчить про значне скорочення шкільного контингенту. За даними статистики у 2021/2022 н.р. кількість учнів у закладах загальної середньої освіти Херсонщини 113,6 тис. осіб., що свідчить про сильне скорочення учнів у закладах освіти.

На 2025/2026 навчальний рік планується прийом 21 тисячі учнів, у тому числі понад 2 тисячі першокласників [11], але й ці цифри вказують на зменшення кількості дітей шкільного віку в регіоні.

В окупованій частині Херсонської області станом на літо 2025 року працює 106 шкіл в яких навчаються близько 21 тис. дітей. При цьому фіксується гостра нестача вчителів (більше 450 вакансій) та дефіцит підручників та ресурсів [12], що ще більше загострює ситуацію. За офіційною інформацією головного управління статистики в Херсонській області (до окупації значної частини області) у 2020-2021 навчальному році кількість вчителів у школах Херсонської області 11, 3 тис. осіб. на 395 закладів освіти [13]. Тому, фактично для закладів освіти на окупованих територіях, кількість яких суттєво скоротилась не вистачає приблизно 15-20 % вчителів на основні дисципліни шкільного циклу. Слід зазначити, що у 2020 році в школах Херсонської області навчалось 34 579 учнів.

Загальний висновок: У всіх окупованих регіонах спостерігається демографічний спад, виражений у скороченні числа випускників, першокласників та дошкільнят. Ці тенденції, поряд із нестачею кадрів та ресурсів, свідчать про системний відтік населення та кризу соціальної сфери під контролем окупаційних адміністрацій.

Короткий опис ситуації на тимчасово окупованих територіях України

Значення освіти як інструмента впливу на свідомість населення, особливо дітей та молоді

З моменту окупації окремих територій Донецької та Луганської областей у 2014 році, а пізніше — Херсонської та Запорізької областей після 2022 року, Російська Федерація розпочала системний демонтаж українського освітнього простору та заміщення його власними ідеологізованими та мілітаризованими моделями. Тимчасова окупація супроводжується не лише фізичним контролем над територіями, а й глибокою трансформацією інституцій громадянської соціалізації — передусім шкільної освіти. Освіта цих територіях з перших років окупації розглядалася як ключовий інструмент впливу на свідомість населення. Шкільна система швидко була підпорядкована контролю з боку так званих «Міністерств освіти

Пропагандистські уроки для формування приналежності до «російського світу»

Уроки з військовою тематикою («Основи безпеки та захисту Батьківщини»)

ЛНР/ДНР», а після 2022 року — інтегрована в федеральну систему освіти РФ, включаючи впровадження російських навчальних програм, викладання за федеральними державними освітніми стандартами (ФДОС), перепідготовку вчителів та переписування підручників. Особливе значення у цій системі приділяється дітям та підліткам. Неповнолітні стали головною мішенню пропагандистських та мілітаризаційних зусиль окупаційної влади, оскільки саме у шкільному віці найбільш ефективно відбувається формування ідентичності, системи цінностей та базових установок поведінки.

За допомогою освіти на окупованих територіях здійснюється когнітивне підпорядкування майбутніх поколінь — запровадження наративу «російського світу», виправдання озброєної агресії, героїзація російської армії та демонізація України, Європи та США.

Шкільне середовище поступово трансформується у простір ідеологічної обробки та підготовки до служби: у школах вводяться предмети з військовою тематикою («Основи безпеки та захисту Батьківщини»), формуються кадетські та козацькі корпуси, насаджуються елементи православно-державної ідентичності через взаємодію

з Російською православною церквою. Учні залучаються до «Юнармії», беруть участь у заходах за участю представників армії РФ, вивчають тактику ведення бою та «уроки мужності», в яких агресивний патріотизм та мілітаризм подаються як норма. Таким чином, освіта на тимчасово окупованих територіях використовується не просто як сфера навчання, а як централізований інструмент ідеологічної мобілізації, спрямованої на розрив з українським громадянським простором та включення нових поколінь до авторитарної, мілітарної моделі російської держави.

Участь школярів у проектах «Юнармії», проведення занять тактики бою та «уроків мужності»

Ідеологічна трансформація освітнього простору

Витиснення української ідентичності з навчального процесу

На тимчасово окупованих територіях України проводять масове вилучення українських підручників та методичних матеріалів

З перших місяців окупації окремих районів Донецької та Луганської областей, а з 2022 року та частини Херсонської та Запорізької областей, Російська Федерація реалізує системну політику повного витіснення української національної ідентичності з освітньої галузі. Ця політика спрямована на викорінення будь-яких проявів української культурної, історичної, мовної та державної суб'єктності у свідомості підростаючого покоління. Один із перших кроків — **масове вилучення українських підручників та методичних матеріалів**. За даними зі звітів та свідочств педагогів, протягом 2014–2023 років відбувалося організоване знищення книг, надрукованих українською мовою. У школах окупованих територій було проведено «чистки бібліотек», під час яких вилучалися підручники історії України, української літератури, географії, а також усі видання, що містять національну символіку, слова

«Україна» чи позитивну згадку про незалежність. Ці дії супроводжувалися публічними заявами представників окупаційних адміністрацій про «денацифікацію» та «очищення від ворожої ідеології».

На тимчасово окупованих територіях до вилучення українських книг залучають силові структури

Навчальний процес повністю переведено на **російські стандарти освіти (ФДОС РФ) [14]**. Українська мова як предмет була ліквідована, а викладання всіх дисциплін здійснюється виключно російською мовою. Українська історія та культура замінені наративами, що вихваляють «спільну історію» та «духовну єдність російського народу». У риторичі шкільних матеріалів Україна представляється «штучною державою», «анти-росією», а її державність — помилкою чи злочином.

Окрема увага приділяється історичній ревізії. У підручниках, які використовуються на тимчасово окупованих територіях, наголошується на «визвольній місії» РФ і дискредитується весь український національно-визвольний дискурс. Героїзація Степана Бандери, УПА та інших елементів українського спротиву подається як прояв «фашизму». Замість українських свят нав'язуються російські, такі як День народної єдності, та повністю виключається День Незалежності України.

Позаурочна діяльність також трансформована відповідно до окупаційного порядку денного. Так звані «уроки мужності», «патріотичні години» та

На тимчасово окупованих територіях до вилучення українських книг залучають силові структури

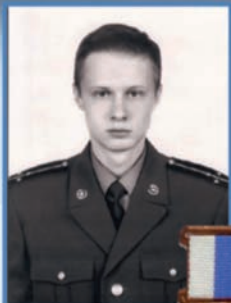
«літературно-історичні композиції» формують у дітей образ ворога в особі України, ЄС та США. У школах організуються конкурси творів та малюнків на тему «Я — спадкоємець Перемоги», «Моя Батьківщина — Росія» та «Новоросія — майбутнє Донбасу».

Позаурочна пропаганда, метою якої є зобразити Україну ворогом.

Патриотическое воспитание

ГЕРОЯМИ НЕ РОЖДАЮТСЯ... ГЕРОЯМИ СТАНОВЯТСЯ!

Кононов Сергей Вячеславович родился 4 мая 1980 года в Нижнем Новгороде. Сергей был единственным ребенком в семье. В школе Сергей учился хорошо, увлеченно, мечтал стать врачом – хирургом. После окончания средней школы №119, поступил в наш колледж. В 1998 г. он поступает в Нижегородский медицинский институт, позже переходит в Военно-медицинский институт ФСБ России. С января 2005 года Сергей работал врачом-хирургом отделения экстренной помощи госпиталя ГУВД Нижегородской области.

В феврале 2006 г. вместе с мобильным отрядом МВД России был направлен в Ингушетию. Воевал в Чечне. Командировка в Ингушетию трагически оборвалась 3 августа 2006 г. 3 августа 2006 г. в Назрани прогремели выстрелы. Бандиты открыли огонь. Сергей кинулся к больному и закрыл его своим телом. В результате Сергей Кононов и водитель погибли...

12 октября 2010 г., в день образования медицинской службы в войсках МВД, состоялось торжественное открытие мемориальной доски в память Сергея Кононова, врача-воина, на здании госпиталя медицинского отдела тыла ГУВД Нижегородской области.

Впровадження уроків патріотичного виховання, метою яких є витіснення української ідентичності

На глибшому рівні відбувається формування нової ідентичності, у якій дітям вселяється приналежність до «російського світу» як єдиної можливої культурної та духовної спільності. Через навчальний процес, релігійне виховання (у тому числі через козацькі кадетські корпуси та РПЦ МП) та мілітаризовані форми дозвілля, школярі виховуються у парадигмі абсолютної лояльності до РФ, відкидання українського минулого та готовності до боротьби за «звіль-

нення» інших територій від «українського впливу». Таким чином система освіти на окупованих територіях використовується не просто як інструмент навчання, а як головний канал когнітивної трансформації. Через витіснення української ідентичності та заміну її нав'язаним імперським та мілітарним дискурсом Росія прагне закріпити окупацію не лише фізично, а й ментально, формуючи покоління, лояльні до окупантів та ворожі до власної державності.

Примус до вивчення історії, літератури, географії по стандартам РФ

Після окупації частини українських територій РФ системно розпочала впровадження своєї освітньої політики, спрямованої на повне витіснення української ідентичності та формування у дітей лояльності до окупаційного режиму. Примусове переведення на російські освітні стандарти супроводжувалося насильством, погрозами, депортаціями та руйнуванням культурної приналежності. Особливо вразливими стали діти-сироти та діти без батьківського супроводу. Їх масово направляли до навчальних закладів на території РФ, де вони піддавалися ідеологічній обробці та позбавлялися права на українську освіту та культуру.

Учнів шкіл окупованих територій, примушують вивчати історію та літературу, за стандартами Росії

Нижче наведено конкретні задокументовані випадки примусу дітей до навчання за російськими програмами:

- 1. Ліза Бацура (16 років, Херсон - Генічеськ)**
На початку 2023 року Лізу було переведено з окупованого Криму до школи інтернату в Генічеську. Там їй нав'язували російську освітню програму, забороняли носити українські кольори, змушували вивчати гімн РФ та пропонували вступ до російських вишів. Дівчинка стала свідком візиту уповноваженої з прав дитини РФ Марії Львової-Белової, який супроводжувався пропагандою «російського світу».
- 2. Зорік Ібрян (16 років, Херсон - Генічеськ)**
Зорік, як і Ліза, опинився у школі №27 у Генічеську, куди його перевели з Криму. В установі він зазнав русифікації, ідеологічного тиску та навчання виключно за російською програмою.
- 3. Настя (підліток, Херсон - Генічеськ)**
Учениця школи-гімназії, яка повідомляла про примусове навчання за російськими програмами та витіснення української культури. Вона також виявилася учасницею пропагандистських заходів за участю представників окупаційної адміністрації.
- 4. Микита (10 років, Херсон)**
Після захоплення Херсона Микита був депортований до РФ, де його зарахували до школи з повністю російською освітньою програмою. Там йому вселяли, що Україна — ворог, а Росія — справжня Батьківщина. Уроки історії та літератури містили ангажований наратив у дусі кремлівської пропаганди.

5. Діана (14 років, Херсон)

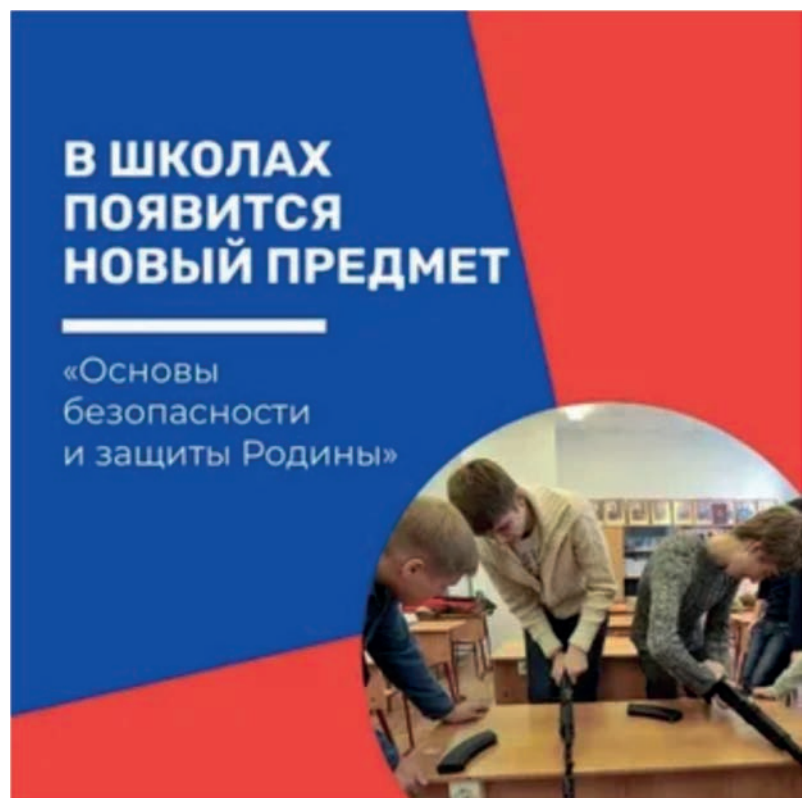
Після депортації була направлена до російської школи-інтернату, де за відмову співати гімн РФ їй публічно принижували. У дівчинки відібрали блокнот із українською символікою. Її змушували брати участь у заходах, вкладених у демонстрацію лояльності до Росії.

6. Яна (11 років, Херсон)

У школі, куди її направили після депортації, їй заборонили говорити українською. За спробу використовувати рідну мову її змусили написати пояснювальну та пообіцяти «більше не говорити мовою нацистів». Також їй показували агітаційні відеоматеріали про російську армію та «місію захисників Вітчизни».

7. Невстановлена дитина (з тієї ж сім'ї)

Четверта дитина з родини Бацура була направлена в окрему установу в РФ, де їй змінили ім'я та дату народження, а пізніше підготували до вступу до кадетського корпусу. Основна увага в установі приділялася військовій підготовці та ідеологічній лояльності.

Окупаційна влада впроваджує уроки з «основ безпеки та захисту батьківщини»

Випадки, описані вище, свідчать про цілеспрямовану руйнацію української ідентичності через систему освіти. Примус до російських навчальних стандартів, насильницьке стирання культурної пам'яті та фізичне переміщення дітей до російських установ — усе це є частиною стратегії когнітивного підпорядкування та довготривалої окупації. Російська освіта на окупованих територіях використовується не як інструмент розвитку, а як механізм насильницької інтеграції та контролю.

Репресії проти вчителів в окупації

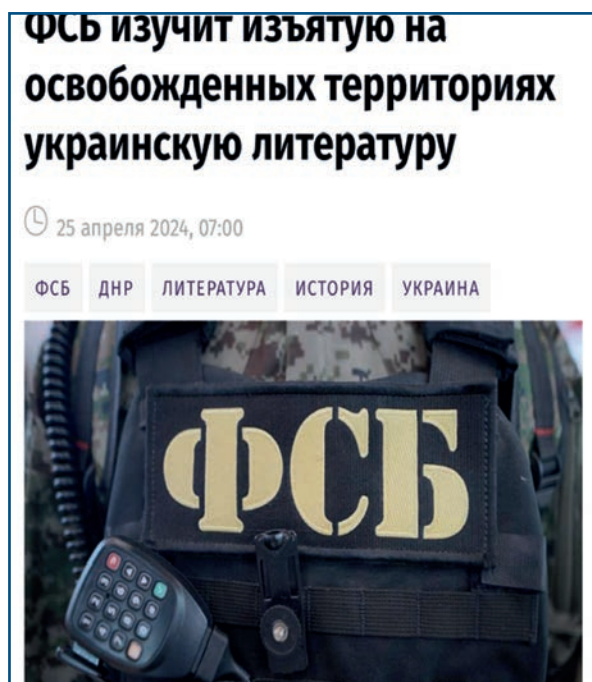
Проведення «Уроків мужності» є обов'язковим для усіх навчальних закладів окупованих територій України

На тимчасово окупованих територіях України російська окупаційна влада застосовує системний тиск не лише на учнів, а й на педагогів, які відмовляються брати участь у нав'язуванні російської освітньої та ідеологічної політики. Вчителі, які демонструють лояльність до української освітньої системи, зазнають переслідувань, шантажу, погроз та фізичного насильства з боку представників окупаційних адміністрацій, спецслужб та так званих «радників з ідеології» — осіб, які офіційно призначені кураторами ідеологічного контролю в школах. Головним завданням цих «радників з ідеології» є не педагогічна робота, а контроль за політичною лояльністю персоналу та учнів. Вони займаються проведенням пропагандистських заходів, таких як «Розмо-

ви про важливе», «Уроки мужності», стежать за ідеологічною «чистотою» навчального процесу, виявляють нелояльних вчителів і передають інформацію про них до правоохоронних органів та спецслужб РФ. У ряді випадків саме з їхньої ініціативи відбувалися обшуки у будинках педагогів, вилучення літератури, звільнення та арешти. Російські спецслужби беруть активну участь у репресіях проти вчителів. Зафіксовано випадки обшуків, побиття, залякування, застосування електрошокерів, арештів та депортацій. Педагогів примушують до участі у російській освітній системі, до підписання контрактів з окупаційними структурами, до викладання по російським підручникам та відмови від української мови.

Нижче представлені конкретні приклади педагогів, які зазнали тиску та репресій на окупованих територіях:

1. **Сергій Сердюк** — директор школи у смт. Комиш Зоря, Запорізька область. Відмовився впроваджувати російську навчальну програму, після чого школу було закрито, а вчителів змусили звільнитися. У 2025 році депортований із сім'єю до РФ. Йому заборонено в'їзд на 40 років, його доньці — на 50 років.
2. **Tetiana (псевдонім)** — вчителька історії з Херсонської області. У червні 2022 року була змушена тікати, після того, як директор почав примушувати її до викладання за російськими підручниками. Чоловік залишився під постійним тиском та погрозами конфіскації документів.
3. **Olena** — завідувачка школи у Запорізькій області. Видаляла інформацію про школу із соцмереж, приховувала справжні дані та працювала з двома наборами документів, щоб не потрапити під підозру окупантів.
4. **Svitlana (38 років)** — вчителька української мови та літератури, Миколаївська область. Приховувала свою професію, називаючи себе прибиральницею, щоб уникнути примусу викладання за російською програмою.
5. **Olha (40 років)** — вчителька історії, Харківська область. Під час обшуку її будинку солдати спалювали підручники та українську символіку. Вона намагалася приховати українські книги та карти від загарбників.
6. **Анна (псевдонім)** — вчителька історії, покинула село та продовжила викладати український матеріал дистанційно з Великобританії. Окупанти замінили її уроки на російську історіографію, українські підручники було знищено.

ФСБ Росії бере активну участь у вилученні українських підручників та створенні образу ворога

Ці випадки свідчать про цілеспрямовану кампанію з витіснення українських педагогів, які чинили опір окупаційному режиму, та підміну системи освіти інструментом ідеологічної мобілізації. Школа на окупованих територіях перетворена на механізм примусової лояльності, де навіть вчителі стають об'єктами репресій та тиску, а не суб'єктами виховання.

Інтеграція політичної пропаганди в освітній контекст

На тимчасово окупованих територіях України РФ системно впроваджує в освітній процес елементи ультраправої політичної системи, замаскованої під концепт так званих традиційних цінностей. Це не нейтральна культурна програма, а ідеологічний інструмент, спрямований на формування покірного покоління, лояльного до авторитарного режиму та ворожого до ідей свободи, демократії та української ідентичності.

Російська окупаційна адміністрація знищує залишки українського освітнього середовища і на його місці будує вертикально керовану ідеологічну модель, в якій школа перетворюється на цех політичної мобілізації. Навчальний процес вибудовується довкола трьох стрижнів: культу держави, мілітаризації свідомості та ультраконсервативної соціально-релігійної дисципліни.

Російська Православна Церква є одним з інструментів ідеологічної пропаганди

В навчальних закладах окупованої території України, проводяться лекції з ідеологічного виховання молоді

Усе це формує нову політичну ідентичність [15], засновану за принципами крайнього правого авторитаризму, де учень сприймається не як суб'єкт освіти, а як заготовля для майбутнього підданого диктатури.

По-перше, дітям з раннього віку прищеплюється культ держави та лідера. У школах розвішуються портрети путіна, звучить російський гімн, розповсюджується символіка РФ. На заняттях типу «Розмови про важливе», «Уроки мужності» та «День возз'єднання» школярам нав'язується наратив про Росію як «цивілізаційне ядро», яке веде «священну війну із Заходом та українським нацизмом [16]».

Все критичне мислення підміняється ритуалізованим повторенням ідеологічних формул, а будь-які сумніви в офіційній позиції інтерпретуються як зрада.

У нових підручниках формується ідентичність підданого авторитарного диктатора.

По-друге, у освітній простір впроваджується культ війни як основи політичної свідомості. Війна подається як форма подвигу, а загибель заради держави — як найвища місія людини. У школах проводяться парамілітарні тренування, діє система кадетських та козацьких корпусів, діти марширують, вивчають основи бойових дій, присягають на вірність Батьківщині [17]. Через такі структури учнів привчають до субординації, дисципліни та ідеї, що цінність людини вимірюється її готовністю служити системі. Козачі корпуси особливо небезпечні як носії псевдо-імперської ідеології: тут дитину змалку вчать, що вона — «солдат православної держави», що її завдання — захищати «справжні цінності» і боротися з «внутрішнім ворогом» і «Заходом, що загнив». Це не військові школи — це ідеологічні фабрики, які виробляють майбутніх агентів репресивного режиму.

По-третє, під приводом «повернення до традицій» дітям нав'язується ультраконсервативна модель суспільства, в якій ієрархія, патріархат та релігійний догматизм подаються як єдина можлива норма. Жінка тут — виключно мати, чоловік — воїн, дитина — безмовний виконавець. Право на індивідуальність, особисту свободу, самовираження заміщується культом обов'язку, підпорядкування та жертвності.

Особливу роль в цьому процесі грають звані «радники з ідеології» при директорах шкіл. Ці особи контролюють весь «виховний» порядок денний, перевіряють лояльність вчителів, ініціюють ідеологічні заходи, повідомляють про «дисциплінарні відступи». Вони є сполучною ланкою між системою освіти та органами безпеки, фактично виконуючи функції наглядачів у середині шкільного простору.

Популяризація війни серед дітей, через обкладинки шкільних зошитів

Нав'язування традиційних сімейних цінностей та патріархату.

Над цим навісає постійний контроль спецслужб РФ: співробітники ФСБ беруть участь у перевірках, проводять розмови з педагогами, контролюють інформаційну безпеку шкіл [18]. Загроза звільнення, арешту чи депортації висить над кожним, хто не демонструє належної лояльності. Таким чином, дитина змалку виявляється всередині середовища, де страх, послух та ідеологічне дресирування стають нормою. Підсумок цієї системи — не просто підміна навчального процесу пропагандою, а відтворення диктатури через школу. Діти не навчаються, а виховуються як інструменти режиму: вони не мислять, а підкоряються. Це не освіта, це індустрія створення нового покоління носіїв авторитарної ідентичності.

Вилучення та знищення українських підручників відбувається під жорстким контролем ФСБ

Пропаганда через навчальні матеріали (конкретні приклади)

Політичне виховання молоді на тимчасово окупованих територіях України має системний, ідеологічно жорсткий характер та спрямоване на формування лояльності до режиму РФ [19]. Через шкільні програми, методичні посібники, військово-патріотичні курси та громадські заходи молоді нав'язується образ «російського світу» як природної та бажаної форми політичного існування. В освітній процес інтегровано елементи мілітаризму, антизахідної риторики, звеличення авторитарної вертикалі влади та дискредитації українсь-

кої державності [20]. Ключовою метою є не лише підриг української ідентичності, а й формування нового покоління, яке готове взяти участь у реалізації політичних та військових завдань РФ. Молодь навчається сприймати демократію як «зовнішню загрозу», Захід як ворога, а критичне мислення замінюється лояльністю, дисципліною та ідеологічною відданістю. Таким чином, політичне виховання стає інструментом інтеграції захоплених територій у російський ідеологічний та політичний простір.

Російська Федерація активно замінює українську літературу на пропагандистську, тим самим стирає українську ідентичність серед молоді

Приклади інтеграції зміни політичної орієнтації у дітей та молоді на тимчасово окупованій РФ території України.

«Методичні матеріали щодо профілактики деструктивного інформаційного впливу» (2024)

Розробник: Роскомнагляд,
Міносвіти РФ

Опис: Матеріали, призначені для шкільного застосування на тимчасово окупованих територіях України. У них українські та західні ЗМІ системно позначаються як джерела «ворожої дезінформації», що підриває «духовні скріпи» та національну безпеку Росії. Школярам вселяється думка про те, що альтернативні точки зору та критика дій РФ — це прояви ворожої пропаганди. Через ці матеріали впроваджується політична ідеологія мілітаризованого авторитаризму, в якому свобода слова підмінюється «інформаційною пильністю», а громадський контроль — донесенням.

Особлива увага приділяється ігровим урокам, у тому числі інсценуванням, таким як «Суд над українськими нацистами», де діти виконують ролі «прокурорів», «суддів» і «підсудних». Ці заходи цілеспрямовано трансформують політичну ідентичність дитини, закріплюючи образ України як ворога та формуючи установки на конфронтацію, репресивне мислення та некритичну лояльність до російської держави.

Приклад: У практичному завданні учням пропонується повідомляти дорослим, якщо хтось поширює «сумнівну інформацію» про Росію, її армію чи владу. Така практика формує у дітей навичку політичного доносу та лояльності до репресивної державності. Ігрові елементи посилюють ефект, перетворюючи ідеологічний вплив на емоційно значущий особистий досвід, який закладає основи майбутньої авторитарної політичної ідентичності.

«Комплексний план протидії ідеології екстремізму» (2024)

Розробник: Адміністрація
Президента РФ

Опис: Документ, який впроваджується в освітніх закладах на тимчасово окупованих територіях України, спрямований на встановлення жорсткого ідеологічного контролю над учнями. Демократичні та проукраїнські погляди прирівнюються до екстремізму, критика російської влади сприймається як загроза державній безпеці. Через цей план здійснюється інституціоналізація репресій в освітньому середовищі та придушення інакомислення. Просувається курс на авторитарну мобілізацію молоді та формування тотального підпорядкування ідеології «держави як абсолютної цінності». Нав'язується модель політичної ідеології, близької до пострадянського нео-сталінізму, де верховенство права, свобода слова та плюралізм заміщуються ідеалами централізованої сили, «скріп», антизахідності й антиукраїнства.

Приклад: Запроваджується система моніторингу учнів, фіксація проявів «ідеологічної ненадійності», відмови від участі у державних заходах та виявлення критичного ставлення до офіційної політики. Учні з поглядами, що «відхиляються», стають об'єктами виховного тиску.

«Методичні рекомендації до уроків "Розмови про важливе"»

Розробник: Міносвіти РФ, Російське суспільство «Знання»

Опис: Цикл пропагандистських уроків, які системно впроваджуються в школах на тимчасово окупованих територіях України. Основна мета — формування у дітей політичної лояльності до курсу путінського неоконсервативного авторитаризму, що поєднує в собі імперську ідеологію, антизахідність, мілітаризм та культ держави. Через наративи про «боротьбу зі злом» (де злом виступають Україна та колективний Захід), пропаганду «героїв СВО», «традиційних цінностей» та «російського світу» молодь прищеплюється до підпорядкування централізованої влади, неприйняття демократичних принципів та критичного мислення.

Приклад: Урок «Наші захисники: герої СВО» включає вправи на тему «готовності до подвигу в ім'я Росії» та боротьби зі «шкідливою інформацією», під якою розуміються будь-які критичні висловлювання про курс Кремля, дії армії РФ чи співробітництво із західними країнами.

«Спеціальна військова операція. Заходи соціальної та правової підтримки...» (ІНДУ, 2024)

Розробник: Іркутський національний дослідницький технічний університет (ІНДУ)

Опис: Посібник, що активно поширюється у шкільних закладах, включаючи тимчасово окуповані території України. Містить пропагандистську легітимізацію війни проти України, представляючи «спеціальну військову операцію» як справедливу та необхідну. Через героїзацію військових, участь дітей в акціях та патріотичних заходах формується емоційна та ідеологічна прихильність до російського військового курсу. Посібник впроваджує модель ультрапатриотичної, мілітаристської ідеології, в якій війна з Україною інтерпретується як місія захисту «російського світу». Ключова мета — формування політичної лояльності до чинного режиму та культивування почуття причетності до воєнних дій.

Приклад: У школах організуються «кутки героїв СВО», діти масово пишуть «листи солдатам», проводяться заходи під гаслом «Ми з армією». Такі практики нормалізують мілітаризм, розмивають кордон між цивільним та військовим, а також готують молодь до участі у майбутніх мобілізаційних та пропагандистських ініціативах.

«Концепція молодіжної політики та виховної діяльності на 2025-2027 роки»

Розробник: Міністерство освіти РФ, Росмолодь

Опис: Програмний документ, який використовується на тимчасово окупованих територіях для виховання молоді на кшталт антиукраїнської риторики, неприйняття Заходу та готовності до «громадянської мобілізації». Центральне місце займає формування у молоді лояльності до російської авторитарної державності, що підміняє демократичні цінності культом державної влади, сакралізованим уявленням про «велику Росію» та поданням Заходу як ворожої цивілізації.

Приклад: У шкільних колективах формуються групи, завдання яких — «моніторинг інформаційних загроз» та участь у «викритті антидержавної риторики», що сприяє ранньому включенню молоді до системи політичного нагляду та ідеологічного контролю.

«Організація російського простору: смисли, межі, практики» (2023)

Розробник: Інститут Спадщини та Радянського Світу (ICPC)

Опис: Ідеологічна концепція, яка використовується в системі шкільної та позашкільної освіти на тимчасово окупованих територіях України. Документ спрямований на перепрошивку політичної та культурної ідентичності дітей та підлітків, запроваджуючи уявлення про те, що українська державність, мова та культура — це «штучні», «антиросійські» та «ворожі» конструкції. Через освітні та виховні практики формується образ «історичної Росії» як єдино легітимного цивілізаційного проекту. Дітям нав'язується імперська політична ідеологія, в якій Україна заперечується як суб'єкт міжнародної політики, а її прояви трактуються як наслідок зовнішнього впливу Заходу. Подібний підхід підміняє національну ідентичність школярів на концепт «російського світу», позбавляючи їхнього історичного права на самоідентифікацію.

Приклад: «Наша дитина не повинна сумніватися, хто вона, звідки вона і заради чого живе. Решта — від лукавого». Ця фраза виступає маніфестацією авторитарного підходу до виховання, що виключає плюралізм, свободу думки та індивідуальний вибір. Освіта сприймається як інструмент формування ідеологічно лояльного покоління, здатного брати участь у проектах територіальної та політичної експансії.

«Інтеграція Новоросії: ідеологія, культура, політика» (Липень 2024)

Розробник: Інститут країн СНД, Адміністрація Президента РФ

Опис: Ідеологічна брошура, що розповсюджується в освітніх установах на тимчасово окупованих територіях. Являє собою методичний матеріал, спрямований на політичне виховання дітей та підлітків у дусі нетерпимості до України, демократії та західної цивілізації. У документі впроваджується чітка дихотомія «ми — вони», де «ми» ототожнюється з «Новоросією», «російським світом» та «правдою», а «вони» — з «українським нацизмом», «агресією Заходу» та «руйнуванням традицій». Школярам навіюється, що героїзм — це служіння «Батьківщині» через підтримку СВО, а критика російської влади та пацифізм — вияв зради.

Брошура є частиною системи формування авторитарної політичної ідентичності, в рамках якої учні привчаються сприймати державну пропаганду як істину, а інакодумство — як загрозу. Впроваджується ідеологія імперського реваншизму, в якій виправдовується анексія українських територій, реанімується ідея «Новоросії», а вчителі позиціонуються як «провідники державної волі».

Приклад: «Вчителі — провідники ідеології перемоги, а дитячі колективи — осередки патріотичного фронту». Така риторика перетворює освітнє середовище на структуру мобілізаційного типу, де школи стають інструментами ідеологічної підготовки підростаючого покоління до участі у підтримці авторитарного режиму.

Загальний висновок за цим розділом

На тимчасово окупованих територіях України Росія розгорнула масштабну кампанію політичного виховання молоді, використовуючи систему освіти як інструмент ідеологічного підпорядкування. Через навчальні посібники, методичні рекомендації, концептуальні документи та спеціальні тренінги школярам та студентам нав'язуються установки, спрямовані на героїзацію російської армії, виправдання війни проти України, формування ненависті до Заходу та України, а також повне підпорядкування державі. Документи, такі як «Методичні рекомендації до уроків "Розмови про важливе"» [21], «Комплексний план протидії ідеології екстремізму» [22], «Концепція молодіжної політики та виховної діяльності на 2025–2027 роки» [23] [24], «Інтеграція Новоросії: ідеологія, культура, політика» та інші розробляються Міністерством освіти РФ, Адміністрацією Президента, Роскомнаглядом, Інститутом країн СНД, Росмолоддю, ІНДТУ та іншими квазідержавними структурами. Вони прямо впроваджуються у шкільну та вузівську практику на окупованих територіях [25]. Особлива увага

Методичні рекомендації для формування «правильної» ідентичності у дітей та молоді

Формування ненависті до України шляхом пропагандистських псевдо теорій

приділяється формуванню «правильної» політичної ідентичності дитини: через ігрові уроки, псевдопатріотичні заходи, завдання на донесення та боротьбу з «інформаційними загрозами» учнів привчають до сприйняття інакodomства як ворожої діяльності, а свободи слова — як загрози державній безпеці. Демократичні ідеї оголошуються екстремістськими, а західна культура — чужою та руйнівною. Таким чином відбувається системна трансформація освітнього середовища в механізм ідеологічної мобілізації. Школа перетворюється на інструмент формування нового типу громадянина — лояльного, слухняного, готового до самопожертви та беручого участь у військових діях як у найвищій формі служіння державі. У сукупності всі ці практики формують стійку модель нео-євразійської ультраавторитарної політичної ідеології, що поєднує культ сили та держави, мілітаризм, антизахідні та антиукраїнські наративи, заперечення демократичних цінностей та підтримку авторитарної вертикалі влади. Молодь на окупованих територіях цілеспрямовано виховується у дусі цієї ідеології, що робить процес освіти не засобом розвитку особистості, а знаряддям політичного підпорядкування.

Військово-патріотичне виховання: політика мілітаризації освіти

Військово-патріотичне виховання як інструмент мілітаризації освіти на тимчасово окупованих територіях з 2022 року [21].

Мілітаризація молоді на окупованих територіях. Підготовка до ведення бою, навички володіння зброєю.

Після початку повномасштабної агресії проти України у 2022 році РФ розпочала масштабну трансформацію системи освіти на тимчасово окупованих територіях. Одним із ключових напрямів цієї трансформації стало військово-патріотичне виховання, яке використовується як засіб формування лояльного, керованого та ідеологічно підлеглого покоління. Мілітаризація освіти в цьому контексті виконує не лише навчальну, а й політичну функцію — вона формує нову ідентичність, сумісну з ідеологемами нео-євразійського авторитаризму. На захоплених територіях Херсонської, Запорізької, Луганської та Донецької областей масово впроваджуються дисципліни військового профілю: «Основи військової підготовки», «Початкова військова

підготовка», «Основи безпеки та захисту Вітчизни», «Розмови про важливе» та інші курси пропаганди. Вони включають елементи строювої та фізичної підготовки, навчання поводженню зі зброєю, тактичній медицині та основам військової служби. У курсах підкреслюється героїзм учасників так званої «СВО», навіюється думка про «справедливість» російської агресії та обов'язковість служби державі. Ці формування не просто доповнюють навчальний процес, а стають його ядром. Діти беруть участь у ритуалах, які мають мілітаристський характер: піднімають прапор РФ, співають гімн, відвідують музеї бойової слави, пишуть листи «героям СВО» та беруть участь в акціях «Ми з армією», «Лист солдату», «Урок мужності» та інших.

Школи та дитячі колективи піддаються символічній милітаризації: в установах розміщуються куточки СВО, стенди з фотографіями загиблих солдатів, дошки пошани та стенди «героїв спеціальної операції». Вводиться шкільна форма, що нагадує армійську, проводяться стройові заняття, змагання на витривалість та «військово-патріотичні збори». Усе це формує в дітей і підлітків не лише звичку до ієрархії, підпорядкування і дисципліни, а й виховує образ «солдата системи» — індивіда, повністю вбудованого у структуру і готового до жертви «в ім'я Батьківщини». Додатково через «Методичні рекомендації», «Плани протидії ідеології екстремізму» та «Матеріали з профілактики деструктивного інформаційного впливу» учням нав'язується установка на ідеологічну пильність. Їм вселяється думка, що будь-яке інакомислення — це прояв ворожої пропаганди. Школярів заохочують доносити на однолітків та дорослих, які розповсюджують «сумнівну інформацію» про дії РФ. Практика донесення стає частиною «інформаційного патріотизму». Окремою формою політичного впливу стають ігрові практики, такі як «суд над українськими нацистами», де школярі розігрують квазісудові спектаклі з ідеологічно заданими ролями, що закріплюють уявлення про ворога та «справедливість російської місії». Подібні ігри спрямовані на остаточну руйнацію української політичної ідентичності та формування у дітей стійкого образу ворога в особі України та Заходу.

Окрім практичних занять, у школах проводять також ідеологічні заняття, метою яких є формування лояльних до окупаційної влади молодих людей

Декілька разів у рік проводяться польові навчання військовій справі.

Таким чином, військово-патріотичне виховання в окупованих регіонах не є нейтральною формою громадянської освіти, як це офіційно заявляється. Воно є інструментом політичного підпорядкування, репродукції авторитарної ідеології та формування покоління, яке сприймає війну як природний та необхідний стан. Це система, в якій освіта перетворена на механізм легітимації насильства, а школа — на майданчик підготовки майбутніх виконавців репресивної політики.

Ідеологічна модель, яка формується в результаті такої політики, може бути охарактеризована як ультраавторитарний нео-євразійський мілітаризм, що поєднує:

- культ держави та вождя;
- мілітаризацію повсякденності;
- ідеологію «осадженої фортеці»;
- нетерпимість до інакодумства та західних демократичних цінностей.

Військово-патріотичне виховання на окупованих територіях стало частиною широкої системи політичного насильства над свідомістю, спрямованої на переформатування ідентичності українських дітей та підлітків відповідно до політичних цілей Кремля.

Мілітаризація дітей відбувається шляхом впровадження нових шкільних предметів

Конкретні приклади

«Правила життя на війні (СВО)»

Розробник: Громадська палата РФ за підтримки Міноборони РФ

Опис: Посібник, що поширюється серед дітей на тимчасово окупованих територіях, пропагує участь у війні як моральну норму. Україна видається як ворог, боротьба з яким — справа честі.

Приклад: Дітям пропонується сформулювати, як вони можуть допомогти солдатам СВО і протистояти ворожій брехні.

«Діалог про місію СВО» (методичні матеріали, 2023)

Розробник: Міносвіти РФ, Інститут стратегічних досліджень та прогнозів РУДН.

Опис: Методичні рекомендації, що активно поширюються в школах на окупованих територіях, спрямовані на героїзацію СВО, ототожнення України з ворогом та подання Заходу як джерела загроз.

Приклад: Завдання: «Порівняйте подвиги героїв СВО та захисників Вітчизни часів ВВВ. Чому важливо пам'ятати про їхні вчинки?»

«РЕБ — пам'ятка-підручник 2025»

Розробник: Міноборони РФ, Спілка добровольців Донбасу

Опис: Навчальний посібник, в якому підлітки представлені як учасники інформаційної війни проти України та Заходу. Заохочується практика доносів та ідеологічна активність школярів.

Приклад: Розділ «Ворог у смартфоні» закликає школярів доповідати про «ворожі джерела» та «іноземних агентів впливу».

Для дітей усіх вікових груп створюють психологічну готовності до участі у військових діях

Один з методів мілітаризації молоді, це територіальні військові козацькі товариства (ВКТ)

Інституціоналізоване залучення молоді до підтримки СВО

Згідно з документом «Інформація про досвід профілактичної роботи освітніх організацій з учнями ЛНР, ДНР, ХО, ЗО» (2024), у школах та коледжах активно формуються об'єднання на кшталт «Юнармії», «Волонтерів Перемоги», «Руху Перших». Ці структури залучені до організації мітингів, флешмобів, виставок, «Уроків Мужності» та зустрічей із військовослужбовцями СВО. Такі заходи несуть не лише виховний, а й мобілізаційний характер: вони культивують героїзацію війни та солдата, виховують повагу до військової служби, а також легітимізують участь Росії в агресії проти України.

Створення психологічної готовності до участі у військових діях

У ряді випадків зафіксовано факти, коли учні брали участь у виробництві маскувальних мереж, зборах гуманітарної допомоги для армії, проведенні акцій «Лист солдату», «Ми — з армією», формуванні «Куточків героїв СВО» у школах. Ці дії формують лояльність до армії РФ і заохочують емоційне злиття з образами воюючих бійців, створюючи передумови їхнього наступного вступу до лав ЗС РФ.

Пропагандистські посібники як інструмент залучення

Документ «Брошура СВО-2» містить матеріали, що популяризують участь молоді у «спеціальній військовій операції», включаючи історії «героїв-підлітків», які пройшли добровільну службу або волонтерську підготовку. Такі образи подаються як приклад для наслідування. Особлива увага приділяється формуванню у школярів відчуття обов'язку перед «державою» та «російським народом».

Профілактика та «патріотичний супровід» призовної кампанії

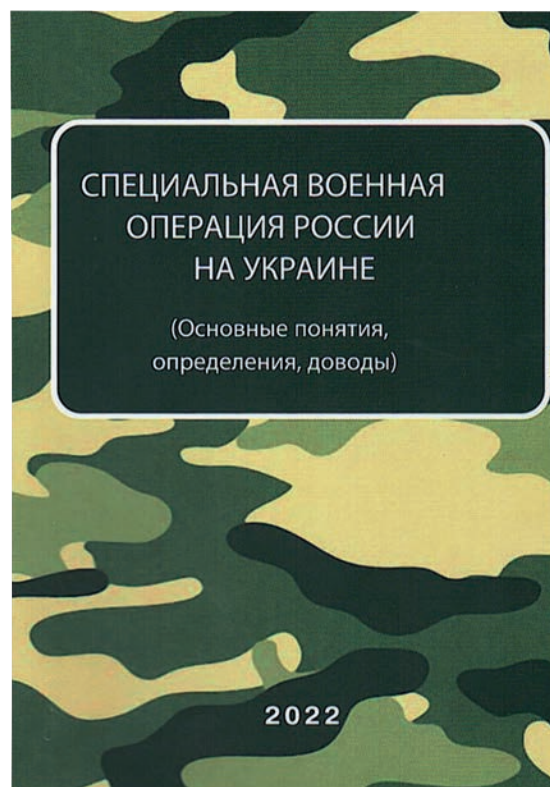
У матеріалах зі звіту «Action10626-112442.pdf» зазначено, що співробітники освітніх установ організовують бесіди з молоддю про «почесність військової служби» та користь мобілізації. У деяких випадках адміністрація шкіл та коледжів прямо сприяє залученню випускників до військоматів. Участь викладачів у цьому процесі надає йому легітимності та знижує опір учнів.

Політико-ідеологічний контекст

Усі вищезгадані дії вбудовані у рамки політичної ідеології ультраавторитарного нео-євразійського типу. У центрі цієї моделі — культ держави, мілітаризм, квазірелігійна відданість «історичній місії Росії» та повне заперечення західних ліберальних цінностей. Молодь формується як лояльний і слухняний елемент політичної машини, готовий до мобілізації, який не ставить запитань і сприймає війну як «священний обов'язок».

Дітей з тимчасово окупованих територій України примушують здавати кров

У підручниках для школярів та студентів, популяризують участь у «СВО»

Висновок. З 2022 року на тимчасово окупованих територіях України спостерігається системна кампанія з мілітаризації молоді та їхньої ідеологічної підготовки до участі у бойових діях. Під виглядом патріотичного виховання здійснюється мобілізаційна робота, формуються установки на службу в армії РФ та героїзацію насильства. Школярі та студенти залучаються до інфраструктури СВО та стають частиною квазівоєнного контексту, в якому їх сприймають як ресурс для військових та пропагандистських потреб. Це свідчить про цілеспрямовану політику залучення молоді до підтримки, а в ряді випадків — і до участі у військовій агресії.

Обов'язкові військові дисципліни у школах і позашкільних установах

З 2022 року на тимчасово окупованих РФ територіях України у шкільну та позашкільну освіту системно впроваджуються військові дисципліни. Центральним елементом цієї трансформації стало запровадження предмета «Основи безпеки та захисту Батьківщини» [27] (ОБЗБ) для учнів 8–11 класів. Цей курс є переробленою та розширеною версією колишнього ОБЖ з посиленням акцентом на початкову військову підготовку: учні вчать розбирати та збирати автомати, вивчають тактичну медицину, орієнтування, дії при використанні БПЛА та основи стрийової підготовки. Для 8-х та 10-х класів заплановано обов'язкові навчальні збори на полігонах, що моделюють реальні армійські умови.

На уроках військової підготовки, учнів вчать як правильно користуватися вогнепальною зброєю

У новому навчальному році збільшать кількість уроків з військової підготовки

Додатково до шкільної програми активно використовуються регулярні «Розмови про важливе», спрямовані на формування мілітаристського світогляду, героїзацію учасників «СВО» та запровадження антиукраїнських наративів [28]. Школярів заохочують розпочинати рухи «Юнарія», «Орлята Росії», «Рух перших», що доповнює освітній процес системою неформального військового виховання. З 2023 діють також кадетські класи при школах, де діти навчаються за спеціальними програмами під кураторством Росгвардії та Міноборони РФ. Вони вивчають вогневу, стрийову, фізичну та тактичну підготовку. Таким чином, військові дисципліни інтегровані у кожен рівень шкільного та позашкільного виховання.

Впровадження російських програм із мілітаристським ухилом.

Російські окупаційні адміністрації провели повну трансформацію освітньої системи захоплених територій відповідно до федеральних освітніх стандартів РФ (ФДОС). Усі школи переведені на російську програму, українська мова витіснена, викладання української історії та літератури припинено. Наголос зроблено на формування ідентичності учнів як громадян РФ, готових до захисту її інтересів.

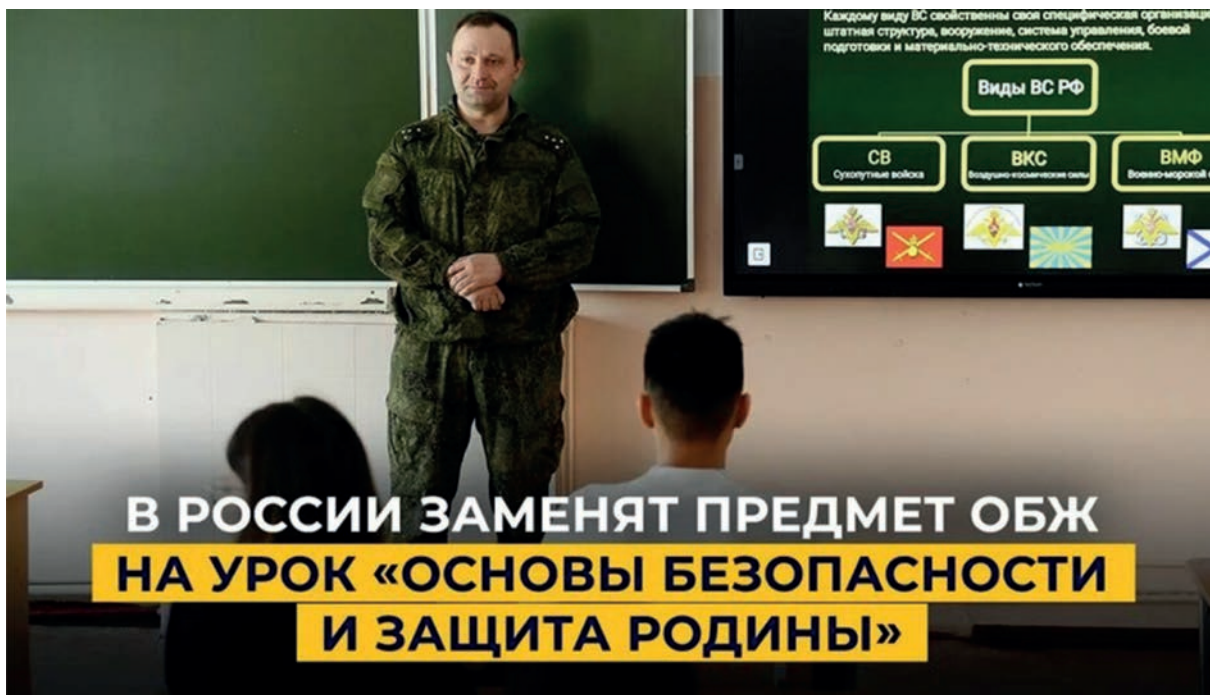
У рамках цієї трансформації Міносвіти РФ координує поширення методичних посібників та сценаріїв із чітко вираженим військовим та ідеологічним змістом. На постійній основі школам спускаються методички для патріотичних заходів, диктантів та конкурсів, присвячених армії, героям війни, «визволенню Донбасу» тощо. У всіх школах щотижня проводяться заходи, спрямовані на легітимацію війни та мобілізацію підтримки серед молоді. Під виглядом профорієнтації впроваджуються курси на кшталт «Росія — мої горизонти», що орієнтують підлітків на вступ у військові ВНЗ та службу у силових структурах.

Підлітків орієнтують на вступ до військових ВНЗ

Також розгорнуто систему виїзних програм: табори, «університетські зміни», інтеграційні поїздки, під час яких діти проходять навчання з військової тематики, беруть участь у зустрічах із військовослужбовцями, відвідують музеї бойової слави та проходять початкову підготовку. Таким чином, мілітарна парадигма повністю домінує в освітній політиці окупаційного режиму.

На окупованих територіях, учасники «СВО» часто відвідують уроки з «Основ безпеки та захисту батьківщини»

Створення умов для формування «солдата системи» з раннього віку

Діти та підлітки, які проходять навчання у військових школах, часто стають лояльними до окупаційної влади

Вся система освіти на окупованих територіях побудована таким чином, щоб з раннього віку формувати у дитини мислення підлеглого «солдата системи» — дисциплінованого, готового до наказу, ідеологічно мотивованого. Вже в початкових класах діти включаються в рух «Орлята Росії» [29], де з перших років формуються настанови про вірність «Батьківщині» (у розумінні РФ), необхідність захищати її зі зброєю в руках, а також неприйняття «ворогів» — України та Заходу. У середній та старшій ланці продовжується розвиток цієї лінії: діти вступають у кадетські класи, набувають статусу «юнаrmійців», беруть участь у воєнізованих іграх, конкур-

сах та заходах. У школах активно використовуються ігрові практики — наприклад, інсценування судів над «українськими нацистами», де школярі відіграють ролі обвинувачів та зрадників.

Це формує установки, засновані на каральній логіці та ідеї внутрішнього ворога. Таким чином, освітній процес підміняється програмою формування керованих, лояльних і мобілізованих громадян РФ, готових до участі у військових конфліктах або підтримці агресивної політики Кремля.

Мілітаризація навчальних закладів як фізичне і символічне оформлення системи (форма, ритуали, наративи)

Мілітаризація шкіл та позашкільних закладів здійснюється не лише на змістовному, а й на символічному рівні. Усі школи використовують обов'язкову ранкову церемонію з підняттям прапора РФ та виконанням гімну, а також регулярні ритуали, присвячені російським військовим та пам'ятним датам. Учні кадетських класів мають військову форму, часто — камуфляж, із символікою Росгвардії чи армії. У школах проводяться урочисті шикування, «уроки мужності», вікторини на тему зброї, демонстрації безпілотників, виставки спорядження, зустрічі з «героями СВО». У низці шкіл на постійній основі є люди у військовій формі — як викладачі, так і гості. Все це візуально оформляє освітній простір як армійський підрозділ. Сама структура школи починає нагадувати військову частину — з ієрархією, дисципліною, покараннями та нагородами за «службу».

В школах проводять уроки мужності, вікторини про зброю, зустрічі з учасниками «СВО»

На базах шкіл організуються трудові табори, де діти шують форму, плетуть маскувальні мережі, збирають деталі для фронту. Таким чином, навіть зовнішній вигляд школи стає частиною ідеологічної машини: будівля, ритуали, одяг та дозвілля учнів оформлені у військовій естетиці.

У дитячих садках та школах окупованих територіях, дітей долучають до ідеологічної пропаганди

Вплив спецслужб РФ на молодь в окупованих територіях

З 2022 року на тимчасово окупованих територіях України російські силові структури, включаючи ФСБ, МВС та Слідчий комітет, розгорнули масштабну кампанію з ідеологічної та військово-патріотичної обробки дітей та підлітків. Їхня мета — не лише формування лояльності до режиму, а й підготовка кадрового резерву для участі в бойових діях та службі у структурах влади РФ. Ця практика має системний характер і реалізується через кілька ключових напрямків.

2 місяця назад

ФСБ: В ЛНР задержали трёх подростков, готовивших теракты из мести

В Луганской Народной Республике сотрудники УФСБ пресекли деятельность трёх несовершеннолетних, которые, как выяснилось, входили в запрещённую экстремистскую организацию и разрабатывали планы террористических актов. Life.ru ✦

Усіх не лояльних до окупаційної влади звинувачують у тероризмі та екстримізі

Для посилення ідеологічного впливу, окупаційна влада створює кадетські корпуси

Кадетські корпуси створюють на усій території РФ

1. Кадетські корпуси, відомчі класи та силова спадкоємність (Луганська область)

До 2021 року на окупованій території Луганської області діяли 62 кадетські класи та 2 кадетські корпуси, де навчалися понад 1600 учнів [30]. Ці установи готують підлітків за програмами з посиленням воєнізованим та ідеологічним компонентом. Деякі випускники вже брали участь у бойових діях. Наприклад, Андрій Дегтяренко, випускник кадетського корпусу імені маршала Єфімова у Луганську, загинув улітку 2022 року під час участі у СВО.

2. Кадетські корпуси Слідчого комітету РФ (Москва, Санкт-Петербург, Волгоград)

У вересні 2022 року групу підлітків із Донецька та Луганська — 43 дитини — було зараховано до відомчих кадетських корпусів Слідчого комітету РФ. Це навчальні заклади, орієнтовані на підготовку майбутніх слідчих, співробітників спецслужб та оперативників. Освіта у таких закладах поєднується з ритуалами державної вірності: регулярне підняття прапора, виконання гімну, ідеологічні лекції та система суворої дисципліни.

3. Центр «Воїн» — відтворення військово-політичної еліти

Центр «Воїн» [31], заснований в 2023 році, позиціонується як структура для підготовки майбутньої військової та політичної еліти РФ. Він включає мережу таборів, у тому числі на окупованих територіях України — табір під Бердянськом уже функціонує, інший будується у Маріуполі.

До 75% інструкторів — ветерани СВО, які пройшли бойовий досвід, що забезпечує практичну спрямованість навчання. З 5-го класу учні залучаються до ієрархічної структури, що відтворює принципи армійської субординації та ідеологічної дисципліни.

Росія запроваджує ієрархічну структуру у військових таборах для учнів

4. Практична підготовка до війни — поза формальними установами

На окупованих територіях дітей залучають до польових зборів, таборів та стрілецьких тренувань. Батькам подається це як можливість «соціального зростання», «патріотичного виховання» та «профорієнтації». Однак насправді йдеться про формування навичок, які прямо застосовуються до бойових дій. Активно культивується дисципліна, навички виживання, тактичні елементи, включно з використанням макетів зброї.

Програма включає:

- ▶ *вогневу та тактичну підготовку;*
- ▶ *політичну обробку на тему «місії Росії» та «боротьби з фашизмом»;*
- ▶ *тренування із зачистки приміщень, маскуван-
ня, розвідки;*
- ▶ *психологічне моделювання «екстремальних умов»;*
- ▶ *рольові реконструкції, включно з інсценованими «судами» над «українськими нацистами».*

Нові методи роботи ФСБ, спрямовані на психологічні операції проти України

5. Психологічна обробка та робота ФСБ

Найбільш тривожним елементом є системна психологічна обробка: ФСБ курує ідеологічні секції у школах, контролює роботу «психологічних служб» та бере участь у виявленні підлітків «з ознаками нелояльності». Через батьківські збори та «громадські патріотичні клуби» батьків переконують у безпеці та перспективності участі їхніх дітей у таких програмах. У низці шкіл запроваджуються обов'язкові звіти про участь дітей у патріотичних та воєнізованих заходах.

Козачі кадетські корпусу як інструмент ідеологічної інтеграції та мілітаризації молоді

Створення та функціонування козацьких кадетських класів та корпусів на тимчасово окупованих територіях України є системною ініціативою російської влади [32], спрямованої на формування лояльного молодіжного середовища з мілітаризованою та православно-державницькою ідентичністю. Ці установи стали важливим елементом ідеологічного та культурного впливу, водночас виконуючи роль інструменту підготовки майбутніх поколінь «воїнів-державників». На тимчасово окупованих територіях України розгорнуто масштабну систему козацьких кадетських корпусів та класів, яка виконує функції ідеологічної трансформації молоді, мілітаризації свідомості та підготовки майбутніх лояльних кадрів для російської вертикалі. Ці установи не просто надають освітні послуги, а й формують специфічний тип громадянина — «воїн-державник» із чіткою ієрархічною, православною та мілітарною ідентичністю. Засновниками та кураторами козацьких кадетських установ виступають як федеральні органи РФ, так і воєнізовані козацькі об'єднання. Ініціатива йде від Адміністрації Президента РФ і реалізується в

Козачі кадетські корпуси готують лояльну та воєнізовану молодь.

Козачі кадетські корпуси як інструмент ідеологічної інтеграції та мілітаризації молоді

рамках «Стратегії державної політики щодо російського козацтва (2021-2030)» [33]. При Раді у справах козацтва створено міжвідомчу робочу групу по роботі в нових регіонах, до якої увійшли представники ФАЗН, повпредства в ПФО, органів влади т.зв. ДНР/ЛНР та Всеросійського козачого товариства (ВсКО).

Методичну та фінансову підтримку здійснює Міністерство освіти РФ. У регіонах діють локальні структури, такі як Міністерство молодіжної політики в окупованій Херсонській області та робочі групи при місцевих адміністраціях, які забезпечують інтеграцію козацтва у сферу освіти та молодіжної політики.

Роль козацьких організацій

Координація та контроль над мережею установ здійснюється на чолі з отаманом Віталієм Кузнецовим. У кожному регіоні діють територіальні військові козацькі товариства (ВКО): Чорноморське військо в Криму, Донське — на Донбасі, Запорізьке — на Запоріжжі, Таврійський округ — на Херсонщині. Ці структури спільно з владою засновують кадетські класи, несуть шефство над корпусами, беруть участь у церемоніях та передають символічну козацьку атрибутику. Прикладом є Алчевський корпус ім. Платова, створений за участю голови ЛНР Л. Пасічника та депутата Держдуми В. Водолацького.

Створення козацьких кадетських установ у «ДНР» та «ЛНР»

Створені козацькі кадетські установи

Вже створені установи

З 2022 року в окупованих районах Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей розпочалася активна робота щодо створення мережі козацьких кадетських установ. Станом на кінець 2023 року в Луганській області діють 62 козацькі кадетські класи та 2 повноцінні кадетські корпуси. Частина випускників цих структур вже брали участь у бойових діях за РФ. На Донеччині діє мережа козацьких класів, у тому числі Алчевський козацький корпус. У Херсонській області створено «Міністерство молодіжної політики», яке координує роботу хутірських козацьких товариств та участь у патріотичному вихованні. На Запоріжжі впроваджуються козацькі класи при школах. Також проводяться табори та козацькі збори.

Участь силових структур

Військовим напрямком у кадетському вихованні займається Міноборони РФ, Росгвардія, МВС та інші структури. Заклади часто закріплені за конкретними силовими відомствами (МВС, Прикордонна служба, МНС тощо). Офіцери та ветерани бойових дій викладають військові дисципліни та виконують функції наставників. Окрема програма підготовки реалізується в кадетських корпусах Слідчого комітету РФ, де навчаються щонайменше 43 дітей із Донбасу.

Релігійна компонента

Релігійне виховання інтегроване у повсякденне життя кадетів. У корпусах діють молитовні кімнати та каплиці, священники проводять регулярні служби, благословення, беруть участь у церемоніях. РПЦ просуває образ «воїна Христового», створюючи сплав православія, патріотизму та військової ідентичності. Повсякденне життя, ритуали та символіка Режим дня кадетів суворо регламентований: зарядка, стройове, навчання, служби, молитви. Введення козацької термінології, обрядів, братств, присяги, вручення шашок та нагрудних знаків створює атмосферу сакралізації служби. Практична підготовка (фланкування, рукопашний бій, стрільба) є обов'язковою частиною повсякденності.

Кадетські козацькі корпуси Херсонської та Запорізької областей тимчасово окупованої території

Релігійне виховання у кадетських корпусах.

Мета та наслідки. Козацькі корпуси діють як канал трансляції авторитарної ідеології, руйнуючи українську ідентичність, насаджуючи образ ворога, формуючи лояльного, керованого, мілітаризованого «нового громадянина». Через інтеграцію козацької традиції, православ'я та служби молодь привчається до війни як норми і до підпорядкування як чесноти.

Наслідки мілітарної політики на тимчасово окупованих територіях України

Кількість кадетських корпусів на окупованій території збільшується щороку.

Російська окупаційна адміністрація активно впроваджує елементи військової та патріотичної підготовки до системи освіти на тимчасово окупованих територіях (ТОТ) України. За даними центру «Альменда», лише у школах окупованого Криму наразі військовій справі навчається 6265 дітей [34]. Ця кількість зросла за рік внаслідок відкриття нових кадетських класів: зараз у кримських школах діють 260 кадетських класів (спеціалізованих військових класів) — на 63 більше, ніж на рік раніше. Крім того, на півострові відкрито 16 козацьких класів із ухилом на ідеологію козацтва. В інших захоплених регіонах процес іде аналогічно: наприклад, на окупованій частині Херсонської області створено 9 кадетських класів, у Запорізькій — 13, у Луганській — 86 (дані Донецької області відсутні). Важливо розуміти, що крім спеціальних

кадетських класів, вся система освіти на ТОТ пронизана елементами військової підготовки та пропаганди.

У школах окупованого Криму військовій справі навчаються 6265 дітей

З 1 вересня 2023 року в школах Росії та окупованих нею територіях запроваджено обов'язковий предмет «Основи безпеки та захист Батьківщини», що прийшов на зміну курсу ОБЖ. Фактично, це відновлена початкова військова підготовка: школярів 2-11 класів вчать поводитися з вогнепальною зброєю, метати навчальні гранати, керувати дронами, надавати першу медичну допомогу на полі бою та ходити строем.

Також із молодшими класами щотижня проводяться ідеологічні заняття («Розмови про важливе»), що прищеплюють мілітаристські та шовіністичні цінності. Таким чином, переважна більшість дітей шкільного віку на окупованих територіях проходить ту чи іншу форму військової чи воєнізованої підготовки, чи практичні тренування, чи ідеологічне «виховання». Окремо окупанти залучають молодь до позаурочних військово-патріотичних рухів. Зокрема, стрімко зростає кількість дітей-учасників російського руху «Юнармія».

Якщо у 2017 році в окупованому Криму до «Юнармії» входило близько 1500 дітей, то до листопада 2024 року їх стало понад 15 тисяч. Схожий тренд спостерігається і в інших регіонах: так, на окупованій частині Херсонщини, за даними «Альменди», кількість дітей-«юнарімійців» за рік зросла з 200 тисяч до 600 тисяч. Крім «Юнармії» діє мережа клубів військового виховання («Молода гвардія», «Амазонки», ВПК «Воїн» та ін.), куди приймають дітей з 7-річного віку. Щорічно через систему кадетсько-патріотичного виховання (включно з козацькими гуртками) проходять більше мільйона дітей — сумарно в РФ і на окупованих територіях. Крім того, окупаційна влада організує воєнізовані табори: за даними «Альменди», лише за літо 2023 року понад 80 тисяч українських дітей з ТОТ були вивезені до таборів у Криму та РФ, де їх піддавали інтенсивній мілітаризації під виглядом «патріотичного виховання». Всі ці факти свідчать про масштабну кампанію, спрямовану на формування у дітей лояльності до РФ і підготовку їх до майбутньої військової служби.

Тисячі дітей задіяні в Юнарії та Молодій гвардії

Військові табори, 80 тисяч українських дітей вивезено до Криму

Луганська область, Алчевськ, перший козацький корпус

Спеціальний курс «Історія та культура козацтва Луганщини

Козачі кадетські корпуси на окупованих територіях

Окупанти приділяють особливу увагу відродженню козацьких традицій у військовому вихованні молоді. На захопленій частині Луганської області вже функціонує кілька козацьких кадетських корпусів (навчальних закладів-інтернатів із військовою, «козачою» ідеологією): м. Луганськ: Козачий кадетський корпус імені маршала авіації Олександра Єфімова [35] (створений на базі колишнього українського військового ліцею). Це перший кадетський корпус, відкритий окупаційною адміністрацією ще у 2014 році. Нині у луганському козацькому корпусі «захисниками ЛНР» навчаються понад 200 підлітків. м. Алчевськ (Луганська обл.): Алчевський козацький кадетський корпус імені генерала Матвія Платова. Він був відкритий у 2018 році, ставши другим козацьким корпусом на Луганщині. м. Старобільськ (Луганська обл.): Старобільський козацький кадетський корпус імені генерала Василя Маргелова — нова установа, відкрита вже після повно-

масштабного вторгнення, 1 вересня 2023 року. У перший набір сюди зарахували 60 вихованців, а планується розширення до 500 кадетів, у тому числі із сусідніх районів Луганщини. Таким чином, на окупованій території Луганської області діє не менше трьох козацьких кадетських корпусів (у Луганську, Алчевську та Старобільську). Всі вони приділяють особливу увагу військовій стройовій підготовці та прищепленню учням так званих «традиційних цінностей» донського козацтва. Для школярів Луганщини навіть запроваджено спеціальний курс «Історія та культура козацтва Луганщини» для 5–11 класів. В окупованих районах Донецької області окремих козацьких корпусів поки що не зафіксовано, оскільки там наголошується на «звичайних» кадетських установах (див. нижче). Також немає відомостей про відкриття саме козацьких корпусів у нещодавно окупованих частинах Херсонської та Запорізької областей — там запроваджують козацьке виховання переважно через кадетські класи у школах.

Звичайні (некозацькі) кадетські корпуси

Крім козацьких кадетських закладів, на окупованих територіях створено й кадетські корпуси загального типу, орієнтовані на підготовку кадрів для різних силових структур РФ: м. Донецьк: Кадетський корпус імені О. Захарченка [36] діє на базі середньої школи №4 Донецька. Названо на честь ліквідованого першого «голови ДНР» Олександра Захарченка. У цей корпус набирають навіть зовсім юних учнів — з 8 років вони складають присягу і носять кадетську форму. Програма навчання включає стройову підготовку, заняття з військовослужбовцями та ідеологічну роботу, націлену на виховання ненависті до України. м. Севастополь (окупований Крим): Президентське кадетське училище Міноборони РФ та кадетський корпус Слідчого комітету РФ. Обидва навчальні заклади відкриті невдовзі після анексії Криму у 2014 році та діють як інтернатні кадетські школи повного пансіону. Президентське кадетське училище у Севастополі було створено за вказівкою міністра оборони РФ Сергія Шойгу у 2014 р. як один із елітних закладів для підготовки підлітків до служби в армії. Кадетський корпус Слідчого комітету (СК) готує учнів для подальшого вступу до вузів системи СК та інших силових органів. Крім того, у севастопольських школах сформовано десятки кадетсь-

Президентське кадетське училище у Севастополі

ких класів за різних силових відомств (МНС, Росгвардія, МВС та ін.). Станом на 2023 рік лише в одній школі №60 Севастополя клятву кадета МНС склали вже понад 480 учнів (за період з 2016 року). М. Маріуполь (окупована частина Донецької обл.): планується відкриття філії Нахімовського військово-морського училища — кадетської установи ВМФ РФ.

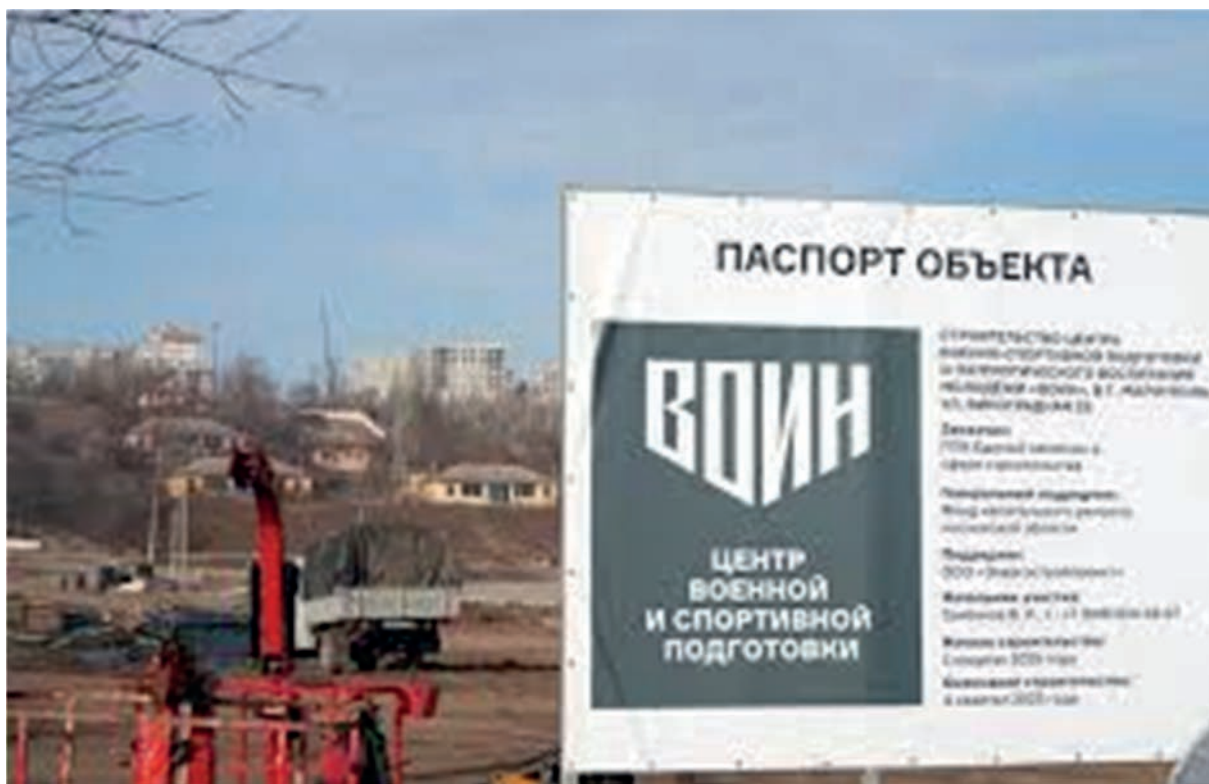
м. Донецьк, Кадетський корпус імені О.Захарченка

Окупанти оголосили про набір з 1 вересня 2024 року до 560 вихованців у цей морський кадетський корпус у Маріуполі [37]. Передбачається, що там готуватимуть підлітків до служби на флоті, використовуючи базу захопленого Приазовського державного університету. Херсонська та Запорізька області: окремих стаціонарних кадетських корпусів наразі не створено. У цих регіонах окупаційна влада наголошує на впровадженні кадетських і військово-патріотичних класів у існуючих школах, а також відправлення

дітей на навчальні збори та в літні табори військово-патріотичного виховання. Плани щодо відкриття кадетських училищ у майбутньому також озвучуються — наприклад, повідомлялося, що розглядається можливість створення корпусів у великих містах на кшталт Мелітополя чи Бердянська. На даний момент все «патріотичне виховання» на цих територіях реалізується через систему освітніх гуртків, уроків НВП та козацьких класів у звичайних школах.

Таким чином, на тимчасово окупованих територіях України діє кілька спеціалізованих кадетських навчальних закладів: як мінімум три козацькі кадетські корпуси (у Луганську, Алчевську, Старобільську) та кілька «звичайних» кадетських корпусів та училищ (у Донецьку, два у Севастополі, планується у Маріуполі). Спільно через ці інститути пройшли тисячі дітей. Інші сотні тисяч дітей залучені до мілітаризації через шкільні програми та молодіжні організації. Усі наведені цифри та факти демонструють цілеспрямовану політику Росії щодо військового виховання дітей на окупованих територіях — від початкової школи до ВНЗ, що, на думку правозахисників, є частиною стратегії підготовки нових поколінь до подальшої служби у російській армії та водночас грубим порушенням прав дітей на окупованих землях.

Відбір у морський кадетський корпус у Маріуполі.

Виходячи з підтверджених даних щодо кадетських установ, «Юнармії», шкіл з військовим ухилом та таборів, загальна кількість дітей, які пройшли військову підготовку в якійсь формі на тимчасово окупованих територіях України, становить не менше **600 000–650 000 осіб**.

Три козацькі кадетські корпуси (у Луганську, Алчевську, Старобільську)

Приблизний розрахунок:

- ▶ Близько 6 265 дітей — у кадетських та козацьких класах в окупованому Криму;
- ▶ Понад 15 000 учасників «Юнармії» у Криму;
- ▶ ~86 кадетських класів у Луганській області + не менше 3 козацьких кадетських корпусів (Луганськ, Алчевськ, Старобільськ);
- ▶ 9–13 кадетських класів у Херсонській та Запорізькій областях;
- ▶ 1 великий кадетський корпус у Донецьку (ім. Захарченко) + запланована філія Нахімовського училища у Маріуполі;
- ▶ ~80 000 дітей, що пройшли через воєнізовані табори влітку 2023 року;
- ▶ Приблизно 500 000+ дітей охоплені системно через предмети «Основи безпеки та захисту Батьківщини», «Розмови про важливе», тренування МНС, МВС, ВПК та участь у масових патріотичних заходах
- ▶ Кількість козацьких кадетських корпусів: не менше 3 (у Луганську, Алчевську, Старобільську).
- ▶ Кількість звичайних (некозацьких) кадетських корпусів: не менше 4 (у Донецьку, Севастополі; два корпуси плануються в Маріуполі).

Діяльність центру «Воїн» на територіях України, окупованих РФ

Республіка Крим

У 2024 році російська влада оголосила про плани відкрити відділення центру «Воїн» у Криму за дорученням президента РФ [38]. Наприкінці серпня 2024 року відбулася нарада за участю місцевих чиновників (міністр внутрішньої політики РК Альберт Куршатов) щодо створення кримської філії, завдання якої — підготовка молоді до служби в армії та виховання «нового покоління патріотів та захисників Росії». До кінця 2024 року було розроблено план створення та роботи центру. Передбачається, що в Криму центр «Воїн» буде повністю інтегрований у систему військово-патріотичного виховання молоді, хоча точне розташування філії поки не розкривалося. У Севастополі також очікується відкриття відділення «Воїн» у рамках загально-російського охоплення програми з огляду на статус міста як федерального суб'єкта.

Філія центру «Воїн» у Запорізькій області

Росія планує відкрити відділення центру «Воїн» у Криму

Запорізька область

В окупованій частині Запорізької області філія «Воїн» також почала формуватися у 2024 році [43]. За словами кураторів проекту, у регіоні під Бердянськом створено новий військовий табір «Воїн», який уже діяв у 2024 році. Петро Андрющенко (Центр вивчення окупації) повідомляє, що бердянський табір розрахований приблизно на 1000 дітей на рік і почав приймати перших курсантів. Офіційно запуск центрів у Запорізькій області російські джерела анонсували на 2025 рік, проте де-факто у 2024-му для запорізьких підлітків вже проводилися програми військової підготовки. Зокрема, група із 44 підлітків Запорізької області брала участь у літній волгоградській зміні «Час юних героїв» у складі центру «Воїн». Очікується, що стаціонарний центр «Воїн» у Запорізькій області розвиватиметься навколо Бердянська чи Мелітополя — там, де російська адміністрація має контроль. З урахуванням будівництва таборів у сусідніх областях (Маріуполь, Хорли) можна припустити, що запорізька філія також отримає власну базу. За даними російських представників, відкриття повноцінних центрів «Воїн» на Запоріжжі заплановано протягом 2025 року.

Херсонська філія центру «Воїн»

Херсонська область

В окупованій частині Херсонщини відділення «Воїн» було створено навесні 2024 року [42]. За інформацією місцевого «мінобрмолполітики», центр офіційно відкрили у квітні 2024 р., попередньо набравши перший потік близько 300 підлітків 14–17 років. Базу центру розмістили у курортному селищі Хорли Скадовського району на узбережжі Чорного моря. Цей табір поєднує стаціонарний навчальний корпус з літнім наметовим табором: влітку 2024 року планувалися виїзні польові зміни для місцевих курсантів. У перспективі, за дорученням Сергія Кірієнка, на Херсонщині підшукується місце для будівництва постійного великого табору «Воїн» поряд із кластером «Таврида» (можливо, в районі Джарилгача чи іншої частини узбережжя). Навесні 2024 року в регіон приїжджав сам Кірієнко, інспектуючи роботу із запуску центру. Центр «Воїн» у Херсонській області тісно взаємодіє з місцевими окупаційними структурами. За даними газети КП, до організаційного процесу залучено регіональні міністерства молоді та освіти, а також рухи на кшталт Всеросійського студентського корпусу рятувальників. Влітку 2024 року херсонські курсанти «Воїна» також виїжджали на збори до Росії: так, на липневу зміну до Волгоградської області відправили 59 підлітків із Херсонської області для інтенсивної підготовки.

Донецька область (так звана ДНР)

Донецька філія центру «Воїн» стала однією з перших — уже в травні 2023 року «Воїн» розпочав роботу на території ДНР. У 2024 році центр розширив діяльність: влітку групу ~140 підлітків із ДНР відправили на міжрегіональні військові збори до Волгоградської області (табір «Авангард»), де вони разом із молоддю з РФ проходили тритижневу підготовку [39]. До початку 2025 року на Донеччині діяли стаціонарні програми підготовки, а сам центр обзавівся планами інфраструктурного розвитку. У Маріуполі — найбільшому окупованому місті області — окупаційна влада будує капітальний навчально-тренувальний табір «Воїн» на місці колишнього дитячого табору «Орлятко». Цей маріупольський центр стане вже четвертою філією «Воїна» на окупованих територіях України. Його профіль — повноцінна військова підготовка дітей та підлітків: стрілецька справа, десантування, міно-вибухова справа, медицина, керування безпілотниками. Будівництво підтверджено документально (на буд. майданчику виявлено паспорт об'єкта з логотипом «Воїн»). Відкриття маріупольського табору заплановано на IV квартал 2025 року. Таким чином, на Донеччині вже діє одне відділення «Воїна» (ймовірно, що базується в Донецьку чи іншому місті), а до кінця 2025 року додасться великий табір у Маріуполі [40].

Донецька філія центру «Воїн»

Луганська область (так звана ЛНР)

Луганська філія центру «Воїн» розпочала роботу у 2024 році. Він був урочисто відкритий у Луганську та невдовзі розгорнув навчання як школярів, так і студентів місцевих ВНЗ. За даними голови ЛНР Леоніда Пасічника, який відвідав центр разом із куратором Сергієм Кириєнком, за перші місяці роботи (до осені 2024 р.) курси в Луганську успішно пройшли понад 500 школярів та студентів, ще понад 300 продовжували навчання на той момент. Заняття відбуваються на базі навчальних закладів [41]. Центр уклав угоди з усіма університетами ЛНР, завдяки чому студенти можуть записатися в курсанти

«Воїна» та отримувати військову підготовку паралельно з навчанням. Інфраструктура центру в Луганську включає навчальні класи та майданчики для практичних тренувань, а влада ЛНР спільно з представниками адміністрації президента РФ обговорює розширення матеріальної бази (включаючи створення полігону для навчання пілотуванню дронів). Луганську філію очолює Іван Харланов — його кандидатуру затвердила наглядова рада «Воїна»; у грудні 2024 року він зустрічався із В. Водолацьким (голова правління) для планування патріотичних заходів на рік уперед.

Луганська філія центру «Воїн»

Навчальні програми і форми підготовки

Роспатріотцентр підрозділ федерального агентства "Росмолодь"

Основні напрями підготовки. Центри «Воїн» є мережею військово-спортивних таборів для підлітків, де реалізується інтенсивна довузівська військова підготовка. Програми розраховані на молодь 14–18 років (школярі старших класів), а

також студентів та резервістів до 35 років для розширеної підготовки. Навчання триває від кількох тижнів до кількох місяців, залежно від програми. Курсантам викладають 8 ключових військово-прикладних дисциплін, серед них:

- ▶ **Вогнева підготовка:** поводження зі стрілецькою зброєю, практика стрільби у тирі та на полігоні. Підлітків вчать розбирати та збирати автомат, влучно стріляти з різних видів стрілецької зброї. Наприклад, у таборі під Маріуполем анонсовано заняття зі стрільби з бойової зброї під керівництвом інструкторів.
- ▶ **Тактична та стройова підготовка:** основи тактики бою, пересування відділень, маскування, а також військова дисципліна та стройові заняття. Хоча відкриті джерела менше згадують стройові заняття, очевидно, що стройовий вишкіл і дисципліна є частиною курсу, щоб привчити підлітків підкорятися командам і діяти у строю. Інструктори — найчастіше ветерани бойових дій — прищеплюють навички командної роботи та вміння підкорятися наказам.
- ▶ **Інженерна підготовка (мінно-вибухова справа):** поводження з мінами та вибуховими пристроями, основи саперної справи, розмінування. У Маріупольському центрі планується навчати мінуванню та розмінуванню територій. Ймовірно, до програми входять основи інженерної розвідки, встановлення розтяжок, виявлення мін, що вже зараз практикується на зборах.

- ▶ **Організація зв'язку та радіосправа:** курсанти освоюють роботу на військових засобах зв'язку, радіостанціях, основи шифрування та обміну інформацією в польових умовах.
- ▶ **Управління безпілотниками (БПЛА):** один із найпріоритетніших курсів. Молодь вивчає пілотування дронів — як на тренажерах і комп'ютерах, так і практично в залі або на відкритому повітрі, запускаючи квадрокоптери. З урахуванням активного використання дронів на сучасному фронті, підліткам викладають навички аерофото-зйомки, коригування вогню з дронів та протидії ворожим БПЛА. У Луганську керівництво навіть ініціювало створення окремого полігону для практики керування дронами у реальних умовах польоту.
- ▶ **Тактична медицина:** перша допомога на полі бою, базові медичні знання для солдатів. На заняттях навчають зупиняти кровотечу, накладати джгути та пов'язки, евакуювати поранених.
- ▶ **Фізична та стрійова підготовка:** зміцнення фізичної форми — щоденні спортивні заняття, рукопашний бій, подолання перешкод. Хоча окремо не акцентується, курсанти проходять через стрійові заняття, навчаються марширувати та виконувати команди — це частина дисципліни виховання. Також проводиться загартовування характеру через польові виходи, марш-кидки, нічні чергування та інші елементи армійського побуту.
- ▶ **Національна безпека та основи оборони Вітчизни:** цей блок має скоріше теоретико-ідеологічний характер. Згідно з програмами, підліткам викладають основи національної безпеки РФ, при цьому фактично закладаючи уявлення про навколишні загрози та роль Росії. Наприклад, у Херсонському центрі обіцяли навчати «основ національної безпеки РФ» нарівні з суто військовими дисциплінами.

Навчально-тренувальні збори та табори

Заняття ведуться як у стаціонарних форматах (вечірні та вихідні тренування на базі шкіл та секцій), так і у формі виїзних зборів. Влітку організуються інтенсивні табірні зміни: наприклад, 2024 року підлітки з окупованих регіонів пройшли навчання у тритижневих літніх таборах Волгоградської області. Там у польових умовах вони практикували набуті навички під наглядом досвідчених інструкторів. На таких зборах акцент робиться на практику: стрільби, тактичні навчання, табірне життя з ночівлею в наметах, виконання нормативів. Також влаштовуються військово-спортивні ігри, наприклад, оновлений варіант гри «Зірниця 2.0» загальноросійського масштабу, в якій курсанти з різних регіонів змагаються у воєнізованих естафетах. Позанавчальні виховні заходи. Крім, власне, військового навчання, центр «Воїн» проводить велику виховну роботу. Патріотичні заходи — невід'ємна частина програми.

Курсанти беруть участь у мітингах, церемоніях покладання квітів, зустрічаються з ветеранами та учасниками поточної «спецоперації» в Україні.

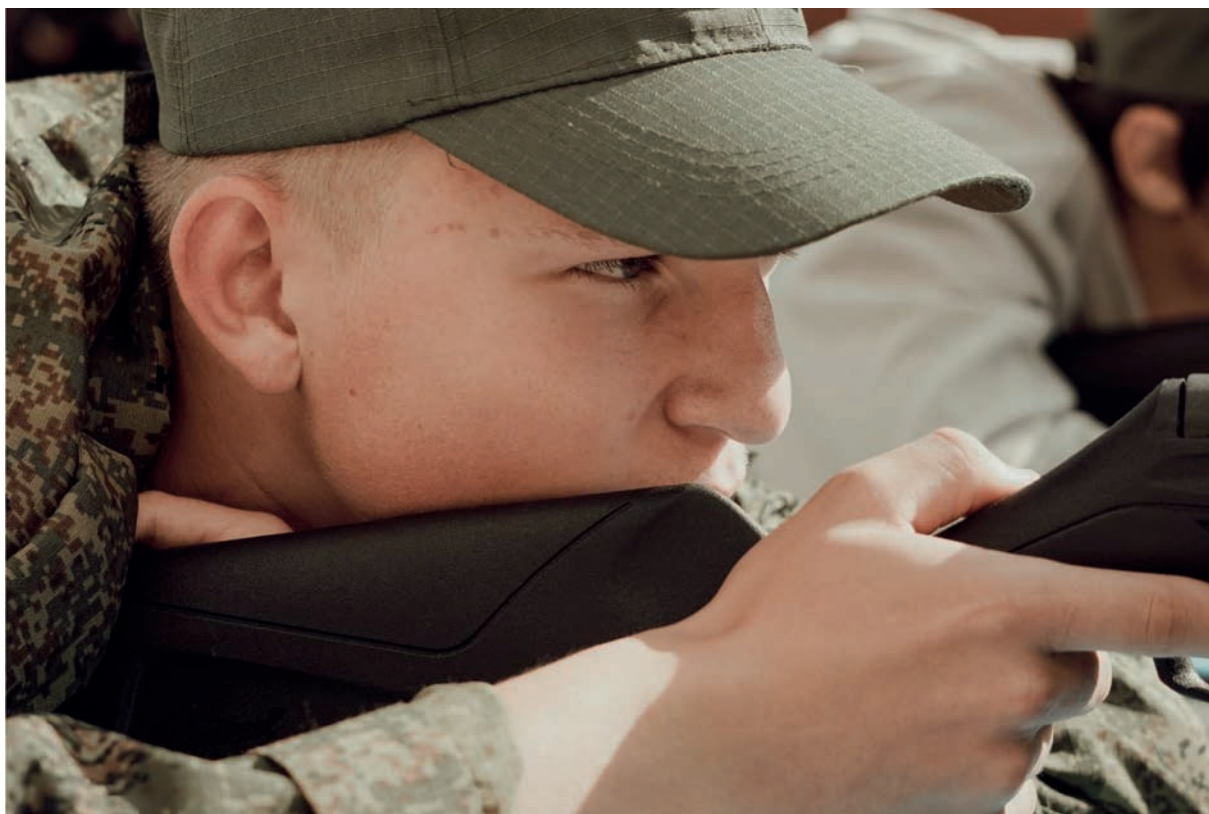
Патріотичні заходи — невід'ємна частина ідеологічного виховання молоді

У січні 2025 року, наприклад, у Маріуполі, «Воїн» організував зустріч школярів із так званими «добровольцями» — мабуть, ветеранами війни, щоб ті поділилися «героїчним досвідом». Також центр проводить уроки історії (особливо військової історії Росії) та уроки мужності. Наприклад, 2025 рік оголошено в РФ Роком захисника Вітчизни, і філії «Воїна» готують спеціальний

цикл занять з історії Великої Вітчизняної війни до 80-річчя перемоги [44]. Інтеграція із освітньою системою. Заняття центру «Воїн» офіційно позиціонуються як додаткова освіта та патріотичні гуртки при школах. В окупованих регіонах часто проходять на базі шкіл у позаурочний час. Деякі програми планується запровадити і до шкільної програми.

Так, у березні 2024 року центр «Воїн» оголосив про пілотний проект із початкової військової підготовки для учнів 5-х класів (тобто дітей ~11 років). Це свідчить про прагнення охопити молодший контингент і вбудувати курс НВП безпосередньо в шкільний розклад. У ЛНР вже запроваджено шкільний предмет «Основи безпеки та захисту Батьківщини», викладачі якого проходять перепідготовку на базі центру «Воїн» — фактично це аналог радянського НВП, модернізований та ідеологічно насичений під російські стандарти.

Заняття центру «Воїн» офіційно позиціонуються як додаткова освіта та патріотичні гуртки при школах.

Чисельність залучених дітей та масштаби

Мілітаризаційні програми центру «Воїн» швидко набирають розмаху на захоплених територіях[45]. За офіційними даними російського Міносвіти, до початку 2025 року в нових окупованих регіонах (ДНР, ЛНР, Запорізька та Херсонська обл.) вже понад 1,1 тисяч підлітків стали курсантами філій «Воїна». Ця цифра відображає тих, хто розпочав навчання безпосередньо на місцях у

регіональних відділеннях. У сумі по всій Росії, включно з окупованими територіями, на початок 2025-го до занять центру «Воїн» розпочали понад 15 тисяч молодих людей, і план на рік — не менше 35 тисяч підготовлених курсантів. Таким чином, частка «нових регіонів» у загальних планових показниках помітна і зростатиме з розвитком там інфраструктури.

Розгорнутість по регіонах виглядає наступним чином:

Луганська область:

Як згадувалося, до листопада 2024 року через луганський центр пройшло 500+ осіб, ще ~300 перебували у процесі навчання. Ймовірно, до весни 2025 року це число перевищило за 800–1000 з урахуванням нових наборів.

Донецька область:

Точних офіційних цифр не публікувалося, але можна орієнтуватись на аналогічні масштаби. Якщо Луганськ дав ~800 учнів за півроку, то Донецьк (з більшим населенням) міг залучити порівнянне чи більше число. Опосередковано цифри видно за виїзними заходами: наприклад, лише за одну літню зміну у Волгоград поїхали 140 донецьких підлітків. Можна припустити, що сумарно за літо 2024 року не менше кількох сотень юних жителів Донецької області пройшли через програму (частина — локально, частина — на зборах). Українські джерела повідомляють, що понад 2,5 тисячі підлітків із Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей пройшли навчання влітку 2024 року у таборі «Авангард» Волгоградської області. Ця цифра (~2,5k) відображає сумарний вивіз дітей на навчання до РФ і підкреслює масштаби: мова про тисячі залучених за один сезон.

Херсонська та Запорізька області:

Їхні показники у 2024 році дещо нижчі через пізніший старт центрів. Перший набір на Херсонщині — 300 осіб, на Запоріжжі, мабуть, схожий. Але інтенсивні виїзди на збори (59 херсонських, 44 запорізьких підлітків лише за одну зміну) означають, що сотні юнаків із цих регіонів уже охоплені навчанням. Надалі (2025 рік) планується збільшення набору: лише за літо 2024 року в Херсонській області розраховували направляти по 200 підлітків у кожну зміну до таборів інших регіонів, окрім місцевого табору.

Крім того, є ознаки, що центр «Воїн» орієнтується не лише на масовість, а й на створення елітних груп. Зокрема, в інтерв'ю згадується, що Воїн робить ставку на підготовку майбутньої військово-політичної еліти серед українських підлітків. Тобто відбираються найбільш мотивовані та здібні курсанти, яким потім, можливо, відкриють

дорогу до військових ВНЗ РФ. Для них передбачені просунуті програми, стажування та конкурси (на кшталт згаданої військово-спортивної гри). Таким чином, крім кількісного зростання (тисячі учасників), існує якісний відбір для подальшої інтеграції в силові структури.

Зв'язок з армією РФ, Росгвардією та іншими структурами

Куратори та засновники

Центр «Воїн» — державний проект, створений за прямим дорученням президента Путіна у 2022 році [46]. Його ініціатори та ідеологи — високопосадовці: Сергій Кирієнко (перший заступник голови Адміністрації президента РФ) та Юрій Трутнєв (віце-прем'єр, повпред на Далекому Сході). Ці особи очолюють Російський союз бойових мистецтв і займаються молодіжною політикою, що й дало організаційну базу

«Воїну». Кирієнко особисто перевіряє впровадження центру в окупованих регіонах — він відвідував Луганськ та Херсон, контролюючи роботу філій. Також кураторські функції виконує Марія Львова-Білова (уповноважена з прав дитини РФ) — за даними української сторони, вона відповідає за організацію відпочинку та навчання вивезених українських дітей до РФ, де відбувається їх подальше ідеологічне опрацювання.

фінансування центру «Воїн» йде з державного бюджету РФ через Росмолодь і з федеральних програм «патріотичного виховання».

Структурна підпорядкованість

Формально «Воїн» оформлений як автономна некомерційна організація (АНО «Центр розвитку військово-спортивної підготовки та патріотичного виховання молоді») [47] у віданні Роспатріотцентру. Роспатріотцентр — це підрозділ федерального агентства «Росмолодь», підпорядкованого уряду. Таким чином, фінансування йде з державного бюджету РФ через Росмолодь і з федеральних програм «патріотичного виховання». Засновниками «Воїна» вважається, крім Росмолоді, Радянський Союз бойових мистецтв. В окупованих регіонах діяльність центрів

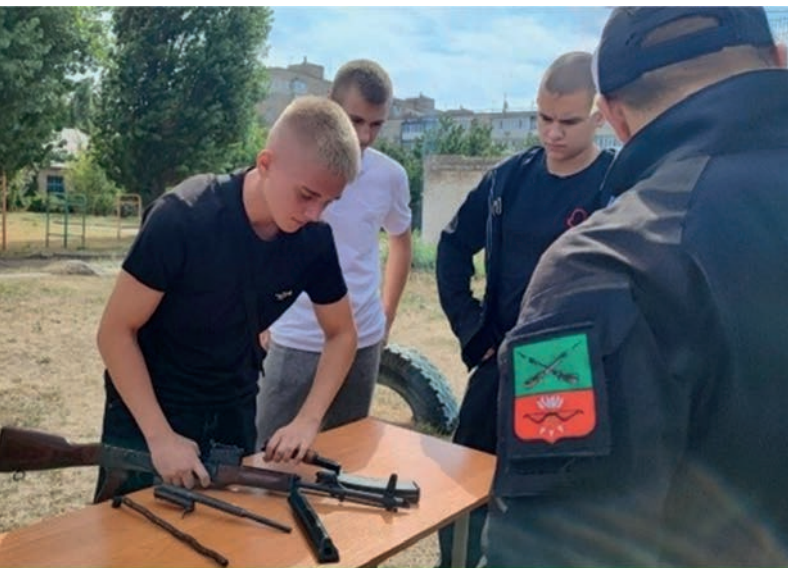
забезпечується також місцевими «міністрами» освіти та молодіжної політики, які фактично інтегровані в систему Міносвіти РФ — примітно, що першим директором «Воїна» в 2023 році став адмірал Сергій Авакянц (колишній командувач Тихоокеанським флотом), а у 2024 році його на посаді змінив Дмитро Шевченко — екс-заступник міністра освіти ЛНР, який активно займався інтеграцією луганських шкіл у російську систему. Такий вибір керівника наголошує на тісному зв'язку проекту з Міносвіти та одночасно з людьми, які працювали на окупованих територіях.

Інструктори та зв'язок з армією

Підготовкою підлітків займаються професійні інструктори, набрані в основному з числа колишніх військовослужбовців. За словами співголови правління «Воїна» Віктора Водолацького, 75% інструкторів центру — учасники так званої «СВО» (війни проти України). Це люди з бойовим досвідом, багато хто — нещодавні фронтовики, зокрема, з підрозділів армії РФ, Росгвардії, МВС. Наприклад, серед вимог до наставників Херсонської філії перераховувалися: служба в Збройних силах РФ або інших силових структурах, спортивні розряди зі стрілецьких або прикладних видів, педагогічний досвід. Тобто вітаються ветерани армії, спецназу, можливо і Росгвардії (прямо Росгвардію у відкритих джерелах не згадують, але «інші силові структури» мають на увазі і внутрішні війська, і поліцію). Мабуть, у ролі інструкторів виступають і бійці підконтрольних Москві воєнізованих формувань на кшталт козацьких батальйонів. Сам Водолацький — козацький генерал ЛНР — займається кадрами інструкторів. Міноборони РФ. Незважаючи на цивільно-громадську оболонку (АНО, Росмолодь), центр «Воїн» де-факто доповнює систему Міноборони. Його можна розглядати як паралельний проект до Міноборонівського руху «Юнармія» та навчальних центрів НВП «Авангард». Однак «Воїн» має більш жорстку військову спрямованість та структурованість.

Навчання інструкторів для нових філій на базі Тюменської обласного центру «Воїн»

У перспективі випускники курсу «Воїн» розглядаються Міноборони як підготовлений резерв

Міноборони бере участь безпосередньо в методичній підтримці: наприклад, навчання інструкторів для нових філій проходило на базі Тюменського обласного центру «Воїн» за участю військових фахівців [48]. Також Міністерство оборони виділяє полігони та табори (як той самий Волгоградський навчальний центр в/ч «Авангард») для літніх зборів, де програма реалізується спільно з армійськими підрозділами. Можна зазначити, що фотографії із занять часто публікуються з логотипами Міноборони РФ, що вказує на постійну присутність армійських кураторів. У перспективі випускники курсу «Воїн» розглядаються Міноборони як підготовлений резерв: наприклад, обговорюється надання пільг під час вступу до військових училищ або зарахування до мобілізаційного резерву.

Міністерство просвітництва РФ

Міністерство просвітництва відіграє ключову роль в інституціоналізації центру «Воїн» [49]. По-перше, саме Міністерство просвітництва дає «добро» на інтеграцію програм «Воїна» до шкіл як гуртків чи факультативів, а також займається перепідготовкою вчителів ОБЖ на базі центрів. По-друге, статистика центру регулярно озвучується через Міністерство просвітництва (наприклад, портал «Російська освіта» публікував дані про 1,1 тис. курсантів у нових регіонах). Зрештою, постать Дмитра Шевченка, який раніше займався освітою ЛНР і став директором «Воїна», свідчить про координацію з Міністерством просвітництва на найвищому рівні. Простіше кажучи, «Воїн» — це спільне дітище адміністрації президента, Міноборони та Міністерства просвітництва, яке задіяло ресурси всіх цих відомств.

75% інструкторів центру Воїн – учасники так званої «СВО»

У реалізації програм беруть участь і інші прокремлівські структури: Російський рух дітей та молоді («Рух перших»), Юнармія, громадські організації ветеранів. Хоча «Воїн» позиціонується окремо від «Юнармії» [21], на місцях вони взаємодіють — найчастіше ті самі діти перебувають і в «Юнармії», і відвідують збори «Воїна». Також згадується співпраця із МНС (у вигляді студентського корпусу рятувальників) для навчання основ рятувальних робіт. Росгвардія безпосередньо не фігурує у джерелах про центр «Воїн», але опосередковано присутня: наприклад, у Херсоні росгвардійці брали участь у відновленні пам'ятника та інших патріотичних акціях, пов'язаних із діяльністю центру. Не виключено, що інструктори з досвідом служби в Росгвардії входять до штату. Таким чином, «Воїн» — це міжвідомчий проект, який консолідує зусилля армії, системи освіти, молодіжних рухів та силових структур для однієї мети.

Ідеологічне виховання і православний компонент

Ідеологія та «традиційні цінності»

Центр «Воїн» подає свою місію не лише як військову підготовку, а й як патріотичне виховання на основі «традиційних цінностей». Це виявляється у постійному ідеологічному супроводі навчання. Підліткам вселяють ідеї про захист Батьківщини, наступність перемог (особливий акцент на Великій Вітчизняній війні), вірність обов'язку. У вітальних промовах кураторів звучать гасла про «мужність, честь та

зв'язок поколінь». На практиці це означає, що окрім техніки стрільби дітей вчать «правильним» ціннісним настановам: поважати старших, бути дисциплінованими, готовими до самопожертви за країну. У центрі приділяють увагу вивченню історії з прокремлівською інтерпретацією — наприклад, курсанти вивчають історію перемог російської зброї, подвиги героїв. Тим самим закладається лояльність до російської держави.

Особливо жорстке ідеологічне опрацювання ведеться на окупованих територіях, де мета — зламати українську ідентичність у дітей. За словами експертів, Кремль розглядає ці центри як інструмент «перевиховання»: підлітків навчають ненавидіти Україну та бачити у Росії свою нову батьківщину. Фактично «з них роблять... ідеологічних солдатів», наголошує Петро Андрющенко. За кілька років постійної індоктринації через уроки, гуртки, табори підлітки перетворюються на повністю лояльних кадетів, готових виконувати накази. На підтвердження він наводить випадок: молодий донецчанин, чотири роки пробувши в Юнарії, відразу після настання 18 років добровільно пішов до російської армії і загинув через два тижні. Це показовий підсумок: мета системи — виростити покоління, яке без вагань піде воювати за інтереси РФ.

Ідеологія та «традиційні цінності»

Центр «Воїн» подає свою місію не лише як військову підготовку, а й як патріотичне виховання на основі «традиційних цінностей». Це виявляється у постійному ідеологічному супроводі навчання. Підліткам вселяють ідеї про захист Батьківщини, наступність перемог (особливий акцент на Великій Вітчизняній війні), вірність обов'язку. У вітальних промовах кураторів звучать гасла про «мужність, честь та зв'язок поколінь». На практиці це означає, що окрім техніки стрільби дітей вчать «правильним» ціннісним настановам: поважати старших, бути дисциплінованими, готовими до самопожертви за країну. У центрі приділяють увагу вивченню історії з прокремлівською інтерпретацією — наприклад, курсанти вивчають історію перемог російської зброї, подвиги героїв. Тим самим закладається лояльність до російської держави.

Методи ідеологічної роботи

Великий наголос робиться на позакласні заходи та гуртки. Андрющенко зазначає, що на окупованих територіях школярі проводять у школі практично вдвічі більше за звичайний час — після основних уроків їх затримують на обов'язкові гуртки та секції «патріотичних організацій». Учнів практично змушують вступати або до «Юнарії», або до «Воїна» (обидва проекти доповнюють один одного). Таким чином, поза навчанням діти постійно залучені до патріотичних ігор, змагань, переглядів пропагандистських фільмів (у рамках проекту «Воїн.Кіно», партнер — RT), зустрічі з прокремлівськими блогерами тощо. Все це формує замкнутий інформаційний простір, де транслуються наративи про «новий фашизм в Україні» та героїчну місію Росії. Наприклад, гасло однієї із змін: «Воюємо проти нового фашизму» — відкрито програмує дітей бачити ворога в Україні.

Православний компонент

Офіційні програми «Воїна» декларують світський характер, фокусуючись на армії та патріотизмі. Прямого обов'язкового релігійного виховання не заявлено. Проте Російська православна церква (РПЦ) традиційно підтримує мілітаристське виховання, і опосередковано її вплив простежується [51]. У промові Сергія Кирієнка йдеться про виховання на основі «традиційних цінностей», а під цим терміном у РФ маються на увазі і православна культура, і консервативна мораль. У деяких регіонах, наприклад, у Мурманській філії «Воїна», серед заходів згадувалося освячення прапорів чи

присутність священика на церемонії (за аналогією з армійськими традиціями) — хоча конкретно за окупованими територіями такі факти не афішуються. Проте відомо, що в самому Севастополі (безпосередньо не в рамках «Воїна», але паралельно) відкрився «Духовно-патріотичний центр ім. св. прав. воїна Феодора Ушакова» [52], де РПЦ бере участь у вихованні молоді. Ймовірно, в міру розгортання стаціонарних таборів «Воїна» на Донбасі та півдні України там практикуватимуться типові для РФ елементи: благословення учасників священиком перед відправкою на збори, молебні про перемогу, конкурси стройової пісні з православними мотивами.

Навчання засноване на релігійних цінностях.

Таким чином, прямого релігійного курсу немає, але православ'я вплетене у спільну ідеологічну канву як частину «духовних скріп». Якщо дитина вже залучена до церковної активності (наприклад, у військово-патріотичних клубах при храмах), це лише вітається. У цілому ж ставка робиться на світський мілітаризм, що спирається на релігію лише як культурний фон.

Керівництво і фінансування на окупованих територіях

Окуповані адміністрації активно розвивають дитячу мілітаристське структуру, з метою створення лояльного прошарку молоді

Спільне керівництво центром

Центр «Воїн» має єдину вертикаль управління із центром у Москві. Наглядову раду (правління) очолює депутат Держдуми Віктор Водолацький — козацький отаман, Герой ЛНР. Він займається всіма філіями, часто особисто представляє нових керівників і вручає прапори при відкритті відділень. До весни 2024 року директором «Воїна» був адмірал Сергій Авакянц, однак у серпні 2024 року його змінив Дмитро Шевченко. Шевченко — персона, пов'язана саме з окупованими територіями (працював в «уряді» ЛНР), тому його призначення можна розцінювати як прагнення посилити увагу до нових регіонів. У структурі також фігурує заступник голови правління Андріан Гаспарян, який озвучує статистику та плани підготовки (у ЗМІ він, наприклад, повідомляв про 1,1 тис. курсантів в «історичних регіонах»). Ймовірно, Гаспарян займається оперативною діяльністю філій.

Місцеві керівники

У кожному регіоні призначено свого директора філії. У Донецькому відділенні директором став Олександр Камишов — він згадується як учасник церемонії у Тюмені, який отримав прапор філії ДНР. У Луганську філію очолює Іван Харланов (про зустріч Водолацького з ним повідомлялося у лютому 2025 року). У Херсонській області, ймовірно, керівником призначено когось із місцевих проросійських активістів або офіцерів (ПІБ у відкритих джерелах не знайдено, але відомо, що організацією займався особисто поставлений Москвою «губернатор» Володимир Сальдо, тож керівництво може бути через його апарат). На Запоріжжі куратором молоді є Євген Балицький (глава окупаційної адміністрації) — можливо, директор «Воїн» підпорядкований його структурам. Загалом фінансування та кадри у нових регіонах багато в чому пов'язані на місцеві адміністрації, але під контролем московського центру.

Фінансування проекту

Центр «Воїн» фінансується з федерального бюджету РФ та пріоритетних фондів. У 2023–2024 роках фінансування йшло через програму «Патріотичне виховання громадян РФ» та через Фонд президентських грантів (у меншій мірі). Утримання кожного регіонального відділення забезпечується спільно: частину витрат бере на себе федеральний центр (зарплати інструкторів, устаткування), частину — регіон. Так, будівництво капітальних таборів (наприклад, Маріупольського) фінансується з федерального бюджету: замовником виступає спеціалізована держкомпанія «Єдиний замовник у сфері будівництва» під

керівництвом віце-прем'єра Марата Хуснулліна. Це означає пряме бюджетне фінансування інфраструктури. Щороку на мережу «Воїн» виділяються значні суми з огляду на плани охопити всю країну. Наприклад, 2025 року заявлено відкриття ще 31 представництва на базі ВНЗ та дитячих центрів — відповідно, бюджет розширюється. На місцях окупаційні «уряди» також перенаправляють ресурси. Можливий приватний спонсорський внесок: великі державні корпорації і олігархи нерідко підтримують патріотичні проекти. Проте основним джерелом залишається скарбниця РФ.

Російські офіційні особи відкрито заявляють, що завдання — відкрити «Воїн» у кожному регіоні РФ, включаючи нещодавно «возз'єднані» території. Таким чином, фінансування довгостроково гарантоване державою як частина стратегії інтеграції цих регіонів.

Центр «Воїн» являється одним з основних проектів, для ідеологічного перевиховання молоді

Ідеологічні цілі та інтеграція дітей у силові структури

Формування лояльності та придушення української ідентичності. Головна прихована мета діяльності центру «Воїн» на окупованих землях — перекувати свідомість молоді, зробити їх лояльними громадянами РФ та позбавити українського самовідчуття. Через мілітаризацію досягається ефект «свій-чужий»: дітей вчать бачити ворога в Україні та Заході, а Росію — як захисника.

Інтеграція дітей та молоді у силові структури РФ відбувається за допомогою мілітаристських проектів таких як «Воїн», «Юнармія» та інші.

По суті, йдеться про тотальну мілітаризовану індоктринацію молодого покоління на захоплених територіях. Шкільні програми переписуються (історія, література з імперським ухилом), а позакласні заняття наповнюються військовою пропагандою. Такий підхід покликаний за кілька років витіснити все українське у самоідентифікації дітей та замінити його на «російський світ». Центри «Воїн» виступають авангардом цього процесу, бо поєднання стройової муштри та ідеологічного виховання найефективніше «переформатує» підлітків.

Соціальний ліфт та залучення до силових структур

Для багатьох підлітків участь у «патріотичних таборах» подається як «шанс у житті». Батькам пропаганда вселяє, що це свого роду соціальний ліфт: дитина-дисциплінований кадет зможе вступити до гарного військового ВНЗ, мати кар'єру в армії чи поліції. Особливо у депресивних прифронтових районах, де мало інших перспектив, служба у силових органах РФ виглядає привабливим виходом.

Таким чином, центр «Воїн» інтегрований у систему рекрутування кадрів: зі шкільного гуртка — до спеціалізованого табору, потім — до військового училища чи одразу на контракт. Різниця між «Воїном» та більш масовою «Юнармією» в тому, що «Воїн» робить ставку на більш мотивованих та здібних — «еліту», яка потім поповнить офіцерський корпус чи адміністрацію. Однак і рядові учасники, не ставши елітою, однаково, як мінімум, перетворюються на підготовлених солдатів для поповнення військ.

Інтеграція у російські силові структури

Вже зараз спостерігаються випадки, коли випускники цих програм вступають до лав збройних формувань. В окупованих «республіках» встановлений призов і мобілізація з 18 років, і психологічно хлопці з «Воїну» готові до цього більше за інших. Пропаганда героїзму, романтика військової служби — це підштовхує до вибору професії військового чи силовика. Російські силові структури фактично одержують «готових» новобранців: людина вміє стріляти, керувати дроном, знає тактику. Не потрібно довгих курсів НВП — вони вже пройдені. Отже, у частині, що формуються на нових територіях (наприклад, 1-й армійський корпус ДНР у складі ЗС РФ), приплив місцевої молоді може забезпечуватись випускниками «Воїна». Окрім армії, можливе залучення до Росгвардії (охорона порядку на окупованих землях, боротьба з партизанами) — там теж потрібні люди з навичками та ідеологічно надійні. Довгострокова мета — утримання регіонів. З точки зору Кремля, виховавши нове покоління, повністю лояльне і пов'язане кров'ю (через участь у війні), вони створюють фундамент для довготривалого утримання цих територій. «Покоління Воїн» через 5–10 років має замінити собою нинішніх 30–40-річних, багато хто з яких пам'ятає життя в Україні.

Молоді, виховані у мілітаристській російській парадигмі, стануть солдатами, поліцейськими, чиновниками окупаційної адміністрації. Деякі з них можуть бути використані і ширше, наприклад, відправлені воювати на інші фронти. Цинічно висловлюючись, це формування касти «безкоштовних солдатів» для Росії з місцевого населення, що й характеризує мету проекту.

Через мережу таборів Росія прагне виховати з українських дітей майбутніх військовослужбовців та лояльних громадян РФ

Підсумовуючи, центр «Воїн» на окупованих територіях — це не так про спорт чи дозвілля дітей, як про державну програму мілітаризації та русифікації. Через мережу таборів та гуртків Росія прагне виховати з українських дітей майбутніх військовослужбовців та лояльних громадян РФ, позбавлених коріння та готових служити агресору. Ця програма підтримується на найвищому рівні, щедро фінансується і вже торкнулася тисяч неповнолітніх у Криму, Донбасі, Херсонщині та Запоріжжі. Її реалізація є частиною стратегії інтеграції захоплених регіонів шляхом формування нового, проросійського покоління, пов'язаного з силовими структурами та ідеологією російської держави.

Контроль молоді: інструменти формування лояльності (окуповані території України, 2022–2025)

Дитячі військові табори та молодіжні організації

Окупаційна влада активно залучає дітей і підлітків до воєнізованих організацій та таборів, щоб змалку прищепити їм відданість режиму. У захоплених регіонах України, починаючи з 2022 року, з'явилися відділення російських військово-патріотичних рухів, насамперед «Юнармії» [53]. Вже в листопаді 2022 року, невдовзі після окупації частини Херсонської та Запорізької областей, там почали відкриватися перші табори патріотичного виховання під егідою «Юнармії». Наприклад, у Маріуполі штаб «Юнармії» за одне літо 2024 року провів сім змін у дитячому таборі, де українських дітей вчили стріляти з автоматів Калашникова. Подібні структури створюються і в інших захоплених регіонах: у 2023 році в Донецьку та Луганську відкрили спеціальні «будинки Юнармії» — приміщення на базі шкіл для вогневої та стрілецької підготовки молоді. Не обмежую-

чись «Юнармією», росіяни насаджують і нові рухи. У 2022 році Кремль заснував загально-російський рух дітей та молоді «Рух перших», і до 2025 року його мережі охоплюють десятки тисяч підлітків на окупованих територіях. Так, за заявами поставленого РФ гауляйтера Євгена Балицького, понад 19 000 дітей у захопленій частині Запорізької області вже вступили до «Руху перших», у рамках якого діє 190 осередків за місцем проживання. Через такі структури дітям прищеплюють культ окупантів та готують їх до служби в армії РФ. Ключовим елементом програми стали військово-спортивні ігри на кшталт оновленої «Зірниці 2.0», які під виглядом командних змагань фактично проводять систематичну підготовку неповнолітніх до війни, промиваючи їм мозки та стираючи українську ідентичність.

Військово-патріотичне виховання дітей на тимчасово окупованій території України

Основні риси цих мілітаризованих програм для молоді включають:

- ▶ **Масовий заклик дітей до військово-патріотичних організацій:** окупаційні адміністрації спонукають школярів вступати до «Юнармії» або кадетських класів уже з 5–6 класу. Офіційно членство вважається добровільним, але фактично на дітей та школи чиниться тиск — лунають типові заяви на вступ, організовуються показові прийоми нових «юнармійців» тощо. До кінця 2024 року планується, наприклад, охопити «Юнармією» щонайменше 10% усіх кримських школярів.
- ▶ **Військова підготовка та табори:** дітей навчають поводженню зі зброєю, тактиці та стройової підготовки. У літніх таборах та військових іграх підлітків вчать стріляти, орієнтуватися, діяти, як солдати. До таборів регулярно запрошують чинних військових — так, у Криму до «патріотичних змін» для школярів запрошували лекторів із числа офіцерів Чорноморського флоту та курсантів військово-морського училища. Це нормалізує присутність армії у житті дітей та робить військову службу привабливою.
- ▶ **Ідеологічна обробка через символи та наставників:** юним учасникам таборів та клубів вселяють гордість за російську армію. Показовий випадок — у жовтні 2024 року під час церемонії посвяти дошкільнят до «Юнармії» під Ростовом ветерани «спецоперації» урочисто вручили малюкам макет зруйнованого Бахмута як трофей. Такі символічні жести славлять військову агресію в очах дітей. Невипадково «Юнармія» нерідко порівнюється спостерігачами з гітлерюгендом, оскільки виховує фанатичну лояльність шляхом мілітаризації дитинства.

Важливо відзначити, що Кремль не шкодує ресурсів на цю політику. Військово-патріотичний рух «Юнармія» щедро фінансується з бюджету РФ — у 2025 році йому виділено майже 1 млрд. рублів, що вдвічі більше, ніж роком раніше. Ці кошти йдуть на розгортання пропаганди та інфраструктури для роботи з молоддю, включаючи окуповані території. Рух причетний навіть до депортації українських дітей до Росії (за що потрапив під міжнародні санкції) — все це є фактами, що наголошують на ролі «Юнармії» як інструменту примусової інтеграції українських дітей у військово-політичний простір РФ.

Військово-політичні курси для молоді, навіювання норовів "російського світу"

Маніпуляція патріотизмом та ідеологізація шкільного навчання

Крім позашкільних організацій, РФ кардинально перебудовує систему освіти на окупованих територіях, перетворюючи школи на канал ідеологічної індоктринації. Під гаслами «патріотичного виховання» запроваджується російський навчальний план, який прославляє окупантів, і викорінюється все, що пов'язане з українською ідентичністю. Такі заходи почали вживати повсюдно вже з осені 2022 року, коли у захоплених районах примусово русифікували школи.

Правозахисники Human Rights Watch задокументували [54], що окупаційна «влада» пригнічує використання української мови, змушує перейти на російські підручники та нав'язує учням відверту антиукраїнську пропаганду. Введена російська програма історії виправдовує вторгнення Росії та зображує сучасну Україну як «неонацистську державу» — таким чином дітей переконують, ніби війна проти України має визвольний, «патріотичний» характер.

Маніпуляція патріотизмом та ідеологізація шкільного навчання

Нижче наведено ключові елементи цієї ідеологізації дитинства в школі:

- **Примусова русифікація навчальних програм:** російські чиновники вимагають від шкіл запроваджувати нові програми та видаляти українські предмети. Українську мову та літературу виключено з обов'язкової програми — всі підручники українською вилучено із класів. Навіть факультативно вивчати українську вкрай утруднено: охочим пропонують лише неякісні роздруківки замість підручників та невідповідні викладачів. Мета — відірвати дітей від рідної мови та культури.

Нижче наведено ключові елементи цієї ідеологізації дитинства в школі:

- **Пропагандистський зміст уроків:** за новими підручниками дітям прищеплюють лояльність до РФ. Історія викладається з погляду Кремля: подвиги Росії, заперечення української державності, теза про «звільнення від нацизму». У початкових класах по всій окупації запроваджено щотижневі уроки «патріотичного виховання» — починаючи з 1-го класу дітей збирають на «виховні години», куди запрошують «ветеранів СВО» розповідати про бойовий шлях. З дитинства формується образ Росії як їх «батьківщини», якою треба пишатися і, за необхідності, боротися.
- **Патріотичні ритуали та символіка:** у всіх школах стали обов'язковими щоденні церемонії з російською символікою. За вказівкою окупаційних адміністрацій, щоранку діти піднімають російський прапор і співають гімн РФ перед уроками. Ці ритуали є елементом тотального контролю та навіювання «правильної» лояльності. Так, представник української влади Іван Федоров зазначає, що «зомбування наших дітей... досягло максимального рівня» — окупанти вважають обов'язкове підняття триколов та спів гімну запорукою виховання покірності. Крім цього, дітей регулярно залучають до показових патріотичних акцій: наприклад, підлітків змушують роздавати георгіївські (триколовні) стрічки, малювати на обличчі триколор із гаслом «Росія в серці кожного», брати участь у концертах до дня Росії тощо — все під наглядом влади.
- **Тиск на вчителів та батьків:** для реалізації цих заходів використовується страх. Вчителів, які відмовляються переходити на російські стандарти, звільняють, затримують і навіть катують. Відомі випадки фізичного тиску на педагогів, які не згодні викладати пропагандистські матеріали — що порушує міжнародне право. Батьків також залякують: якщо сім'я намагається вчити дитину за українською програмою онлайн із дому, окупанти загрожують «заходами». Таким чином і вчителі, і батьки фактично змушені співпрацювати в ідеологічній обробці дітей, побоюючись за свою безпеку.

Всі ці кроки мають одну мету — сформувати у дітей «правильну» свідомість, в якій лояльність до Росії та її режиму вважається найвищою чеснотою. Кремль маніпулює поняттям патріотизму, підмінюючи любов до своєї справжньої Батьківщини (Україна) на лояльність до окупаційної влади (росія). Вже до підліткового віку у багатьох дітей на захоплених територіях формується спотворена картина світу: їх навчають, ніби вони — маленькі росіяни, а Україна їм чужа і ворожа. У результаті, за даними моніторингу, за два роки такої обробки деякі діти в Донецькій та Луганській областях вже самі повторюють тези пропаганди — говорять про «злів укропів, які хочуть їм нашкодити», щиро вірячи в нав'язану їм кремлівську версію реальності.

Кадетські козачі корпуси на тимчасово окупованій території Херсонської та Запорізької областей

Виховання страхом, контролем і покаранням

«Фільтраційні заходи» у підлітковому середовищі покликані виявляти «неблагонадійних» школярів

Безумовна лояльність до режиму досягається не лише пропагандою, а й придушенням будь-якого інакомислення серед молоді. На окупованих територіях встановлено атмосферу страху: дітей та підлітків сильно моніторять та жорстко карають за проукраїнські погляди. Російські силовики проводять посилені «фільтраційні заходи» у підлітковому середовищі, виявляючи «неблаго-

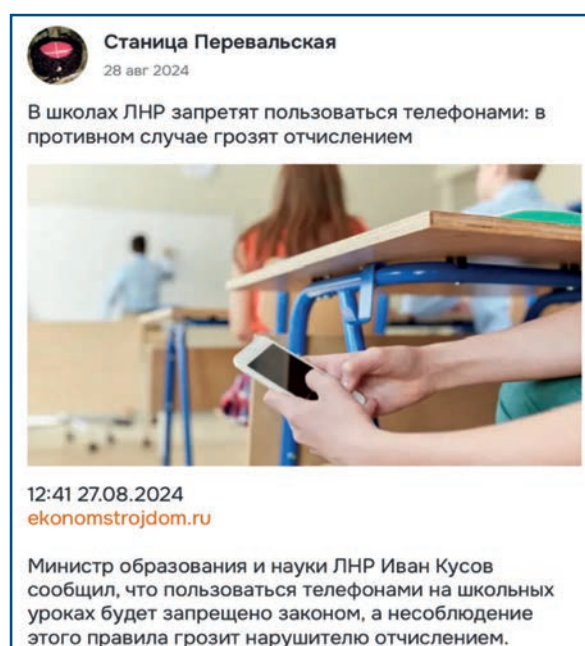
надійних» школярів. За даними Центру національного спротиву, лише за 2023 рік в окупованій частині Донеччини поставили на облік 263 неповнолітніх, з них 16 оголошено «екстремістами». Йдеться, насамперед, про дітей, помічених у проукраїнській позиції — таких підлітків окупанти спрямовують на примусові обстеження або лікування в психіатричних установах.

Нижче наведено факти, що ілюструють тактику залякування та покарання молоді:

- **Навішування ярликів і кримінальне переслідування:** підлітків, які виявляють нелояльність (наприклад, які говорять українською, слухають українську музику або критикують РФ), спочатку оголошують «важкими» чи «радикально налаштованими», а потім навіть «терористами». За словами українського омбудсмана Дмитра Лубинця, окупаційні «правоохоронці» заводять на таких дітей кримінальні справи, прагнучи засудити їх показово, щоб залякати решту однолітків. У 2023 році на Донбасі окупанти притягнули до відповідальності 161 неповнолітнього, звинувативши їх в «екстремізмі» чи «радикалізмі».

- **Карна психіатрія:** однією з найцинічніших практик стало примусове поміщення неблагонадійних дітей у психіатричні клініки. Російські силові структури заявляють, що ніби підлітків із проукраїнськими поглядами треба «лікувати від екстремізму» — фактично повертаючи методи радянської каральної психіатрії, але тепер проти дітей. За даними, озвученими правозахисниками, лише у 2024 році не менше 63 підлітків на окупованій частині Донеччини були відправлені на примусове психіатричне лікування як екстремісти. Якщо дитина відмовляється приймати нав'язану ідеологію, окупанти оголошують її хворою та намагаються зламати психіку медикаментами та ізоляцією. Мета — повністю придушити волю дитини і зробити її згодною. Українські правозахисники прямо називають це військовим злочином та виявом фашизму по відношенню до дітей. При цьому задіяно цілу каральну систему: «лікування» домагаються через підконтрольні суди, рішення виносять окупаційні судді (частіше громадяни РФ), а виконують — підконтрольні «психоневрологічні установи» разом із силовиками.
- **Показові страти та насильство:** у деяких випадках репресії доходять до фізичного знищення незгодних підлітків. Показовою є трагедія в окупованому Бердянську: влітку 2023 року 16-річні Тігран Оганесян та Микита Ханганов були звинувачені окупантами у підготовці диверсії на залізниці та позасудово вбиті — їх розстріляли під час затримання без суду та слідства. Окупаційна влада цинічно назвала це «ліквідацією терористів», відмовивши у видачі тіл рідним. Цей випадок став жорстоким прикладом для залякування інших дітей, демонструючи, що опір може коштувати життя.
- **Тотальний контроль у школах:** шкільне середовище мілітаризовано не лише символічно, а й через нагляд. До шкіл нерідко заводять співробітників окупаційних структур і навіть військових, які стежать за «ідеологічною благонадійністю» учнів та вчителів. Будь-яка невідповідність «патріотичним стандартам» (не так заспівав гімн, не одягнув форму на захід, обмовився на перерві українською) може стати приводом для серйозних наслідків. Таким чином страх покарання став невід'ємною частиною життя дітей під окупацією — він змушує їх демонструвати показну лояльність, навіть якщо внутрішня позиція інша.

Через систему доносів, залякування та каральних заходів окупантам вдається утримувати молодь під постійним контролем. Діти засвоюють, що будь-яке відхилення від нав'язаної лінії загрожує бідною — тому багато хто вимушено бере участь у всіх пропагандистських акціях і мовчить про свої справжні почуття. Лояльність до режиму за таких умов стає для них питанням виживання. Як зазначає український омбудсмен, примусове «лікування» та переслідування дітей за погляди — це пряме продовження політики тортур та спроба змінити їхню ідентичність силою.

Проводяться перевірки на ознаки проукраїнської активності серед школярів

Культ армії та ідеологія «великої місії»

Центральним елементом виховання в окупації став культ армії та війни, звеличення воїнів РФ та переконання, що діти причетні до «великої вітчизняної місії». Пропаганда свідомо проводить паралелі між нинішньою агресією та подвигом СРСР у Великій Вітчизняній війні,

вселяючи, що Росія знову рятує світ від «нацизму», а отже, служити цій війні почесно і правильно. У виховних заходах дітям постійно транслиують образ російського солдата-визволителя та героїзують учасників цьогорічної «спецоперації».

Культ армії та ідеологія «великої місії»

Ось як формується цей культ та ідеологія серед молоді:

- **Піднесення військових символів та героїв:** дитячі заходи насичені військовою символікою. Школярам розповідають про «подвиги російського народу» та нових «героїв СВО», оспівуючи їхню доблесть. На святах діти співають пісні про Росію, декламують вірші про Батьківщину гостям-військовослужбовцям, розігрують сцени з фронтового життя. У пропаганді культивуються образи на кшталт «дідів-переможців фашизму» та безперервності поколінь з натяком, що нинішні російські солдати — спадкоємці слави 1945 року. Це формує у дитини переконання, що армія — головна гордість народу, а військова служба — найвище покликання.

- ▶ **Навіювання готовності до самопожертви:** починаючи з молодших класів, дітям прищеплюють цінності мілітаризованого патріотизму. Їх вчать бути готовими віддати життя «за Батьківщину», захоплюватися «величчю Росії» і ставити державні інтереси вище за власні. Заявлена мета «Юнармії» прямо формулюється як виховання громадянина-патріота, вірного Батьківщині. Фактично ж, як зазначає КримSOS, дітей на окупованих територіях з дитинства програмують на самопожертву заради імперських амбіцій: виховують захоплення «російською величчю», вселяють образ України як ворога та ідею про священну боротьбу з ним. Це і є ідеологія «великої місії», яка виправдовує будь-які жертви.
- ▶ **Публічна демонстрація вірності режиму:** культ вимагає від молоді як внутрішніх переконань, так і відкритого висловлювання відданості. Діти регулярно беруть участь у масових діях, які прославляють армію та державу. Наприклад, на День Росії 12 червня 2024 року у всіх окупованих регіонах дітей змусили співати гімн РФ, танцювати та зніматися у пропагандистських кліпах для Росгвардії. У деяких містах підлітків вивели на набережні розмахувати величезними триколорами та хором виконувати пісні на кшталт «Нас мільйони росіян». Ці постановочні акції видаються за пориви патріотизму — окупаційні чиновники цинічно заявляють, що «приємно бачити, як молоде покоління виявляє ініціативу та любов до Батьківщини». Насправді подібна активність ретельно зрежисована і примусова, але привчає дітей показувати лояльність на публіці.
- ▶ **Клятви вірності та зміна громадянства:** кульмінацією культивування вірності стало масове нав'язування російського громадянства підліткам. З 14 років дітям на захоплених територіях починають видавати паспорти РФ — часто урочисто. Лише 12 червня 2024 року в Запорізькій області 32 школярі, а на Донеччині понад 100 підлітків отримали російські паспорти. На церемоніях діти мають вимовити клятву вірності Росії і заспівати її гімн. Таким чином вони офіційно присягають на вірність окупантам ще до повноліття. Паспортизація — це не просто формальність, а частина стратегії: по-перше, юридично прив'язати молодь до РФ, а по-друге, психологічно затвердити їх нову «батьківщину». Відомо, що разом із паспортами дітям видають і військові посвідчення, натякаючи на майбутню службу, — повний цикл формування «солдата імперії».

Всі ці заходи об'єднані єдиною ідеологією: зробити армію і державу об'єктом культу для нового покоління. Російська пропаганда прагне, щоб молоді українці на окупованих землях сприймали війну проти України не як агресію, а як велику місію, в якій їм самим належить брати участь. По суті, дітей готують стати ідеологічно мотивованими, слухняними «універсальними солдатами», які виконуватимуть будь-які накази Кремля. Правозахисники прямо вказують на те, що нав'язування російської культури, насильницька русифікація освіти, роздача паспортів та інші подібні кроки — це частини єдиної геноцидної політики, спрямованої на зміну національної ідентичності українських дітей.

Серед молоді пропагуються клятви вірності та зміна громадянства. Армія та держава стають об'єктом культу

Перевірки телефонів і переслідування школярів на окупованих територіях (2024–2025)

Регулярні перевірки та заборона смартфонів

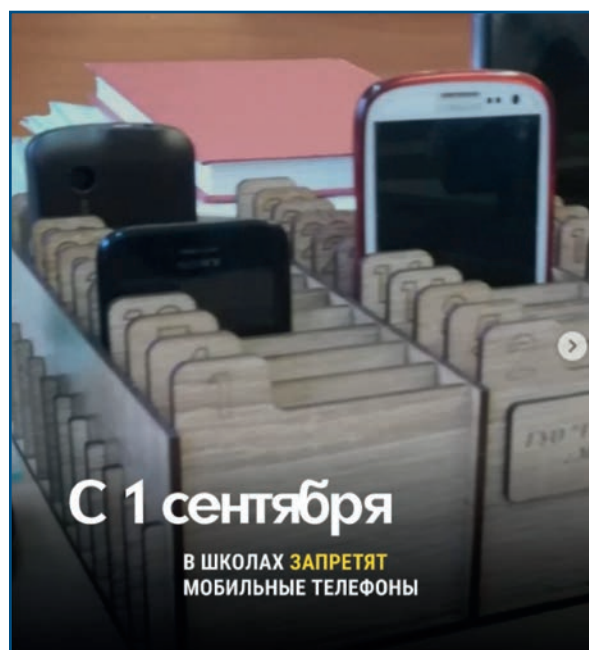
На захоплених Росією територіях України встановлено систематичну перевірку власних телефонів учнів. За даними правозахисників, у школах окупованих регіонів щотижня перевіряють вміст дитячих смартфонів та забороняють використання VPN.

Офіційно окупаційна «адміністрація» мотивує це турботою про дисципліну: так, наприклад, у Мелітополі з початку 2024 року формально заборонили школярам користуватися смартфонами нібито заради їхнього блага, щоб ніщо не відволікало від уроків.

Однак батьки бачать у цьому інший намір — позбавити дітей можливості покликати на допомогу чи зафіксувати порушення їхніх прав. Фактично школярів роблять безправними на час перебування у школі, і все, що відбувається, «за зачиненими дверима» залишається безконтрольним.

Практика тотального контролю поширена повсюдно. Зокрема, у школах окупованої частини Херсонської області вчителям-добровольцям із РФ було прямо доручено перевірити вміст телефонів учнів на наявність «екстремістських додатків» — насамперед українського електронного щоденника та платформи для дистанційного навчання «Єдина школа».

Крім того, перевіряючі шукають на пристроях ознаки проукраїнської активності: встановлені безпечні месенджери на кшталт Signal, мова інтерфейсу, часовий пояс та інші налаштування, що вказують на зв'язок із українським простором. Аналогічні облави проводилися по всьому півдні: окупаційна влада організовувала рейди

У школах тимчасово окупованої території України, учням заборонять користуватися телефонами

по домівках сімей, чиї діти не пішли до російської школи, — під час таких візитів у батьків вимагали показати телефони щодо наявності українських освітніх додатків, упевнюючись, що дитина не навчається таємно за українською програмою. Дорослим при цьому загрожували позбавленням батьківських прав, а співробітники ФСБ окремо розмовляли з ними з виховною метою.

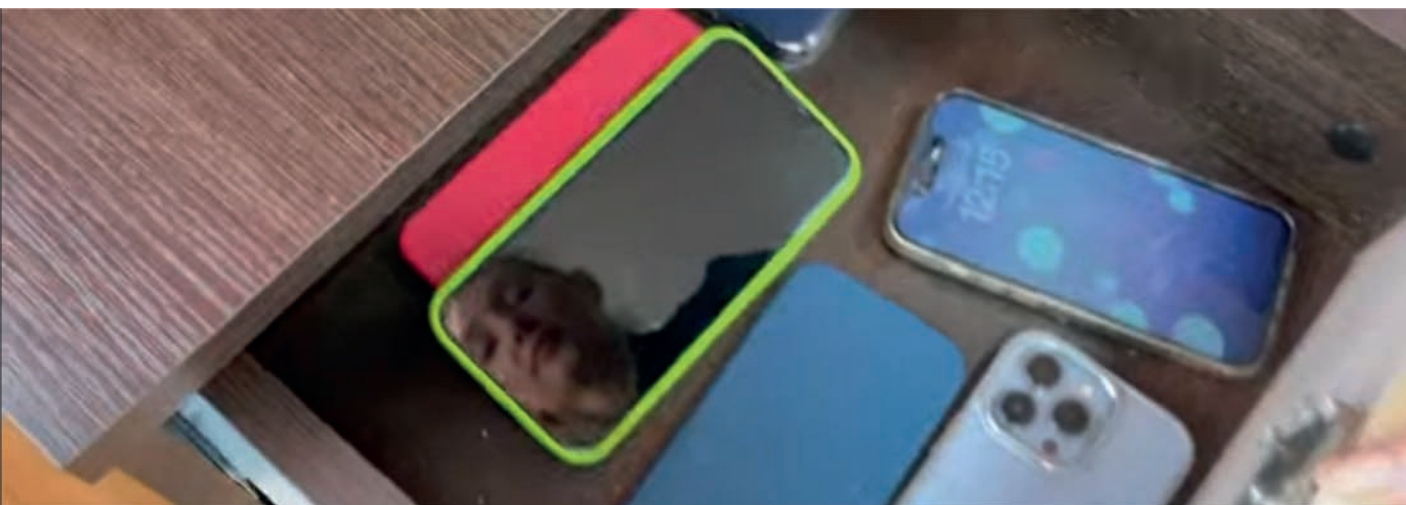
Куратори та тиск у школах

Для посилення ідеологічного нагляду Москва запровадила на окупованих територіях спеціальні посади у школах — так званих «навігаторів дитинства» [55]. Це, як правило, надіслані з РФ радники директорів з виховання та ідеології, які мають «перепрошивати» свідомість дітей та насаджувати їм російську ідентичність. До їхніх завдань входить організація пропагандистських екскурсій, показ псевдопатріотичних фільмів, військово-спортивні ігри та залучення школярів до кремлівських юнаць-

ких рухів. Про кожен крок такі куратори звітують перед окупаційною адміністрацією, більше того, вони формують списки «лояльних» учнів і доносять на інших. Саме ці «доглядачі за патріотизмом» часто й керують перевітками телефонів у школах. Так, в одній із мелітопольських шкіл куратори зажадали від дітей здати мобільники та написати на папері паролі від них. Смартфони збирали у спеціальні ящики з іменами власників, причому доступ до пристроїв залишався в адміністрації школи та ідеологічних наставників.

Один старшокласник відмовився видавати пароль — і негайно отримав загрозу від заступника директора-патріота: «Не виконаєш, що сказали — викличуть батьків. І викличуть зовсім не до школи. Тож вирішуй — чи хочеш ти до притулку?». Під загрозою передачі сім'ї до «органів» підлітку довелося підкоритися і розкрити вміст телефону.

У школах окупованих територій проводять регулярні перевірки та забороняють смартфони

Після цього випадку багато мелітопольських учнів перестали приносити мобільники до школи зовсім, проте доводити відсутність телефону їм доводиться ціною особистих обшуків — аж до вивертання кишень під час входу.

Доноси на «нелояльних» і втручання спецслужб

До кінця 2024 року репресивна кампанія проти «неблагонадійних» дітей ще більше активізувалася. У школах з'явилися ящики для анонімних доносів, куди учнів закликають опускати записки про «нелояльних» однокласників або навіть про своїх батьків. Ці заходи подаються пропагандою під виглядом «боротьби з екстремізмом» серед молоді. На спеціальних «уроках» представники поліції чи ФСБ роз'яснюють дітям, що вони мають доносити на всіх, хто висловлює проу-

країнські погляди чи критикує окупаційну владу. Усі зібрані «сигнали» школа має передати до ФСБ. Ба більше, адміністраціям наказано самостійно складати списки учнів, яких вважають нелояльними, і надсилати ці дані наверх. Практично йде постановка неблагонадійних підлітків на облік. Подальша доля дітей, підозрюваних у проукраїнських настроях, вирішується силовими структурами.

Наприклад, у Маріуполі у 2024 році окупанти поставили на спеціальний облік 263 підлітків, з яких 16 оголосили «екстремістами» (як пояснюється, до цієї категорії переважно потрапили діти з проукраїнськими поглядами). Таких неповнолітніх примусово направляють на психіатричне обстеження, а то й на «лікування» до спец. установ. Відомі випадки, коли після виявлення «компромату» у телефоні школяра чи доносу з боку вчителя дітей забирали співробітники ФСБ на допити. Батьків у таких ситуаціях викликають уже не до школи, а прямо до окупаційної «комендатури» чи відділу «МДБ».

Перевірка телефонів учнів на наявність «екстремістських додатків»

У деяких населених пунктах окупаційна поліція та проросійські козацькі дружини патрулюють школи, контролюючи, щоб учні не носили українську символіку і не розповсюджували фото чи відео українських військ. Підлітків, викритих у підписці на проукраїнські Telegram-канали чи чат-боти, ставлять на замітку спецслужбам — їм загрожує як мінімум профілактичний облік, а за звинувачення в «екстремізмі» чи «пособництві ЗСУ» не виключено й кримінальних справ. За даними Східної правозахисної групи, лише за жовтень 2024 року на окупованих територіях силовики порушили 231 справу проти місцевих жителів, багато з них проти неповнолітніх, звинувачених у опорі окупації.

Реакція дітей і батьків

Жителі окупованих регіонів намагаються протистояти тиску як можуть. Деякі школярі намагаються сховати або зовсім не брати із собою заборонені телефон, уникають відвертих розмов та чистять листування. Батьки у Мелітополі публічно обурювалися забороною смартфонів, вказуючи, що діти позбавлені зв'язку та не можуть повідомити про проблеми. Однак окупаційні органи ігнорують думку місцевих сімей — як цинічно зауважили пропагандисти, «у тоталітарній державі думка плебсу нікого не цікавить». Влада України та правозахисники закликають фіксувати кожен такий випадок. Центр національного спротиву попереджає, що всі причетні до переслідувань дітей (вчителі-коллабораціоністи, директори та куратори) зазнають покарання за українським законом. Міжнародні організації розцінюють те, що відбувається, як грубе порушення прав дітей. У доповіді Human Rights Watch прямо вказується, що нав'язування російської освітньої системи та ідеології на

окупованих територіях — разом із тотальною цензурою та стеження за учнями — порушує міжнародні стандарти. Зокрема, окупаційні практики зневажають Конвенцію про права дитини: порушується право дітей навчатися рідною (українською) мовою, право батьків обирати форму освіти, а примус до того, щоб робити доноси, та мілітаристська пропаганда у школі суперечать забороні на залучення неповнолітніх до конфліктів. Організація Human Rights Watch та низка українських НПО вимагають допустити незалежних спостерігачів до шкіл на окупованих територіях, проте Росія ці звернення ігнорує. Проте фіксування подібних випадків — від масового обшуку телефонів до передачі «нелояльних» підлітків до рук ФСБ — відіграє важливу роль: ці свідчення ляжуть в основу майбутніх трибуналів і дозволять залучити винних у репресіях проти дітей до відповідальності.

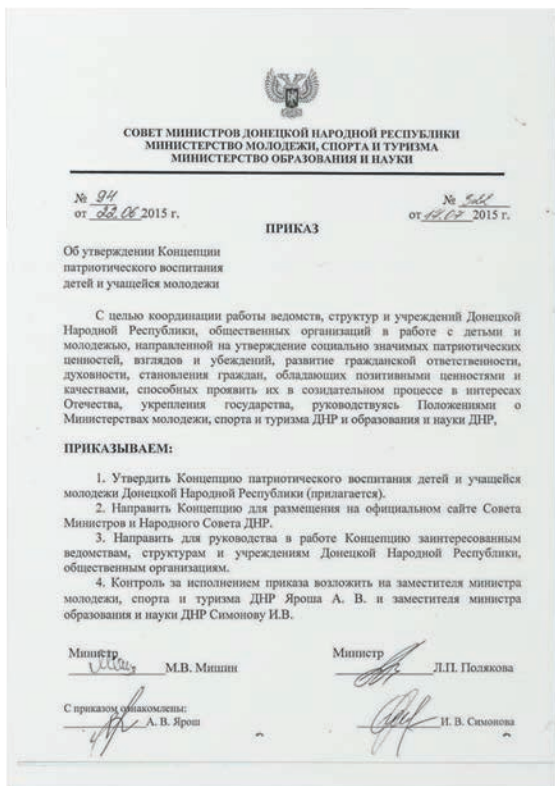
Висновок. У період 2022-2025 років на окупованих територіях України склалася цілісна система мілітаризації та контролю молоді. Через воєнізовані табори, ідеологічно заряджену освіту, залякування і культ війни російський режим формує в дітей беззастережну лояльність до авторитарної влади. Діти зростають в умовах, де патріотизм означає відданість путіну та його армії, а своя українська ідентичність пригнічується страхом та пропагандою. Подібна ідеологізація дитинства є подвійною метою: з одного боку, виховати нове покоління покірних громадян для інтеграції захоплених земель до складу Росії, з іншого — підготувати «гарматне м'ясо» для майбутніх воєн. Міжнародні спостерігачі та правозахисники єдині на думці, що ці практики грубо порушують права дитини та норми міжнародного права. Мілітаризація та «промивання» свідомості дітей — один із найтривожніших інструментів утримання окупаційної влади, наслідки якого українське суспільство має долати довгі роки після деокупації.

Пропаганда ненависті у школах окупованих територій (2024–2025)

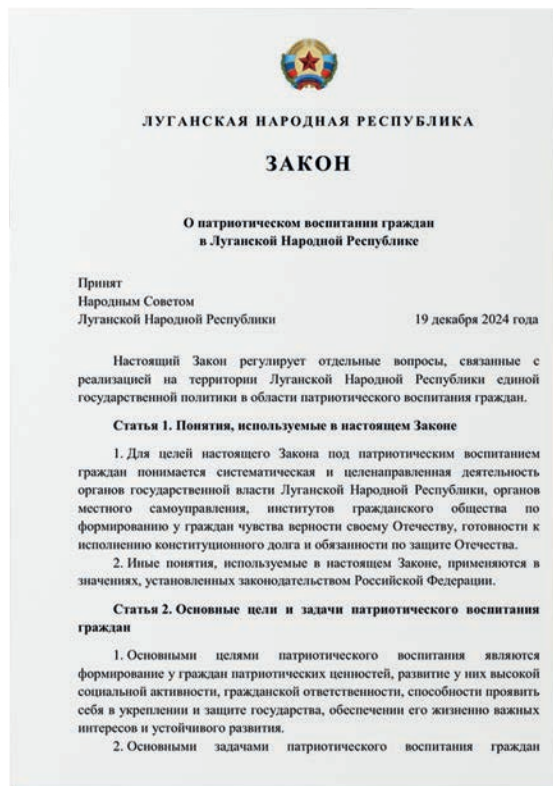
Російська окупаційна влада системно використовує освіту на захоплених територіях України (Донецькій, Луганській, Херсонській, Запорізькій областях та в Криму) для ідеологічної обробки дітей. Школярам нав'язують спотворену картину світу, де Захід, НАТО та Європейський Союз є ворогами, а демократичні цінності — небезпекою. Через шкільні програми, позакласні заходи, табори та пропагандистські акції дітям прищеплюється воякивнична ідеологія, яка виправдовує війну та формує ворожість до України та всього «західного світу». Подібна індоктринація супроводжується витісненням української ідентичності — забороняється українська мова та символіка, просувається культ російської державності. Нижче розглядаються ключові аспекти цього процесу та його вплив на свідомість підлітків у 2024–2025 роках.

Література, що поширюється серед молоді

Наказ про затвердження патріотичного виховання в окупованій Донеччині

Закон прийнятий в «ЛНР», що затверджує засади патріотичного виховання серед молоді

Ворожість до заходу, НАТО і ЄС через навчання

У навчальний процес навмисно закладено образи зовнішнього ворога. Нові російські підручники історії, завезені до шкіл окупованих територій, прямо декларують, що «західний світ складається з ворогів», які протистоять Росії. Школярам пояснюють, що так звана спеціальна військова операція — вимушений і героїчний захід захисту, а Володимир Путін зображується рятівником світу від зла. При цьому саму Україну в цих книгах називають «ультранационалістичною державою», нібито вигаданою австрійським генштабом, і навіть «неонацистською державою», тобто фактично прирівнюють українців до нацистів, виправдовуючи російське вторгнення. Така риторика виховує у дітей уявлення, що НАТО, ЄС та Захід загалом — споконвічні агресори та вороги Росії, які стоять за конфліктом в Україні. Наприклад, події Євромайдану та інших

Федеральний підлітковий центр розгорнув мережу підліткових патріотичних клубів

Ворожість до західної культури, ЄС та НАТО, формуються через шкільні навчальні матеріали

українських революцій підручники трактують як «держперевороти, організовані західними спецслужбами», а не народні повстання проти корупції. Таким чином, будь-які проєвропейські прагнення та співробітництво з НАТО подаються дітям як результат ворожих західних інтриг.

Пропаганда у школах підкріплюється поза-класною роботою. В окупованому Криму, Донбасі та на захоплених у 2022 році територіях регулярно проводять «уроки патріотизму», класні години та лекції, де військові чи пропагандисти розповідають про зовнішніх ворогів. Федеральний підлітковий центр, створений у структурі Міносвіти РФ, розгорнув на нових окупованих територіях мережу підліткових клубів — там проводять «патріотичні семінари» та військово-спортивні ігри, покликані «стерти українське минуле» дітей та навіяти їм образ «доброзичливої» росії. Ці ж центри доносять до підлітків думку, що США, Європа та НАТО хочуть зруйнувати їхнє майбутнє, а росія їх захищає. Подібні ідеї транслиуються і через дитячі заходи: військові виставки (де діти позують на тлі символіки РФ), конкурси та тематичні «розмови про важливе». У результаті юних жителів окупації формується чітка установка: навколо вороги (Захід і Україна), а Росія — єдиний захисник.

Демократичні цінності як «загрози» для дітей

Паралельно з вихованням ненависті до зовнішніх ворогів йде чорніння основ демократичного суспільства. Свобода слова, права людини, рівність та чесні вибори виставляються не досягненням, а джерелом хаосу та погроз. В окупованих школах дітям вселяють, що будь-які протести та зміна влади — це зло: так, українська незалежність представлена у підручниках як історична помилка та випадковість, а Революція Гідності 2014 року — як результат змови Заходу, а не волевиявлення народу. Тим самим дискредитується сама ідея народного вибору та демократії.

Карикатури. Демонстрація з метою створення образу ворога

Окупаційні «методички» для вчителів також містять ознаки демонізації права і свободи. Згідно з розслідуванням «Медузи», російські педагоги отримали посібники, де перераховані «неправильні» погляди українських підлітків — наприклад, гасло «Слава Україні» включено до списку екстремістських проявів. Їхнє завдання — «перевиховати» дітей на основі «духовно-моральних цінностей РФ», фактично викоренивши все, що асоціюється із західною ліберальною думкою. У цих цінностях демократичні принципи не мають місця: критичне мислення пригнічується, натомість прищеплюються послух і повага до авторитету влади.

Карикатури. Демонстрація з метою створення образу ворога

Вільне висловлювання думки чи незгода тавруються як небезпечний вплив ззовні. У результаті демократія видається школярам чимось небажаним — синонімом анархії та занепаду. Наприклад, свободу слова трактують як інструмент «інформаційної війни Заходу», права людини — як прикриття для втручання у внутрішні справи, рівність — як нав'язування чужої (у тому числі ЛГБТ) ідеології, а вибори — як керовані Заходом вистави. Окупаційні чиновники відкрито заявляють, що «нам не потрібна чужа демократія», навіюючи дітям думку про переважання «традиційних цінностей» та авторитарну модель. Таким чином, у свідомості школярів демократичні цінності формуються як екзистенційна загроза, яка руйнує їхню батьківщину зсередини.

«Образ ворога» в освітньому процесі

Формування ворожих образів пронизує всю систему навчання на окупованих територіях — від підручників до таборів. Шкільні підручники та посібники переповнені військовою пропагандою. У нових російських книгах з історії для 11 класу, запроваджених у Донецьку, Луганську, Херсоні, Запоріжжі та Криму, війна проти України виправдовується як «захисна дія Росії», а вторгнення названо «вимушеним». Окупація Криму подається як законне «возз'єднання». Україна цілеспрямовано демонізується — її називають «неонацистською державою», де нібито панує геноцид російськомовних. Така міфологія ворога вбудована у програму. Крім змісту підручників, сама організація шкільного життя насичена мілітаризмом та атрибутами ворожнечі.

Карикатури. Демонстрація з метою створення образу ворога

У багатьох школах з'явилися «Парти Героїв» — меморіальні парти з іменами проросійських бойовиків, що загинули на війні, дошки пошани «героїв СВО», стенди з цитатами путіна (наприклад, так було оформлено фойє школи №2 у смт. Мангуш під Маріуполем).

Наприклад, в окупованих районах діти щоранку строєм співають гімн РФ під наглядом військових — зафіксовано випадок у Херсонській області, де директорка школи змушувала учнів та вчителів виконувати російський гімн щодня під підняття триколову. На змінах і класних годинах проводяться пропагандистські п'ятихвилинки, де вихваляють армію РФ і очорнюють «українських націоналістів» або «Англосаксів».

КОЛЛАБОРАНТЫ ВОЙНЫ

Карикатури. Демонстрація з метою створення образу ворога

Тематичні конкурси та виставки практично завжди пов'язані з мілітаризмом: дітей масово залучають до малювання плакатів «Ми проти НАТО», виготовлення виробів для фронту, написання листів солдатам із закликами вбивати «нацистів». Відомі випадки, коли учнів, котрі відмовлялися писати листи підтримки російським військовим, карали заниженням оцінок — вчителі прямо заявляли, що це розплата за «не патріотизм».

Карикатури. Демонстрація з метою створення образу ворога

Також окупанти активно використовують позакласні формування та табори для насадження образу ворога. У 2024 році влада РФ в 20 разів збільшила фінансування так званого «патріотичного виховання» — майже 45,8 млрд. руб. спрямовано на літні табори, пропагандистські заходи, військово-освітні програми та інші інструменти мілітаризації дітей. У цих таборах (у тому числі, в Криму та Краснодарському краї) українських дітей селять у військові загони, навчають початковій військовій підготовці, марширувати зі зброєю, співати військові пісні та кричати гасла проти Заходу. Фактично, йде «зомбування» неповнолітніх в атмосфері мілітаризму. Одночасно діють дитячо-юнацькі організації на кшталт «Юнармії» — за даними правозахисників, до 2024 року в окупованих регіонах до лав «Юнармії» залучено понад 35 000 дітей, і ця кількість неухильно зростає. У цих гуртках дітям вселяють безумовну лояльність армії та готовність у майбутньому воювати проти «ворогів Батьківщини». Важливо, що окупаційна влада використовує не лише друковані матеріали, а й мультимедійні посібники та усну пропаганду. У школах демонструють фільми та ролики, що спотворюють поточні події: наприклад, показують відео «фактів звірств

НАТО/ЗСУ», мультфільми, де російські богатирі борються з підступним Заходом тощо. На класні години приходять «лектори» — часто військові, співробітники окупаційних адміністрацій чи пропагандисти — розповідати дітям версії історії, де США та Європа багато років плели змову проти Донбасу та Криму. У результаті образ ворога впроваджено на всіх рівнях освітнього процесу: від змісту уроків до ритуалів і оточення школярів. Це створює в дітей ізольоване інформаційне поле, насичене ненавистю до «зовнішніх загроз».

КОМУ НЕ НУЖЕН МИР

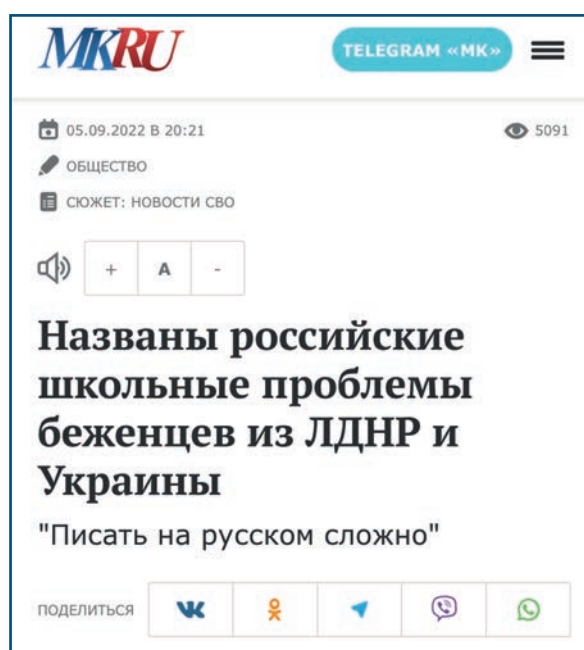
Карикатури. Демонстрація з метою створення образу ворога

Вплив на сприйняття та емоціональний розвиток підлітків

Насадження ворожнечі в такому юному віці вже дає суттєві наслідки для психіки дітей. Правозахисники зазначають, що за час окупації в тому ж Криму виросло ціле покоління, яке не знало іншої інформації, крім пропагандистської: діти, яким було 7–8 років під час захоплення півострова у 2014 році, зараз вже підлітки 16–17 років — і всі вони стали «жертвами освіти з фейковою історією».

Ці підлітки вимушено виросли в «альтернативній реальності, де Крим — це Росія, а Україна — ворожа держава». Сформовані таким чином погляди дуже складно змінити: молоді люди найчастіше агресивно налаштовані, підтримують війну та насильство, щиро вірячи в образи ворогів, щеплені з дитинства. Експерти попереджають, що у майбутньому реінтеграція цих територій ускладниться необхідністю проводити «дезомбізацію» молоді, заново навчати їх реальній історії. Крім спотвореного світогляду фіксуються і прямі психологічні травми. Майже всі діти, які мешкають під окупацією, переживають постійне психологічне насильство, зазначає психолог Наталія Сосновенко.

Тиск у школі, страх покарання за «неправильну» думку, мілітарні настанови — все це створює атмосферу тривоги та стресу. Діти бояться відхилитися від нав'язаної норми, багато хто замикається у собі.

Тиск на школярів на окупованих територіях

Приклад — історія кримського школяра Богдана: після 2014 року, коли його школа в Криму перейшла на російські порядки, вчителі вимагали від нього говорити лише російською, висміюючи українську мову («Ми тебе не розуміємо, може, перейдеш на російську?»). Однокласники дражнили хлопчика «сепаратистом» за його відданість українській ідентичності. Богдан цілих 5 років приховував від батьків, що піддавався булінгу, і лише в безпеці (після виїзду на підконтрольну територію) розповів, розплакавшись, через що йому довелося пройти. Цей випадок показує, який гнітючий психологічний клімат панує у тих дітей, хто не вписується у рамки пропаганди. Підлітки на окупованих землях часто страждають від тривожності, депресій, у них спостерігається підвищена агресивність чи апатія — як реакція на тривалий пресинг і двоєдумність.

Фахівці зазначають, що нав'язування ненависті неповнолітнім підриває базові цінності толерантності та емпатії. Форми індоктринації, які виховують нетерпимість та ненависть, не просто травмують психіку, а й порушують фундаментальні права дитини. У таких дітей спотворюється моральний розвиток: зло і жорстокість по відношенню до ворогів Батьківщини починають сприйматися ними як норма або навіть чеснота.

Правозахисники кваліфікують подібні дії як злочинні: примус дітей любити чужу армію та ненавидіти «ворогів» фактично може підпадати під поняття військового злочину (пропаганда служби в армії окупантів та розпалювання ворожнечі). Крім того, є ризик, що за кілька років ці підлітки будуть самі залучені до війни — адже їх вже готують до ролі солдатів. Російська адміністрація не приховує, що розглядає молодь окупованих територій як мобілізаційний ресурс: школи вимагають списки 17–18-річних учнів, щоб у майбутньому призвати їх до армії РФ.

Нарешті, слід зазначити розрив сімейних і культурних зв'язків, що впливає на емоції дітей. Заборона української мови, традицій, придушення національної пам'яті — все це спричиняє у частини підлітків внутрішній конфлікт, відчуття втрати свого «я». Багато дітей, які виїхали з окупації, потребують

Притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітніх

серйозної психологічної підтримки. Україна вже розпочала програми реабілітації: за даними МОЗ, розробляються спецкурси для інтеграції школярів-переселенців, які опинилися під впливом російської пропаганди.

Однак масштаби проблеми величезні — мова про сотні тисяч дітей. Фактично, ціле покоління у східних регіонах України зростає зі спотвореним емоційним розвитком, де замість довіри та гуманізму прищеплені страх, ненависть чи фанатична відданість режиму.

Конкретні приклади

Кейс 1 Уроки «мужності» в Маріуполі

В окупованому Маріуполі до шкіл приходили озброєні російські військові та проводили так звані «уроки мужності». На цих зустрічах дітям демонстрували екіпірування, описували способи поразки «противника», зокрема розповіді про застосування ударів із БПЛА проти українців. Окремі заходи супроводжувалися символічною мілітаризацією: дітей перевдягали у форму, використовували георгіївські стрічки, влаштовували стройові елементи у шкільних кабінетах. Школа перетворювалася на майданчик, де війна підносилася як нормальна і гідна наслідування практика.

Кейс 2 «Уроки патріотизму» як виправдання насильства

На тимчасово окупованих територіях було запроваджено «уроки патріотизму», зміст яких включав тези про допустимість вбивства «ворога», а також формули дегуманізації — «це не просто люди, це супротивник». Підліткам транслиували ідею персональної відповідальності за захист Батьківщини, прив'язуючи моральні оцінки до участі у війні. Матеріал подавався у зв'язці з військовою символікою, ритуалами та медійними сюжетами про «подвиги». Така комбінація закріплювала у школярів чорно-біле сприйняття та нормувала насильство як «правильний» вчинок.

Кейс 3 Масові «уроки» під наглядом адміністрації

Паралельно з регулярною класною годиною у школи приходили представники окупаційних адміністрацій та «радники з виховної роботи», формуючи вертикаль контролю над змістом та тоном позакласних занять. На цих заходах системно відтворювалися пропагандистські меседжі про «справедливу війну», «захист» та «визволення», а участь військових делегацій робила присутність силових структур у школі звичною. У розклад вбудовувалися обов'язкові ритуали: підняття прапора, виконання гімну, тематичні розмови, а також події за участю ветеранів та силовиків. В результаті школа втратила нейтральність та стала каналом політичної мобілізації.

Кейс 4 Дівчинка у вишиванці: цькування та погрози сім'ї

На ТОВ 15-річна учениця принципово носила українську вишиванку та вступала в дискусії з педагогами, після чого зіткнулася із систематичним цькуванням та фізичними нападками з боку однокласників. Вчителі писали доноси на адресу її сім'ї; матері загрожували позбавленням батьківських прав за «неправильне» виховання. У супутніх епізодах 15-річну школярку допитували кілька годин за проукраїнські коментарі в мережі, 17-річному підлітку загрожували примусовим призовом, а в сім'ях з дітьми 4 і 8 років звучали погрози вилучення при відмові відвідувати «російську» школу. Ці випадки фіксують тиск, націлений на придушення української ідентичності та вимушену демонстрацію лояльності.

- Кейс 5** **Близнюки Микита та Денис, 14 років (Донецьк): переведення до кадетських корпусів СК РФ**
- Після дзвінка зі школи родичів змусили оформити документи, і хлопчиків без іспитів вивезли до РФ, зарахувавши до кадетських корпусів Слідчого комітету. Навчальний режим включав казармову дисципліну, стройову підготовку та обов'язкові ритуали: підняття прапора, виконання гімну, участь у парадах. Паспорт одному з підлітків особисто вручав керівник силового відомства, що підкреслювало політизований характер «виховання». Подібна «профілізація» формує у дітей стійку прив'язку до силової служби та лояльність до окупаційних структур.
- Кейс 6** **Владислав Чичкан, юнармієць із Горлівки: мілітарні практики та «героїчна» повсякденність**
- Підліток із загону «Юнармії» імені Ольги Качури описує перші заняття: тактична медицина, стройова, обговорення «сучасних конфліктів», участь у церемоніях та маршах. На міських фестивалях дітям дозволяли приміряти військове екіпірування, знайомили з макетами зброї та демонстрували «героїв». У громадських висловлюваннях підліток формулює готовність «служити Батьківщині», що відбиває успішне засвоєння мілітарної ідентичності. Ці практики закріплюються як соціально схвалювані форми активності для школярів.
- Кейс 7** **Оксана (підліток): озброєні біля входу та примусові ритуали**
- Мати повідомляла, що при вході до школи сидів озброєний охоронець, щодня перевіряючи дитячі рюкзаки, а коридорами ходили військові. У шкільній програмі українська мова та література були виключені, а учні зобов'язані щодня виконувати гімн РФ та брати участь у церемоніях із підняттям прапора. Постійна присутність силовиків та ритуалізація навчального процесу змінювали атмосферу школи, роблячи її простором контролю, а чи не розвитку. Для дітей це означало постійний стрес та витіснення національно-культурної ідентичності.

Фінансування мілітаризації та індоктринація дітей урядом РФ

- 2020: ≥0,35 млрд. (мінімум за держпрограмою; +34 млн. дод. фінансування)
- 2021: 3,4 млрд. (факт)
- 2022: 11,4 млрд. (факт)
- 2023: 39,7 млрд. (план)
- 2024: 45,85–46,0 млрд. (план/затверджено)
- 2025: 66,63 млрд. (проект бюджету) (Дані взяті з офіційно опублікованих даних державного бюджету РФ).

З 2024 по 2025 рік продовжують розкриватися нові факти того, як на окупованих територіях України російська влада перетворює систему освіти на знаряддя війни. Через школу та позакласні активності у свідомості дітей цілеспрямовано конструюється образ ворога — колективного Заходу та демократичної України — і водночас культивується культ «визвольної» місії Росії. Ця політика завдає довгострокової шкоди дитячій психіці та світогляду. Правозахисники кваліфікують подібну практику як форму насильницької русифікації та військової пропаганди, яка пору-

шує міжнародне право. Багато поколінь українських дітей уже стали жертвами такої обробки і попереду буде довга робота з їхнього психологічного відновлення та перетворення поглядів. Поки ж окупаційний режим, використовуючи страх і брехню, прагне виростити з нинішніх школярів майбутніх солдатів та лояльних громадян, які бачать ворога у вільному світі. Міжнародна спільнота та Україна уважно документують ці випадки, щоб притягнути винних до відповідальності та розробити програми допомоги дітям, які пережили ідеологічне насильство.

Висновки

Результати аналізу освітньої політики РФ на тимчасово окупованих територіях України свідчать, що на тимчасово окупованих територіях України уряд РФ пріоритизує і найбільш щедро фінансує ідеологічну та військову підготовку неповнолітніх, вибудовуючи стійку інфраструктуру мобілізаційної соціалізації (ОБЗР, «Юнармія», клуби та табори, центри «Воїн»). При цьому, за зведеною оцінкою, вже не менше 500 000 дітей пройшли ту чи іншу форму початкової військової підготовки на ТОТ; додатково фіксується нарощування спеціалізованих потужностей: на початку 2025 р. понад 1100 курсантів «Воїна» навчалися в «нових регіонах», по всій РФ — понад 15 000, а офіційний план

набору на 2025 р. — не менше 35 000; у Маріуполі будується стаціонарний навчально-тренувальний табір «Воїн» (четвертий на ТОТ). Поряд з цим задокументовані форми морального і фізичного насильства над дітьми: постійна присутність озброєних людей у школах, примусові ритуали лояльності, ідеологічний примус і дегуманізація «противника», цькування і побиття за українську символіку, багатогодинні допити, погрози, загрози вилучення дітей, випадки примусової психіатричної госпіталізації, насильницькі переведення підлітків до кадетських корпусів у РФ, регулярні огляди та перевірки рюкзаків, допуск неповнолітніх до поводження зі зброєю та стройовим заняттям.

Сукупно це підтверджує, що РФ готує дітей до нового військового конфлікту — не лише через фінансування інфраструктури підготовки, але й через системне насильство та психологічний тиск, що грубо порушує норми МГП та прав дитини і несе довгострокові ризики для безпеки та майбутнього українського суспільства.

Рекомендації урядові України

Деіндоктринація дітей та відновлення свідомості після окупації

- ▶ Розробити національну програму деідеологізації та реабілітації дітей, які зазнали системної пропаганди, мілітаризації та психологічного насильства.
- ▶ Створити спеціалізовані центри постокупаційної підтримки дітей: за участю педагогів, психологів, нейропсихологів, спеціалістів з когнітивних травм.
- ▶ Відновити українську освітню ідентичність через індивідуальну роботу з учнями, у яких сформовано ворожі настанови, а також через програми відновлення критичного мислення.

Створення альтернативного контенту та медіа платформ

- ▶ Ініціювати державну мультимедійну платформу (аналог YouTube Kids), орієнтовану на школярів із окупованих територій: анімації, фільми, комікси, серіали, подкасти — з проукраїнським, гуманістичним та антивоєнним змістом.
- ▶ Випустити інтерактивні освітні продукти: ігри, квести, відеокурси, де війна представляється як трагедія, а демократія — як шлях свободи, а не «загроза», як це подається РФ.
- ▶ Залучити до створення контенту українських та західних авторів, дизайнерів, продюсерів, TikTok та YouTube-блогерів, для виробництва привабливої та конкурентної медіаповідстки.

Цифровий захист та доступ до інформації

- ▶ Створити інфраструктуру захищених цифрових каналів для школярів на TOT: офлайн-дистрибуція контенту (на флеш-накопичувачах, додатках), робота з VPN, приховані телеграм-канали та роботи для поширення альтернативної інформації.
- ▶ Розробити та розповсюдити навчальні матеріали з медійної грамотності та розпізнавання пропаганди, адаптовані для підлітків, у тому числі в ігрових форматах.
- ▶ Реалізувати ініціативу щодо створення гарячої лінії психологічної підтримки дітей, які зіткнулися з репресіями, вилученням телефонів, тиском з боку «радників з ідеології».

Реакція НАТО та міжнародних партнерів

- Включити тему масової мілітаризації дітей на окупованих територіях в доповіді НАТО з гібридної агресії та когнітивної війни.
- Створити при НАТО спеціальну програму протидії мілітарній пропаганді щодо неповнолітніх як одного з ключових інструментів підготовки до майбутніх війн.
- Ініціювати за підтримки країн НАТО експертну платформу з деідеологізації дітей, де розроблятимуться методики реабілітації, контр-наративи та освітні продукти для постокупаційного періоду.

Посилення оборони: Росія готує дітей до війни — НАТО має готуватися зараз

- Визнати, що РФ веде довгострокову стратегію підготовки нового покоління до військового конфлікту, у тому числі, через шкільну систему, кадетські корпуси та масову психологічну обробку.

НАТО та союзники мають посилювати військову підтримку України, розуміючи, що покоління

- «солдат Путіна» формується вже сьогодні, і вони можуть стати учасниками майбутньої ескалації.

Посилити гуманітарну складову оборони: підтримати Україну у розробці контрпропагандистських

- механізмів, технічних рішень та освітньої реінтеграції молоді.

Просування ідеологічного консенсусу в Європі: Росія — це ворог

- Використовувати матеріали цього звіту для формування нової загальноєвропейської гуманітарної політики, заснованої на визнанні РФ як екзистенційної загрози демократичному світу.
- Запустити широку міжнародну кампанію в країнах НАТО та ЄС: «Росія мілітаризує дітей — це злочин проти людства», демонструючи докази, зафіксовані у звіті.
- Домагатися політичного визнання масової мілітаризації та ідеологічної мобілізації дітей як елемента геноциду українського народу та загрози міжнародній безпеці.

Висновок

1. Освітню систему на тимчасово окупованих територіях України Російською Федерацією перетворено на інструмент ідеологічного насильства, спрямованого на руйнування української ідентичності та формування лояльності до режиму окупантів.
2. Діти та підлітки піддаються цілеспрямованій мілітаризації: з них формують майбутніх солдатів, нав'язуючи культ війни, образ ворога в особі України, НАТО, ЄС та Заходу, а також ідеологію підпорядкування державі-агресору.
3. Документально зафіксовано факти функціонування навчальних закладів із воєнізованим ухилом: кадетські корпуси, козацькі класи, військово-патріотичні клуби та табори, де неповнолітні отримують військову підготовку та проходять ідеологічну обробку.
4. На тлі пропаганди фіксуються випадки репресій щодо дітей: вилучення телефонів, стеження, заохочення робити доноси, примусове психіатричне лікування та тиск з боку так званих «радників з ідеології».
5. Ситуація, що склалася, вимагає негайного реагування з боку української держави та міжнародних партнерів — через правове переслідування організаторів цієї системи, захист постраждалих дітей та створення механізмів деідеологізації.
6. Подані у звіті дані дають підстави для твердження, що РФ свідомо використовує освіту як інструмент підготовки неповнолітніх до участі у повномасштабній війні, що є грубим порушенням міжнародного гуманітарного права.

Список використаних джерел

1. Минобрнауки РФ. Приказ Министерства образования и науки Российской Федерации от 17 декабря 2010 г. № 1897 «Об утверждении и введении в действие федерального государственного образовательного стандарта основного общего образования» (в ред. от 29.12.2014 № 1644) // Собрание законодательства Российской Федерации. – 2010. – Режим доступа: <https://rg.ru/documents/2010/12/19/obrstandart-site-dok.html>
https://base.garant.ru/55170507/53f89421bbdaf741eb2d1ecc4ddb4c33/#block_1000
2. Wikipedia. Федеральный государственный образовательный стандарт (Россия) // Wikipedia: [сайт]. – 2025. – 4 сентября. – Режим доступа: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Федеральный_государственный_образовательный_стандарт_\(Россия\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Федеральный_государственный_образовательный_стандарт_(Россия)).
<https://ebin.pub/vi-n-7909415.html>
https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_358792/
https://nota-theology.ru/content/public/upload/files/seminar/_3_nota_seminar_makarovskaya_zv_vospitanie.pdf
<https://ukc-nica.ru/novosti/federal-nyj-zakon-o-vnesenii-izmenenij-v-fz-ob-obrazovanii-v-rf-po-voprosam-vospitaniya-obuchayushchikhsya-ot-31-iyulya-2020-goda.html>
3. Архивная копия документа «Федеральные государственные образовательные стандарты» // Министерство образования и науки Российской Федерации : [сайт]. – 2018. – 17 октября. – Режим доступа: <https://web.archive.org/web/20181017170919/https://xn--80abucjiibhv9a.xn--p1ai/документы/336>
4. Луганский информационный центр// Электронный ресурс. – 2025. – 19 мая. – Режим доступа: <https://lug-info.ru/news/poslednij-zvonok-v-lnr-v-etom-godu-prozvenit-dlja-bolee-17-tys-vypusknikov/>
<https://lug-info.ru/news/poslednij-zvonok-v-lnr-v-etom-godu-prozvenit-dlya-okolo-14-tys-vypusknikov-9-h-i-11-h-klassov/>
5. В 560 школах ограничили доступ к интернет контенту. Остров// Электронный ресурс. – 2024. - <https://www.ostro.org/news/u-shkolah-lnr-provely-filtratsiyu-internet-kontentu-i497989>
6. Количество учащихся в первом классе на временно оккупированной территории Луганской области в 2015-2016 гг. – 2016. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://ria.ru/20160615/1448030915.html>
7. Количество учащихся на временно оккупированной в первом классе территории Донецкой области в 2015-2016 гг. – 2018 гг.-Электронный ресурс - <https://vsednr.ru/obshhee-srednee-obrazovanie-v-dnr/>
8. Количество выпускников школ на временно оккупированной территории Донецкой области в 2023 году. Электронный ресурс - 2023. Режим доступа: <https://bloknot-donetsk.ru/news/uchebnyy-god-okonchen-dlya-153-tysyach-rebyat-po-v-1605788>

9. Количество выпускников на временно оккупированных территориях Запорожской области. – 2025 год. Электронный ресурс режим доступа: <https://www.zap.kp.ru/online/news/6399646/>
10. Уменьшение количество учащихся на оккупированной территории Запорожской области. 2025. Электронный ресурс: Режим доступа - <https://spravzhne.media/rus/war/1750749813-v-okkupirovannoy-zaporozhskoy-oblasti-umenshaetsya-kolichestvo-detey-prichiny>
11. Иванченко С. Более 2 тыс. Первоклассников начнут обучение в Херсонской области: большинство — онлайн // НикВести. – 2025. – Режим доступа: <https://nikvesti.com/ru/news/public/308577-na-khersonshchine-v-etom-godu-bolee-2-tys-pervoklassnikov>
12. Минобразования: Херсонской области не хватает около 450 педагогов // Херсонское агентство новостей. – 2025. – 22 июля. – Режим доступа: <https://herson.bezformata.com/listnews/hersonskoy/148809578>
13. Головне управління статистики у Київській області. Загальноосвітні навчальні заклади 1995–2011 рр. // Державна служба статистики України : [сайт]. – б. д. – Режим доступа: <http://www.kyivobl.ukrstat.gov.ua/p.php3?c=416&lang=1>
14. Приказ Минпросвещения РФ от 31 мая 2021 г. № 286 «Об утверждении федерального государственного образовательного стандарта основного общего образования» // Гарант.ру. – 2021. – Режим доступа: <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/400807193/>
Вузы ДНР полностью перейдут на образовательные стандарты РФ с сентября 2023 года. Донецкое агенство новостей. 2023.
<https://dan-news.ru/obschestvo/vuzy-dnr-polnostju-perejdut-na-obrazovatelnye-standarty-rf-s-sentjabrja-2023/>
15. Всемирный Русскийнародный собор. Международная общественная организация. 2025. URL: <https://vrns.ru/news/lektsiya-a-g-dugina-dlya-studentov-dnr-ideologiya-rozhdaetsya-v-novorossii/>
16. Возрождение нацизма на Украине и американские биологические лаборатории. О чем школьникам рассказывают на «Уроке мужества»? Образование. 2022. URL: <https://msk1.ru/text/education/2022/10/17/71741846>
17. И. Ромалийская "Из них делают бесплатных солдат". Как устроена милитаризация детей в оккупированных Россией частях Украины. Настоящее время. 2025. URL: <https://www.currenttime.tv/a/kak-ustroena-militarizatsiya-detey-v-okkupirovannyh-rossiey-chastyah-ukrainy/33421671.html>
18. Книги как зеркало идеи: ФСБ изымает литературу на освобожденных территориях Новороссии Риа Катюша. 2023.URL: <https://katiusha.org/obshhee-delo/knigi-kak-zerkalo-idei-fsb-izyimaet-literaturu-na-osvobodennykh-territoriyakh-novorossii.html>
19. Донбасунужны книги. Культура Луганщины. 2023. URL: <https://lib-lg.com/eshchjo/kraevedam/kraevedcheskie-resursy/luganshchina-dokumenty-sobytiya-fakty/kultura-luganshchiny/9723-donbassu-nuzhny-knigi>

20. Издательский совет РПЦ продолжит поддержку проекта #Книги Донбассу в 2024 году. Книги Донбассу. 2024. URL: <https://knigi-donbassu.ru/?p=668>
21. «Разговоры о важном»: методические рекомендации / под ред. И. М. Елкиной.– М.: ФГБНУ «Институт стратегии развития образования», 2023. – 47 с. URL: <https://edsoo.ru/wp-content/uploads/2023/08/МЕТОДИЧЕСКИЕ-РЕКОМЕНДАЦИИ-РАЗГОВО-РЫ-О-ВАЖНОМ-21.08.2023-1.pdf>
22. Комплексный план противодействия идеологии терроризма в Российской Федерации на 2024 - 2028 годы (утв. Президентом РФ В. Путиным 30 декабря 2023 г. № Пр-2610). 2024. URL: <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/408366785/>
23. Распоряжение Правительства Российской Федерации от 17 августа 2024 г. № 2233- р Об утверждении Стратегии реализации молодежной политики в Российской Федерации на период до 2030 г.2024. URL: <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/409496275/#1000>
24. КОНЦЕПЦИЯ МОЛОДЕЖНОЙ политики и ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА 2025-2027 ГОД URL: [https://rgust.ru/wp-content/uploads/2025/04/Концепция%20молодежной%20политики%20и%20воспита тельной%20деятельности%20на%202025-2027%20год.pdf](https://rgust.ru/wp-content/uploads/2025/04/Концепция%20молодежной%20политики%20и%20воспита%20тельной%20деятельности%20на%202025-2027%20год.pdf)
25. Н.В. Шереметьева. Процесс интеграции новых территорий в Российское культурное общество. Обще-ство. Среда. Развитие. №1. 2024. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/protsess-integratsii-novyh-territoriy-v-rossiyskoe-kulturnoe-prostranstvo/viewer>
26. Крым SOS: как россияне милитаризуют образование на временно оккупированных территориях. Крым SOS. 2023. URL: <https://krymsos.com/ru/krymsos-yak-rosiyany-militaryzuyut-osvitu-na-tymchasovo-okupovanyh-terytoriyah>
27. Учебный предмет "Основы безопасности и защиты Родины". Введение новых учебных предме-тов . 2024. https://moysoh3sl.uralschool.ru/?section_id=194
28. Что такое «Разговоры о важном» в школе? IBLS. 2025. URL: <https://ibls.one/tpost/69nif7vfv1-cto-takoe-razgovori-o-vazhnom-v-shkole>
29. Положение о Программе развития социальной активности учащихся начальных классов «Орлята России». Орлята России 2021. URL: <https://orlyatarussia.ru/o-programme/>
30. Самарук Т. Оккупанты проводят милитаризацию детей в Донецкой и Луганской областях. РБК-Украї-на. 2022. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/okkupanty-provodyat-militarizatsiyu-detey-1650293193.html>
31. Википедия. (б. д.). Центр «Воин». В: Википедия. Retrieved September 4, 2025, . URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Центр_«Воин»
32. Мешкова У. Россиясоздает "казацкиеклассы" для милитаризациидетей на временно оккупирован-ных территориях. Справжнє. 2025. URL: https://spravzhne.media/rus/war/1747230242-rossiya-sozdaet-kazatskie-klassy-dlya-militarizatsii-detey-na-vremenno-okkupirovannyh-territoriyah-tsns#goog_rewarded

33. Стратегия государственной политики в отношении российского казачества на 2021–2030 годы. Российское казачество. 2022. URL: <https://kazachestvo.ru/20221128/48826.html>
34. Милитаризация детей в Крыму: российские власти открыли 260 кадетских классов – «Альменда». Крим- Реалии. 2025. URL: <https://ru.krymr.com/a/news-krym-260-kadetskikh-klassov-al-menda-/33372726.html>
35. ГБОУ ЛНР "Республиканский казачийкадетский корпус имени маршала авиации Александра Ефимова". 2025. URL: <https://лкадетскийкорпус.школа-лнр.рф>
36. РБОУ "Школа №4 - Кадетский корпус им. А.В. Захарченко" официальный сайт. 2025. URL: <https://sites.google.com/view/rbou4/o-школе%20>
37. Нахимовское военно-морское училище | Филиал в Мариуполе. 2025. <https://мариуполь.net/catalog/obrazovanie/vuzy-i-tehnikumy/nahimovskoe-voenno-morskoe-uchilische-filial-v-mariupole>
38. В Крыму планируют открыть Центр военно-спортивной подготовки и патриотического воспитания молодежи. Лентановостей Крима. 2024. URL: <https://crimea-news.com/other/2024/08/28/1451960.html>
39. Воспитать настоящего патриота: в Донецке открылся филиал центра «Воин». Эксклюзив. 2024. URL: <https://verumreactor.ru/2024/07/воспитать-настоящего-патриота-в-доне>
40. Остапенко В. «Воюем против нового фашизма». В Мариуполе оккупационные власти возводят место детского лагеря военно- патриотический центр «Воин». ВOTAK. 2025. URL: <https://vot-tak.tv/85889763/mariupol-centr-voin>
41. Луганский филиал центра «Воин» начал сотрудничать с вузами ЛНР. ЛИЦ. 2025. URL: <https://lug-info.ru/news/luganskij-filial-centra-voin-nachal-sotrudnicat-s-vuzami-lnr/>
42. В Херсонской области за год удвоилось количество молодежных организаций. Херсонское агентство новостей. 2025. URL: <https://xonews.ru/news/v-hersonskoj-oblasti-za-god-udvoilos-kolichestvo-molodezhnyh-organizacij>
43. В Запорожской области появится Центр военно-спортивной подготовки и патриотического воспитания молодежи «Воин». NEWS. 2024. URL: <https://myseldon.com/ru/news/index/317130043>
44. СЦЕНАРИЙ занятия «РАЗГОВОРЫ О ВАЖНОМ» для обучающихся 10–11 классов. 80–летие Победы в Великой Отечественной войне. 2025. URL: https://разговорыоважном.рф/05-05-2025/10-11/1s/10_11.pdf?v=1.0
45. Более 8 тысяч курсантов начали обучение в Центре «ВОИН» в 2025 году . ВОИН. 2025. URL: <https://crvsp.ru/news/bole-8-tysjach-kursantov-nachali-obuchenie-v-tsentre-voin-v-2025-godu>
46. Более 8 тысяч курсантов начали обучение в Центре «ВОИН» в 2025 году . ВОИН. 2025. URL: <https://crvsp.ru/news/bole-8-tysjach-kursantov-nachali-obuchenie-v-tsentre-voin-v-2025-godu>

47. АВТОНОМНАЯ НЕКОММЕРЧЕСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ "ЦЕНТР СПЕЦИАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ, СПОРТИВНОГО И ВОЕННО- ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ "ВОИН". ВОИН. 2025.URL: <https://war-sanctions.gur.gov.ua/ru/kidnappers/companies/13074>
48. 47 инструкторов Центра «ВОИН» со всей России прошли подготовку в Тюмени. ВОИН. 2025. URL: <https://dnr.crvsp.ru/news/47-instruktorov-tsentra-voin-so-vsej-rossii-proshli-podgotovku-v-tjumeni#:~:text=>
49. Центр «ВОИН» подписал соглашение о сотрудничестве с Министерством просвещения Российской Федерации. ВОИН. 2025. URL: <https://crvsp.ru/news/tsentr-voin-podpisal-soglasenie-o-sotrudnichestve-s-ministerstvom-prosveschenij>
50. Википедия. (б. д.). Юнармия. В: Википедия. Retrieved September 4, 2025. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Юнармия>
51. Собрание документов Русской Православной Церкви. Том II, часть 2. Деятельность Русской Православной Церкви. 2025. URL: <https://azbyka.ru/otechnik/pravila/sobranie-dokumentov-russkoj-pravoslavnoj-tserkvi-tom-2-chast-2/10>
52. В Севастополе освятили «Духовно-патриотический центр святого праведного воина Федора Ушакова». 2024. URL: <https://sevastopol-news.com/society/2024/01/16/336015.html>
53. После "Юнармии" – на фронт: как Россия милитаризирует детей на оккупированных территориях https://24tv.ua/ru/rossija-privlekaet-detej-okkupacii-junarmiju-otpravljaet-voynu_n2687503
54. Україна: Примусова русифікація освіти на окупованих територіях. NewsRelease. 2024. <https://www.hrw.org/uk/news/2024/06/20/ukraine-forced-russified-education-under-occupation>
55. Оккупанты создали новые должности в украинских школах для манипуляции детьми. Українські національні новини. 2025. URL: <https://unn.ua/ru/news/okkupanti-sozdali-novie-dolzhnosti-v-ukrainskikh-shkolakh-dlya-manipulyatsii-deti>

Посилання на
файли-джерела

<https://drive.google.com/drive/folders/1hzku-9OidfLUKjlk-qBNW7gxd1uxHWav>

Про авторів

ПАВЛО ЛИСЯНСЬКИЙ

правозахисник, лауреат
Німецько-Французької премії,
доктор філософії з політичних
наук.

ВІРА ЯСТРЕБОВА

адвокат, директор «Східної
правозахисної групи», доктор
філософії з політичних наук

ОРЕСТ КРИШТАФОВИЧ

громадський діяч, волонтер,
адвокат

ВІКТОР ГУДИМА

громадський діяч,
адвокат

ЮЛІЯ ЗАВГОРОДНЯ

доктор політичних наук,
доцент

ЄЛИЗАВЕТА ДЕНИСОВА

політолог та аналітик «Східної
правозахисної групи»

East.hr.group@gmail.com

t.me/eastgroup

facebook.com/east.hr.group